

BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

**ANDRE GUNDER FRANK'TA
DÜNYA SİSTEMİ**

Doğan SUBAŞIOĞLU

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Yavuz CANKARA

BİLECİK, 2013

Ref: 10002443

BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

ANDRE GUNDER FRANK'TA
DÜNYA SİSTEMİ

Doğan SUBAŞIOğLU
Yüksek Lisans Tezi

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Yavuz CANKARA

BİLECİK, 2013

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS
JÜRİ ONAY FORMU

...../...../201...

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun
.....15.05.2013..... tarih ve99/14..... sayılı kararıyla
oluşturulan jüri tarafından04.06.2013..... tarihinde
Tez Savunma Sınavı yapılanDoğan SUBAŞIOĞLU.....'nun
“.....Andre Gunder frank 'ta Dünya Sistemi.....”
konulu tez çalışmasıKamu Yönetimi..... Anabilim Dalında
YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

ÜYE

(TEZDANIŞMANI): Trd. Doç. Dr. Yavuz CANKARA *Yavuz Cankara*

ÜYE : Doç. Dr. Hüseyin SADOĞLU *Hüseyin Sadoğlu*

ÜYE : Doç. Dr. A-Kadir İlgen *A-Kadir İlgen*

ÜYE :

ÜYE :

ONAY

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun
...../...../..... tarih ve/...../..... sayılı kararı.

İMZA/MÜHÜR

TEŐEKKÖR

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında kendisinden ve eserlerinden yararlandığım müteveffa Andre Gunder Frank'a ve yine Frank ile "tanıőmama" vesile olan; tez süresince yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen değerli hocam İdiris DEMİREL'e, emeğini ve katkısını esirgemeyen hocam Yavuz CANKARA'ya, fikirleri ve eleştirileri ile katkıda bulunan arkadaşlarıma ve hayatımda desteklerini her an yanımda hissettiğim aileme sonsuz teőekkörü bir borç bilirim.

Doğan SUBAŞIOĞLU

Balıkesir, 2013

ÖZET

ANDRE GUNDER FRANK'TA DÜNYA SİSTEMİ

Bu çalışmada, az gelişmişlik ve 'bağımlılık' kuramları, bunun yanında 'dünya sistemi yaklaşımı' Andre Gunder Frank'ın düşünceleri ve açıklamalarına bağlı olarak incelenmektedir. Az gelişmişlik, dünya kapitalist sisteminin oluşma ve büyüme merhalelerini tamamlayamayan ya da bu dönüşümleri sağlayamayan ülke ve topluluklara atfedilmiş geri kalmışlık hali olarak nitelendirilmektedir. 'Bağımlılık teorisi' ise bu az gelişmişlik durumunun ortaya çıkışı ve çözüm önerileri noktasındaki araştırmaların bütünü olarak ifade edilmektedir. Frank bağımlılık teorisi içerisindeki yazılarında; az gelişmişliği kapitalist sistemin devam ettirilmesine bağlı bir sonuç olarak yorumlamaktadır. Bu noktada ilgisini kapitalist sistemin kendisine çeviren düşünür, az gelişmişlik tartışmalarını da bu bakış açısı ile incelemektedir. Kapitalist sisteme ilişkin çalışmalarında, ekonomik veya siyasi sistemlerin birbirlerinden farklı olmadıklarını sadece birinin diğerinin devamı olarak ortaya çıktığı sonucuna varmaktadır. Sosyal bilimler disiplinlerinin tamamını kapsayan geniş bir çalışmanın neticesinde, dünya üzerinde tek bir dünya ekonomisi sisteminin olgeliğini belirten dünya sistemi yaklaşımını ortaya koymuştur.

Çalışmanın ilk bölümünde Andre Gunder Frank'ın hayatı, eserleri ve düşüncelerinin oluşumunda ona etki eden önemli isimler üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde, az gelişmişlik ve bağımlılık tartışmaları içerisinde Frank'ın konu ile ilgili görüşlerine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde, Frank'ın kapitalist sisteme/ekonomiye ilişkin analizleri sonucunda ortaya koyduğu dünya sistemi yaklaşımına dair bilgiler yer almaktadır. Çalışmanın tamamı Frank'ın eserleri merkeze alınarak incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler:

Andre Gunder Frank, Az gelişmişlik, Bağımlılık Teorisi, Dünya Sistemi Yaklaşımı

ABSTRACT

ANDRE GUNDER FRANK'S WORLD SYSTEM

In this research, underdevelopment and '*dependence*' theories and beside these, '*world system approach*' are analysed depending on the opinions and statements of Andre Gunder Frank. Underdevelopment is characterized as state of undeveloped which is attributed to countries and communities which could not carry out the phases of occurrence and growth of the world capitalist system or provide these conversions. '*Dependence theory*' is stated as the whole of the researches with regard to rising of underdevelopment state and solution suggestions. Frank interprets underdevelopment as a result depending on the capitalist system which is continued. The Philosopher who diverts his concern to the capitalist system in this respect analyses the disputes of underdevelopment with that point of view. In his studies with regard to the capitalist system. He concludes that economic or politic systems are not different from each other; but one rises as the other's continuation. In consequence of the extensive study which includes the whole of social science disciplines. He proved the world system approach stating a prevalent unique world economy system.

In the first part of the study, life of Andre Gunder Frank, his works and leading people who had an effect on rising of his opinions have been dwelled on. In the second part of the study, Frank's opinions with regard to the subject have been included within underdevelopment and dependence disputes. In the third part of the study, It includes information related to the world system approach that Frank proved in consequence of the analyses related to capitalist system/economy. The whole of the study has been analysed in deference to Frank's works.

Key Words:

Andre Gunder Frank, Underdevelopment, Dependence Theory, World System Approach.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR.....	vi
ÖNSÖZ.....	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM ANDRE GUNDER FRANK

1.1. ANDRE GUNDER FRANK'IN HAYATI VE ESERLERİ.....	6
1.1.1. Biyografisi ve İlk Çalışma Yılları	6
1.1.2. Latin Amerika Sonrası	9
1.1.3. Eserleri	12
1.2. GUNDER'İ ANLAMAK	15
1.3. DÜNYA SİSTEMİ YAKLAŞIMI İLE İLGİLİ ÖNEMLİ İSİMLER.....	21
1.3.1. Immanuel Wallerstein	22
1.3.2. Samir Amin	25
1.3.3. Giovanni Arrighi	28

İKİNCİ BÖLÜM DÜNYA SİSTEMİ YAKLAŞIMI'NA GİDERKEN; BAĞIMLILIK TEORİSİ

2.1. BAĞIMLILIK TEORİSİ VE AZGELİŞMİŞLİĞİN GELİŞMİŞLİĞİ	31
2.1.1. Bağımlılık Teorisi İçin Temel Görüşler	31
2.1.2. Tarihsel Bağımlılığın Analizi; Andre Gunder Frank	39
2.1.2.1. Azgelişmişliğin Gelişmişliği	41
2.1.2.1.1. Azgelişmişliğe Dair ilk Belirlemeler	42
2.1.2.1.2. Bağımlı Burjuvazi.....	45
2.2. BAĞIMLILIK TEORİSİNE YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER	50
2.3. BAĞIMLILIK TEORİSİNDEN DÜNYA SİSTEMİ YAKLAŞIMINA	53

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM DÜNYA SİSTEMİ YAKLAŞIMI

3.1. DÜNYA SİSTEMİ YAKLAŞIMI'NIN TEMELLERİ.....	58
3.1.1. Avrupamerkezci İdeolojinin Eleştirisi	58
3.1.2. Modern Dünya Sisteminin Sıradanlığı.....	64
3.2. TEK BİR DÜNYA EKONOMİSİ SİSTEMİ.....	69
3.2.1. Sermaye Birikiminin Kesintisizliği.....	69

İÇİNDEKİLER (Devam)

3.2.2. Hegemonyalar Arasında Nöbet Devrimi	75
3.3. DÜNYA TARİHİ/EVRENSEL TARİH YAKLAŞIMI.....	79
3.3.1. Farklılık İçerisinde Birlik İddiası.....	79
SONUÇ	83
KAYNAKÇA	86
ÖZGEÇMİŞ	93

KISALTMALAR

Bkz.	Bakınız
CESO	Sosyo-Ekonomik Çalışmalar Merkezi
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
Ed.	Editör
MÇH	Merkez-Çevre-Hinterlant kompleksi
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
PhD	Felsefe Doktoru
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ss.	Sayfa Sayısı

ÖNSÖZ

İnsan toplulukları göz önünde bulundurulduğunda kişi, süreç ve yapıları kapsayan daha pek çok tanımlama olarak karşı karşıya kalınan bütün, kapitalizm olarak nitelendirilmektedir. Globalleşme (küreselleşme) çağı gibi açıklamaların ne denli önem arz ettiği ve insan topluluklarının hem bireysel hayatını nasıl etkilediği hem de toplumsal olana dair etkileşimlerin yine nasıl gerçekleştiği daha fazla incelenmesi gereken konular arasındadır. Kapitalizmin başlı başına ekonomik bir olgu olduğu yönündeki açıklamalar daha yakından analiz edildiğinde, onun iktisadi bir yapı ve işleyişlerden fazlasını barındırdığı görülebilir. Bireyin toplumsal katılımı ya da toplumsal alanın birey/bireyler üzerindeki etkileri bir bütün olarak ele alındığında, kapitalist olana dair tanımlamalar ve de elde edilen bilgiler bütününe anlamlılığında da değişiklikler meydana gelmektedir. Yoğun bir inceleme alanı olarak karşılaşılan bu *yapı* hem yaşamsal değerliliği hem de bilimsel niteliği göz önüne alındığında daha fazla ilgiyi hak etmektedir. Lakin kapitalizme dair bu önemin gösterilmesindeki duyarlılığın; insani olana gösterilen özenin temel kabul edildiği ölçüler ile açıklanması gerekmektedir.

Kapitalizm nedir? Bu sorunun cevabını vermeye çalışan akademideki pek çok araştırmacının, yıllar süren çalışmaları ne sorunun cevabını tam olarak tespit edebilmekte, ne de bu çalışmalar göz ardı edilebilmektedir. Bu çalışma da kapitalizme net bir tanımlama ve ona dair kesin bir belirlilik kazandırma gayesi taşımamaktadır. Öyle ki, bunun olabirirliliğinin/olamazlılığının bilincinde olarak insani olana dair duyarlılığın gözetilmesi gerektiği bilinerek incelemede bulunulmuştur. Kapitalizme dair tartışmaların öncesinde bunu ifade ederkenki kullanılacak pek çok ön çalışmanın niteliği daha derin bir analize tutulmalıdır. Bu anlamda çalışmanın ana eksenini, kapitalizme dair 'farklı' bir yaklaşım benimseyen ve bu sayede ön çalışmaların niteliğini de bu yaklaşımdan hareketle açıklama gayesinde olan bir ismi merkeze almaktadır. Bu isim; Andre Gunder Frank'tır. Bu çalışma, Frank'ın her şeyden önce incelemeye değer algısının doğru ya da yanlış bir tespitini yapmaktan ziyade, onun düşünce dünyasını mülahaza etme ve buradan hareketle yeni başka sorgulamalara bir zemin oluşturabilmektir.

1970 sonrasında *Annales Okulu'nun*, tarih yazıcılığında, Fernand Braudel ile yükselen çizgisinin etkisi, Immanuel Wallerstein'in '*dünya sistemleri analizi*' yaklaşımı ile vücut bulmuştur. Burada Wallerstein'in etkisi yalnızca belirli bir yaklaşım ortaya koymaktan ziyade üzerinde çok fazla tartışmanın sürdürüldüğü kapitalizme dair ezber bozan bir farklılığı gündeme getirmiş olmasında belirginleşmektedir. Bu etki yalnız kendisinde ve/veya çalışmalarında sınırlı kalmamış pek çok akademisyen tarafından da ilgi görmüştür. Bu ilginin muhataplarından olan Frank, hem kendi araştırmaları hem de bu yakın çalışmaların katkısı ile uzun süren bir düşünce hayatının çabasını omuzlamıştır. Dünya sistemleri analizince, modern dünya sistemi olarak kapitalizm, farklı bir sistem ve form olarak ortaya konmaktadır. Bu farklılık, Wallerstein'in, dünya-imparatorluklar tanımlaması ile ayrımlanmıştır. Burada; Avrupa'nın 15. yüzyılın sonlarından ve 16. yüzyıldan başlayarak büyük bir dönüşümü gerçekleştirdiği vurgulanmaktadır.

Frank'ın '*bağımlılık*' teorilerine ve azgelişmişlik açıklamalarındaki kaleminin ayırt ediciliğine değinmeden geçmenin eksiklik olacağı açıktır. Öyle ki, dünya sistemleri analizinin ortaya çıkışını, bir anlamda tetikleyen sebeplerden biri olarak kabul edilen bağımlılık tartışmalarını anlamak, hem bu önemli fikir adamını hem de kapitalizme dair farklılık yaratan açıklamaları anlamada gereklidir. Azgelişmişlik kıstasının/parametresinin ne anlama geldiği ve tanımlamanın içerisine alınabilecek ölçütler konusundaki tartışma yığınının ne denli büyük olduğu, yazının dünya çapında bir takipçi listesi ile anlaşılabilir. Latin Amerika, Çin, Afrika, Japonya, Orta Asya ülkeleri ve daha pek çok ülkedeki araştırmacıların azgelişmişlik konusuna dair ortaya koydukları çalışmalar tartışmanın niteliğine büyük katkı sağlamıştır.

Bu çalışma; azgelişmişlik, bağımlılık ve '*dünya sistemi*' tartışmalarını sonuçlandırma isteğinden ziyade, temel olarak Andre Gunder Frank'ın eserleri etrafında, düşünürün görüşlerini anlama ve analiz etme çabasında yoğunlaşmaktadır. Üç bölüm halinde incelenen çalışmada ilk olarak Andre Gunder Frank'ın hayatı incelenmiş ve yaşamının düşüncelerine etkileri üzerinde durulmuştur. Bu ilk bölümde eserlerinin ve diğer önemli isimlerin yardımı ile Frank'ın düşünce dünyası açıklanmaya çalışılmıştır. Bağımlılık teorisi ile ilgili hazırlanan ikinci bölümde, teorinin tümünden bir analizi değil, Frank'ın görüşleri temel alınması suretiyle değerlendirilmesi amaç olmuştur. Frank'ın, '*azgelişmişliğin gelişmişliği*' ile anlatmak istediği ve bu sayede kapitalizme olan

belirlemelerinin önemini gözeterek, bu alandaki hazırlığının dünya sistemine yönelimindeki yapı taşlarına değinilmiştir. Son bölümde, Frank'ın düşünce dünyasındaki değışimleri ve bunun sonucunda kapitalizme dair açıklamaları, dünya sistemi olarak nitelendirdiği yaklaşım çerçevesinde açıklanmıştır. Başka bir söyleyişle dünya tarihi, ekonomik birikim, siyasal ve toplumsal hayat vs. gibi yaşamsal yapı ve süreçler üzerine önemli görüşleri bulunan düşünürün, bu konular üzerindeki fikirleri açıklanmaya çalışılmıştır.

GİRİŞ

16. yüzyıl sonrasında dünya, belirli sınırları ve kuralları olan, dahası insanlar tarafından hazırlanmış ve bir o kadar insani olana dair dışlamayı da içeren bir bütün olarak çözümlenmeyi beklemektedir. Bunun bir sorun olduğu ya da insani bir çözümlenme gereğinin hissedilmesi gibi beklentiler, modern dünyanın bitmek bilmeyen yeniliğinde saklıdır. İlerlemecilik fikri her ne şekilde olursa olsun, modern dünyanın harcındaki (gizli) slogandır. Rekabet gibi gösterilen tekelci bir zihniyeti anlamak bazı saklı kalan noktaların idrak edilmesini sağlayabilmekte ve “modern dünya medeniyetinin” çorak iklimini insanlara ve toplumlara gösterebilmektedir.

Andre Gunder Frank (1929-2005) insani toplumsal olana dair çözülmeyi bekleyen pek çok mesele üzerinde uzun bir düşünme süresi harcamış, sosyal bilimler disiplinlerinde iktisattan sosyolojiye, siyaset biliminden uluslararası ilişkilere ve daha pek çok alan üzerinde ortaya koyduğu yazıları ile önemli etkiler doğurmuş olan bir akademisyendir. Frank, II. Dünya Savaşı sonrasında dünya üzerindeki siyasete ve toplumsal olaylara dair ilgisi ile başlayan yazı hayatında, 1960’lar ve sonrasında ismi sıkça anılan bir düşünür olmuştur. Soğuk savaş yıllarında (takriben 1945-1990 arası yıllar kastedilmektedir) dünya üzerindeki ekonomik ve siyasi kutuplaşmaların bir sonucu olarak, 1960 yıllarından itibaren Batı-dışı dünyaya dönük bir dizi kalkınma çalışmaları ve politikaları hazırlanmıştır. Hayata geçirilen/geçirilemeyen politikalar ise yalnızca olaylar dizisinin etrafında sınırlı kalmamış ve akademik dünyada yankılanan bazı yeni görüş ve düşünceleri de beraberinde getirmiştir. Modernleşme kuramlarının hazırlandığı ve hayata geçirildiği bu yıllarda, az gelişmişlik tanımlamaları üzerinde başlayan tartışmalar, modernleşme kuramlarına eleştirel bir yaklaşım olarak ortaya çıkan bir yazın bütününü oluşturmaktadır. ‘Bağımlılık Teorisi/Okulu’ adı ile anılan bu yazın, Batı-dışı ülkelere dair çözüm önerilerinin, aslında çözümsüz ve bir o kadar da sömürgeci bir zihnin hazırlığı olduğu savı etrafında şekillenmektedir. Frank da, Batı-dışı dünyanın gelişmesinin/kalkınmasının modernleşme kuramlarında dile getirildiğince yalın biçimde gerçekleşmediği ve gerçekleşmeyeceği konusunda ısrar etmektedir.

Frank’ın bu ısrarı kapitalizme dair biçimlenecek görüşlerinin de hazırlayıcısı niteliğindedir. Avrupa’nın; dünya sömürgecilik faaliyetleri çerçevesinde kendi

evrenselciliğinin bir gereği olarak, Batı-dışı dünyaya dair hazırladığı kalkınma politikaları, yalnız başına Batı-dışı dünya ülkelerinin sosyal bilimler analiziyle anlaşılabilir. Burada etkisinden söz edilmesi gereken faktör, kapitalist sistemin kendi doğasına dair nişaneleridir. Öyle ki bu şiar edinilen temellerin evrenselci bir mantıkla işlerlik kazanması Batı-dışı dünyanın analizlerini de bu bütün ile ilişkisi göz önünde bulundurularak hazırlama gereğini doğurmaktadır. 1960'lı yıllardan itibaren azgelişmişlik konulu tartışmalar üzerine yazılar kaleme alan düşünürün, Latin Amerika ülkelerinde önemli değişimlere de etki ettiği bilinmektedir. “*Azgelişmişlik durumunun aslında kendi içerisinde geri kalmışlık halinden çok kapitalist sisteme bağımlı olma halinden kaynaklandığı*” savı, Frank'ın bağımlılığa ve azgelişmişliğe bakışını oluşturmaktadır.

Bağımlılık teorisyeni ya da azgelişmişlik üzerine önemli bir düşünce adamı olarak kabul edilen Frank, 1970'li yıllardan itibaren görünür hale gelen Wallerstein'ın yaklaşımından da büyük ölçüde etkilenmiştir. Wallerstein, dünya sistemleri analizi adı ile kapitalist ekonomiyi de içine alarak tarihin eski dönemlerine kadar kapsayıcı nitelikte bir yaklaşım ortaya koymuştur. Burada küresel-ölçekli bir sistem olarak kapitalist sistemin, tarihin diğer sistemlerinden farklı ve bir o kadar da dünya çapında bir organizasyon olarak ortaya çıktığı vurgulanmaktadır. Wallerstein, dünya tarihinin 16. yüzyıl sonrasında tek bir bütün olarak sistemleştirdiği bir zeminden hareketle sosyal gelişmeleri analiz etmektedir. Bu noktada Wallerstein ve Frank'la birlikte Samir Amin ve Giovanni Arrighi gibi isimler dünya sistemleri analizi konusuna önemli katkılarda bulunmuşlardır.

Frank'ın, dünya sistemleri analizi yaklaşımından zaman içerisinde kopma gösterdiği açıktır. Wallerstein'ın analizlerindeki değişikliklerin bu kopmalara neden olduğu sonucunda Frank, kendi çalışmalarına ağırlık vererek yolunu çizmiştir. Takriben 1990'lı yıllar itibarıyla Frank, ‘*dünya sistemleri*’ dolayısıyla da ‘*dünya sistemleri analizi*’ gerçekliğinden uzaklaşarak, ‘*dünya sistemi*’ dolayısıyla da ‘*dünya sistemi yaklaşımı*’ndan hareket edilerek ortaya konacak açıklamaların, tarihi gerçeklere daha yakın olacağına inanmaktadır. Frank, 1990'lı yıllardan itibaren kaleme aldığı eserler ile bu farklılığı açıkça dile getirmiş ve daha önceki çalışma arkadaşları ile akademik polemiklere de girmiştir. Frank'ın azgelişmişlik, bağımlılık ve son olarak da dünya sistemi yaklaşımına dair görüşleri incelendiğinde; siyaset bilimi, sosyoloji, tarih,

antropoloji, iktisat... gibi temel sosyal bilimler düşünülürken, bu sosyal bilimsel disiplinlerden hiçbirinin içine boylu boyunca sığmadığı görülmektedir. Dahası çalışmalarının, bu disiplinlerin tamamını kapsamakla birlikte “disiplinler-üstü”¹ (Chase-Dunn, 2005; 51) bir bakışla ele alındığı söylenmelidir. Frank, sosyal bilimlerin mevcut paradigmalarının görünümünü eleştirmekte ve kendi yaklaşımını bu disiplinler paradigmalara alternatif olarak düşünmektedir.

“Andre Gunder Frank’ta Dünya Sistemi” adlı bu çalışmada, düşünürün kırk yılı aşkın bir süre içerisinde yazdıklarına ve çalışıklarına dair (özet niteliğinde) bir dizi bilgiyi içermekte ve düşüncelerine dair bir giriş bağlamında ortaya konmaktadır. Temel olarak Frank’ın düşünce dünyasını kavramak adına hazırlanan çalışmada, fikirlerinin oluşumuna dair biyografi niteliğinde bir kapsamı da içerisinde barındırmaktadır. Azgelişmişlik konusu üzerine otuz yılı aşan bir çalışma hayatı, Frank’ı anlamak ve görüşlerinin aldığı yönü kavramak adına önemli bir duraktır. Frank, azgelişmişlik tartışmalarını farklı bir perspektif ile oluşturmakta, dahası bunların sürekli biçimde sonuçlandırılmasından ziyade başka araştırmaların sebebi olarak kullanılması adına yol açmak niyetindedir. Çalışma da bu gayenin bilincinde olarak, azgelişmişlik tartışmalarının tamamı ele alınmak yerine, Frank’ın bu konudaki görüşlerini açıklamak ve etki eden isimler ile birlikte görüşleri analiz edilmektedir. Azgelişmişlik için, tartışılabilen bağımlılık teorisinin tamamı başlı başına bir yol/ekol/ yöntem olarak 1960’lı ve 1970’li yıllarda önemli etkiler göstermiştir. Dünyanın çok farklı coğrafyalarından katkıda bulunulan bu yazının tamamını incelemek apayrı bir çalışmada ele alınabilir/alınmalıdır. Lakin Frank’ın bağımlılık konusuna bakışının ardından görüşlerinin dünya sistemi yaklaşımına evrilmesinde önemli bazı etkiler barındırdığı ve kendisinin de azgelişmişliğin gelişmişliği olarak yorumladığı açıklamaların içerisinde önemli gözlemleri bulunmaktadır. Bu bağlamda, azgelişmişlik Frank’ın görüşleri etrafında açıklanmaya çalışılmıştır.

Azgelişmişlik sorunlarına dair açıklamalarının ardından 1990’lı yılların başından itibaren, tek bir dünyada tek bir sistemin olageldiğinden hareketle açıklamaya çalıştığı analizlerini ‘*dünya sistemi yaklaşımı*’ olarak nitelendirmektedir. Bu dönemden sonra ise

¹ Chase-Dunn tarafından, Fernand Braudel Merkezi kapsamındaki araştırmaların, dünyadaki diğer araştırmacılara sağladığı düşünsel katkıyı açıklamak adına kullanılmıştır.

üzerinde daha fazla zaman harcanması gereken bir alan olarak, sosyal bilimler disiplinlerinin tamamına yayılan bir çalışmanın çabasını göğüsleyen düşünür, çözülmeyi bekleyen ve üzerinde durulmamış pek çok meselenin yeniden ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Frank, ilk olarak Avrupamerkezci ideoloji ile yaratılan dünya algısının üzerine gitmekte ve burada çelişkili görünen noktalar üzerinde durmaktadır. Modern dünya nedir? Ne zaman ortaya çıkmıştır? Ya da ortaya çıkışı ile ilgili olarak üzerine yazılan tüm açıklamaların gerçekliği nedir? Tüm bu sorular ile hem kapitalizme dair açıklamalarının amacı belirlenmekte hem de sosyal bilimlere dair çelişkili bir geçmişin izi sürülmektedir. Frank, araştırmalarında ilk olarak, Wallerstein'ın kapitalist-modern-dünya sistemi belirlemelerinin temellerini incelemektedir.

Kapitalist bir üretim tarzının 16. yüzyıl sonrası dünya sosyo-politiğini etkilediği ve şekillendirdiği kabullerinin üzerine giden Frank, bu dönem ve öncesindeki tarihlere toplumsal ve ekonomik gelişmeler üzerinde durmaktadır. Avrupa'nın dünya tarih sahnesinde lider konumuna yükseldiği dönemleri, dünyadaki diğer gelişmeler ile birlikte inceleyen düşünür, karşılıklı bir tarihsel etkinin varlığından söz etmekte ve biçimsel olarak Avrupa'nın evrensel düşüncesindeki çarpıklıkları dile getirmektedir. Çin, Hindistan, Afrika Arap Yarımada'sı ve Avrupa'yı da içine alarak Afro-Avrasya tarihi üzerine bütünsel bir perspektifi geliştirmektedir. Kapitalist ekonomi sisteminin, farklılığı ya da etkileri üzerinde duran Frank, bunun öncelikle tarihsel arka planını incelemeye almakta, sonrasında ise Avrupamerkezci bir dünya (düşünce) hegemonyasından kurtulmaya çalışmaktadır. Bunu yaparken kapitalist bir sistem tarihinden çok, dünya tarihinin dinamiklerinden hareket etmektedir.

Dünya ekonomi tarihine dair bütünsel ve birbirine bağlı bir sistem olarak tek bir sermaye birikiminin iddiasında olan Frank, herhangi bir kopma ya da farklılaşmadan ziyade sistemin nöbet devrimi aracılığı ile el değiştirdiğini savunmaktadır. Bu gelişmelerin ise hangi yollar aracılığı ile yapıldığına dair analizlerine *Yeniden Doğu; Asya Çağında Küresel Ekonomi* isimli kitabında değinmektedir. Tek bir sistem; tek bir ekonomik birikim ve elbette ki tek bir (evrensel) tarihin aracılığı ve desteği ile vücut bulabilmektedir. Frank'ın, bu anlamda tarihsel dinamiklere ve tarih yazıcılığına dair getirdiği yaklaşım ise evrensel olan tarihin çarpıtılmaması ve tarihin içerisindeki insan topluluklarına verilmesi gereken önemin göz ardı edilmemesidir. Tarihin, parçacı bir yaklaşım ile kaleme alındığı ve Avrupamerkezci anlayıştan hareket eden bu partiküler

yapılanmanın ne insani toplumsal olana ne de gerçek bir tarihin algılanabilmesine izin verdiğini belirtmektedir.

Tez, bir kamu yönetimi bölümünde gerçekleştirildiği için temel olarak siyaset bilimi ekseninde yürütülmüştür. Bununla birlikte başta tarih ve sosyoloji olmak üzere diğer disiplinlerin kavramsal imkanlarından yararlanılmıştır. Ek olarak, Frank'ın dünya sistemi yaklaşımının kavramsal çerçevesinin büyük oranda Wallerstein'ın dünya sistemler analizini yaparkenki kullandığı kavramlar ile benzerlik gösterdiği için Wallerstein'ın kullandığı kavramlara dair açıklamalarına da yer verilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ANDRE GUNDER FRANK

1.1. ANDRE GUNDER FRANK'IN HAYATI VE ESERLERİ

Andre Gunder Frank'ın kırk yılı aşkın bir zamana yayılan eserlerini ve sosyal bilimler disiplinleri literatürlerindeki yerinin önemini anlamak adına bu bölümde hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Frank'ın zaman içerisinde yazılarına yansıyan ve son kertede dünya sistemi yaklaşımı olarak anılan görüşlerinin anlaşılması adına ve bu düşüncelerine etki eden isimler ile ilgili de tezin kapsamına uygun olarak incelemeler yapılmaya çalışılmıştır.

1.1.1. Biyografisi ve İlk Çalışma Yılları

Andre Gunder Frank, I. Dünya Savaşından yeni çıkmış, siyasal ve toplumsal çözümsüzlüklerin hüküm sürdüğü Avrupa'nın, etkisi ve sonuçları uzun yıllar sürecek olan yeni bir savaşa hazırlandığı dönemde, bu gelişmelerin baş aktörlerinden olan Almanya'da 1929 yılında dünyaya gelmiştir. Almanya bir taraftan I. Dünya savaşının toplumsal gerilimini dindirme çabası göstermekte diğer taraftan siyasi gelişmelere yön vermeye çalışmaktadır. Bunun bir sonucu olarak Almanya'nın yönetim erkinde yaşanan değişiklikler, 20. yüzyılın yeni tecrübesi faşizmin bir diğer örneği olarak Adolf Hitler yönetimindeki Almanya'da kendisini göstermiştir.

Hitler yönetiminin, sıkı ve baskıcı politikalarının monarkları aratmayacak bir uygulama sergilemiş olması ülkede yaşayan birçok sosyalist kökenli düşünür, yazar ve bürokratların ya sürgüne gönderilmesine ya da kaçmalarına sebep olmuştur. Frank'ın ailesi de bu durumdan etkilenenler arasındadır. Sosyalist-pasifist romancı olan babası da bu alınan karardan dolayı sürgüne gitmemek adına ailesi ile birlikte 1933 yılında İsviçre'ye taşınmıştır. İsviçre yılları Frank'ın çocukluk anılarının geçtiği, karmaşık ve zorlu bir hayatın ilk yıllarıdır. İsviçre'de sekiz sene kalan Frank, eğitimine eşine az rastlanır bir başlangıç yaşamıştır. İsviçre, komşu ülkelere de bakıldığında; Fransa, Almanya ve İtalya arasında ve bu ülkelerin kültürlerinin de etkisinde kalmış dahası üç farklı dilin kullanıldığı ve eğitiminin verildiği bir ülkedir. Ailesi, ilk olarak İtalyanca

konusulan bir bölgede, sonra Fransızca ve Almanca konuşulan bölgelerde ikamet ettiklerinden dolayı Frank, ilk senesini eğitim dili İtalyanca, daha sonraki iki senesini Almanca ve son olarak da Fransızca olan bir okulda öğrenim görmek zorunda kalmıştır (Rojas, 2005a). Frank, eğitim yıllarının başlangıcına ilişkin ilginç bir anekdota değinmektedir;

İlk olarak İtalyanca eğitim yapan bir okulda bir sene, ardından Fransızca konuşulan bölgenin ilkokullarından birinde bir senemi geçirdim. Ben de beş yılımı bu yerlerin herhangi birinde geçirmek isterdim fakat son olarak sınırlı bir Almancanın konuşulduğu yatılı bir okula hapsedildim (Rojas, 2005a).

Eğitim hayatına başladığı bu yıllarda bu yaşananlar bir taraftan eğitim hayatındaki aksamalara sebep olurken diğer taraftan kültürel farklılıklar konusunda erken bir zihni altyapının oluşmasına da etki etmiştir. Ailesinin Almanya'dan kaçışındaki Hitler etkisi bu kez de kendisini II. Dünya savaşında göstermiştir. II. Dünya savaşının ilk patlak verdiği yerlerden biri olan İsviçre artık güvenli bir yer değildir ve buradan ayrılmak elzemdir. Frank, hayatında sürekli yer değiştirmiş olmasının nedenleri arasında askeri darbelere ayrı bir dem vurmaktadır; “Almanya'dan ilk gidişim bir darbenin sebebiydi, ilginçtir ki kırk yıl sonra geri dönüş sebepim de 1973'te Şili'deki askeri darbedir” (Rojas, 2005b).

II. Dünya Savaşı, başlamasından kısa bir süre sonra tüm Avrupa'ya yayılmış dahası savaşa Amerika ve Asya'nın uzak ülkeleri de dahil olmak üzere pek çok ülke katılmış ya da katılmak zorunda kalmışlardır. Bu gelişmelerin yaşanmasından kısa bir süre önce Frank'ın başta babası olmak üzere ailesi savaşın ciddiyetini öngörmüş olmalı ki; İsviçre'den sonra güvenli olabilecek tek yerin Avrupa dışında bir ülke olabileceğini düşünerek, okyanus ötesindeki Amerika'ya taşınmışlardır. 12 yaşındaki Frank, ailesi ile birlikte Amerika'ya gidişinden sonra çalışmalarını için ülke değiştirene kadar –kendi ifadesi ile “büyük yolculuğuma (Odyssey) başlayana kadar” (Rojas, 2005a)- burada kalmış ve eğitimine burada devam etmiştir. İlk olarak Michigan eyaletindeki, Ann Arbor Yüksek Okulu'nda eğitimine devam eden Frank, bu yıllarda ekonomik yetersizliğin bir sonucu olarak para kazanmaya daha fazla zaman ayırmaktadır. Çocuk denebilecek yaşta Frank için Amerika'daki ilk yıllarının bir hayli meşakkatli geçtiği söylenebilir. Kendisi de bu yılların zorluğunu şu cümleler ile ifade etmektedir;

Bu yaz tatilleri süresince çalıştığım pek çok işyeri olmuştu. İlk olarak gazete sattım ve Santa Monica'da bahçivanlık yaptım... Daha sonra markette çalışmaya başladım ardından garsonluk yaptım. Okuduğum okulun hademe işlerini yapıyordum, buradan kovdular yine aynı binanın kütüphanesinde çalışmaya devam ettim. Bulaşık yıkamaktan, resim sınıfında modellğe kadar hiç durmadan çalıştım. Yaz günleri ise sahile yüzmeye gelen insanlara alkollü içecekler sattım... Bu işleri yaparken çok fazla yer dolaştım ve New York'a, annemin yanına altı ay sonra dönebildim (Rojas, 2005a).

Frank, parasal yetersizliği giderme adına on beşine geldiğinde yüksek okula ara vermiştir. Bu yıllarda yaptığı tek şey daha fazla para kazanmak olan Frank'ın, ailesinin ihtiyaçlarını karşılayana kadar gösterdiği bu azim belki de yığınla kitap okuyacağı yıllardaki sabrının da ilk emareleridir. Bir yandan para kazanan diğer yandan eğitimine devam eden Frank, nihayet yüksek okulu bitirir ve Pennsylvania eyaletinde Swarthmore Koleji'ne yazılır. Kolej eğitimi süresince iktisat ilmiyle daha yakından ilgilenmekte olan Frank'ın para konusunun kendisindeki öneminin de etkisi düşünüldüğünde, bu alandaki araştırmalarının derinliği daha iyi anlaşılmaktadır. Frank, kolej yıllarında kitaplara olan yoğun ilgisinin yanında para konusundaki ihtiyacı karşılamak adına iş hayatının yoğunluğun da arttığını ifade etmektedir;

Yüksek okuldan sonra kolej yıllarında da çalışmaya devam etmiştim. Girdiğim birçok işten kovuluyordum buna ise tek bir şey sebep oluyordu; aksilik ve dikkâfâlılık. İşlere girip çıkmam gerçekten çok fazlaydı... Washington'da ağaç kestim, hendek kazdım mevsimlik işçi olarak çalıştım. Bundan sonra Wild Road şirketinde otomobil imalatında çalıştım. Dedektiflik dahi yaptım ki kılıktan kılığa girmiştim. San Francisco'da taşıma şirketinde hamallık yaptım, arta kalan zamanlarda opera salonlarında insanlara yerlerini gösteriyordum. Union Meyda'nında taş döşedim ki sanırım taşlara yazdığım çirkin yazılar yüzünden kovulmuşum. İş için bir şirkete başvurduğumda, beni teste tabi tuttular ve entelektüel birikiminin otomobil imal etmekten öte bir şeye yaramayacağını belirtip ve o işe geri dönmemi tavsiye ettiler (Rojas, 2005a).

Kolej yıllarından itibaren Keynesyen iktisat teorileri üzerine incelemelerine başlamıştır. Mezuniyetinin ardından bu çalışmaların yarım kalmaması adına ilk olarak Iowa Üniversitesi'nde ekonomi okutmanı olarak çalışmaya başlamış ve araştırmalarını da bu sayede devam ettirmiştir. Ardından Michigan Üniversitesi yıllarında, çalışmalarını nihai bir sona ulaştırarak, Sovyet tarımı üzerine yapmış olduğu doktora çalışması ile 1957 yılında Chicago Üniversitesi'nden PhD programını almıştır. Doktora çalışması sırasında ekonominin insani toplumsal olana etkisi, Frank'ın da bu konuya (büyük) ilgi göstermesini ve daha sonraları kaleme aldığı yazılarının (neredeyse) tamamında ekonomi perspektifinin merkezi bir rol almasını desteklediği söylenebilir.

İktisat araştırmalarının yanında doktora yıllarından kalan bir etki olarak bahsettiği “yapı” kavramına ilişkin zihnindeki soruları araştırmaya da başlamıştır. 1962 yılında bu soruların cevaplarını aramak için Latin Amerika’ya gidişine kadar Michigan Üniversitesi’nde asistan profesör olarak görevini sürdürmüştür.

1.1.2. Latin Amerika ve Sonrası

Doktora yıllarında, Frank’ın aklını kurcalayan en temel mesele; kapitalizmin, hem ekonomik hem de toplumsal ilişkileri nasıl organize ettiği ve sonuçları noktasındaki yazın dünyasının kalemlerine duyduğu şüphedir. İktisat alanındaki uzmanlığı ekonomik sistemler ile ilgili bakış açısını genişletmekte ve bir o kadar bu bilgi yapısının toplum hayatını etkilediği gerçeğinin altında yatan temellerin oluşumunu araştırmaya itmektedir. Kapitalist ekonomi ağının nasıl işlediği ile ilgili sorularına karşılık olarak, soğuk savaş sonrasında azgelişmiş ölkelerin modernleşme kuramlarının önerdiği şekilde, “ilerleme” çabalarının uygulanışındaki siyasi ve sosyal dönüşümleri incelemesinin gerekliliğini düşünmektedir. Bu düşünceenin hayata geçirilmesi ve sonraki yıllarda dünya sistemi yaklaşımının oluşmasında önemli bir katkıının Eric Wolf tarafından geldiğini belirtmektedir Frank;

1990 yılında Amerika Antropologlar Derneği toplantısında öğrencilerden biri, benim eserimin Wolf’ın kitabı üzerinde büyük bir etki yarattığını söylediğinde, ona verdiğim cevapla Wolf’a olan saygımı açıkça dile getirmiştim. Öğrencinin söylediğinin aksine, bana Latin Amerika ve çevresiyle ilgilenmem gerektiğini gösterdiği için başlangıçta beni en çok etkileyenin Eric ve kitabı olduğunu işaret ettim: Bütün konunun ta sömürgecilik dönemine kadar uzanan dünya kapitalist sistemiyle ilgisi olduğunu anlamamı sağlayan Eric Wolf’tur (Frank, 2010; 15).

Frank, bu tavsiyenin ardından Latin Amerika’da ilk olarak Brezilya Üniversitesi’nde çalışmaya başlamıştır. Bağımlılık konusundaki araştırmalarına başladığı bu dönemde, azgelişmişlik üzerine pek çok yazı kaleme almış, azgelişmişlik ve gelişmişlik ilişkisinden hareketle kapitalizmin tarihsel gelişimi hakkında da analizlerine devam etmiştir. Azgelişmişlik ve gelişmişlik kavramlarına ilişkin model alınan azgelişmiş ve gelişmiş ölkelerin birbirlerinden bağımsız hareket etmediğine ve dünya sistemini oluşturan bu parçaların daha büyük bir bütünsel perspektiften değerlendirilmesi gerektiğine inanmaktadır. Bu anlamda 1963 yılında kaleme aldığı ilk

kitabına *On Capitalist Underdevelopment (Kapitalist Azgelişmişlik Üzerine) (1975)* ismini vererek bu konu üzerine dikkati çekmek istemektedir. İlk çalışma yerinin ardından, Meksika Üniversitesi ve Canada'da Sir George Williams Üniversitesi'nde toplam üç yıl daha araştırmalarda bulunmuştur. Bu yılların ardından, 1968 yılında Santiago'da Şili Üniversitesi'ne geçen Frank, hem kişisel hem de akademik kariyeri için önemli gelişmeler yaşamıştır. Santiago'da araştırmalarına devam ederken üyesi olduğu CESO (Sosyo-Ekonomik Çalışmalar Merkezi)'da ilk eşi Marta Fuentes –CESO'da kütüphanede çalışıyordu- ile burada tanışmıştır. Fuentes'in, Frank'ın üzerinde hiç şüphe yok ki büyük etkisi söz konusudur, bunun yanında CESO'daki diğer sol kanat düşünürlerinin de Frank'ın zihnindeki sorulara radikal cevaplar vermeye itmesinde katkısı olduğu söylenebilir (Kay, 2005: 1179). Frank, bu tarihlerde bir taraftan bağımlılık teorisi ile ilgilenmekte diğer yandan sömürge tarihinden başlayarak kapitalist ekonominin geçişini araştırmaktadır. Bu araştırmalarının nihai sonucu olarak ve de kırk yılı aşkın sürecek araştırma serüveninin yönünü de belirleyen makalesini kaleme almıştır; *The Development of Underdevelopment (Azgelişmişliğin Gelişmişliği) (1966)*.

Frank, Şili yıllarında azgelişmişlik ve gelişmişliğin kapitalist sermaye birikimi ile olan ilişkisi yönündeki araştırmalarına devam etmektedir. Çalışmalarını tamamlayamadan, 1973 yılında askeri darbe nedeniyle, kırk yıl sonra hayatında ilk kez doğduğu yere geri dönmüş ve Münih yakınlarındaki Max-Plank Enstitüsü'nde araştırmacı olarak görev yapmıştır. Dört sene burada çalıştıktan sonra, 1978'de İngiltere'de East Anglia Üniversitesi'nde "Kalkınma Çalışmaları Okulu"nda dersler vermiştir (Rojas, 2005a). Hayatının neredeyse tamamında çalışma yerlerinin kısa süreli olması hem Frank'ı hem de ailesini etkilediği söylenebilir;

ABD'de gittiğim üniversitelerde 1-2 yıl kaldım ki bu genellemenin içinde ki tek istisnam 1968'den 1973'e kadar Şili'deki beş senedir. Ardından İngiltere'deki, beş yıllık çalışma sürem ve Amsterdam'da çalıştığım 10 yıllık uzun bir süreyi de unutmamalıyım. Yaşça büyük oğlum yirmisine geldiğinde, 10 farklı ülkede yaşamıştı. Oğlum şöyle der; '37 senede 43 kez taşınmıştık' (Rojas, 2005a).

1983 yılında çalışma yılları içerisindeki en uzun kaldığı yere; Amsterdam'a gelmiştir. Amsterdam Üniversitesi'nde Kalkınma Profesörü olarak dersler veren Frank, bu yıllarda dünya sermaye birikimi, azgelişmişlik ve ekonomik kriz konuları ile ilgili çalışmalarını da sürdürmektedir. 1993 yılında Amsterdam'dan ayrılan Frank, 30 senelik

bir geçmişini de bu şehirde bırakmıştır; eşi –aynı zamanda en yakın çalıřma arkadaşı- kansere yenik dūřmūřtur. Otuz yıllık birlikteliklerinin her anında yanında olan Fuentes, ona hem yařamında hem de yazılarında katkı saęlamıřtır. Fuentes ile birliktelięinden iki çocuęu –Paulo ve Miguel- olan Frank, hayatında sahip olduęu en gūzel armaęanların çocukları olduęunu da sūylemektedir. ocuklarının, kendi eęitim dūnemi ve ocuk yařındaki sıkıntılarını ile yūzleřmemeleri için būyūk ōzen gūsteren Frank’ın, Amsterdam’da uzun sūre kalmasının nedenleri arasında eřinin tedavisi ve çocuklarının eęitimlerini eksiksiz tamamlamalarını istemesindedir (Rojas, 2005a).

Amsterdam yıllarında yařadığı kŃtū olaylardan uzaklařmak ve çalıřmalarına kaldığı yerden devam edebilmek için, eski bir arkadaşı Nancy Howell’in yařadığı Toronto kentine tařınmıřtır. Bu yıllardan sonra Toronto Ūniversitesi de dahil olmak ūzere altı farklı ūniversitede kalkınma çalıřmaları, dūnya tarihi çalıřmaları, sosyoloji çalıřmaları ve uluslar arası iliřkiler dallarında misafir profesŃr olarak dersler vermiř ve yazılarını sūrdürmūřtur. Toronto’daki ilk yıllarında 40 senelik bir tanışıklığın getirdięi gūvenle Nancy Howell ile evlenmiřtir. Howell, Toronto Ūniversitesi’nde çalıřmaktadır ve Frank’a Ūniversite kūtūphanesinin kapılarını açmıřtır (Frank, 2010: 24). Bu yardımın deęeri būyūktür, Amsterdam Ūniversitesi’nden zorunlu olarak emekli edilen Frank için çalıřmak gerçekten gū bir hal almıř ve aradığı kitaplara ulařması ūniversite(ler)deki yılları kadar kolay deęildir. Frank, Howell’in bu yardımı ile, hem yařadığı dūnemdeki arařtırmacıların hem de sonrakilerin, ūzerinde arařtırma yaptığı dūnya sistemi konusunda bařvuru nitelięindeki *ReOrient: Global Economy in the Asian Age (1998)* kitabını kaleme almıřtır. Bu eserin yazılıřından sonra ise Howell ile birliktelięine son vermiřtir. Daha sonra Montreal’de bir yılını harcayan Frank son olarak 1999’da Miami’ye gitmiřtir. Ūūncū evlilięini de 2003 yılında Alison Candela ile yapan Frank, Miami’ye gidiři ile birlikte kanser teřhisinin ardından iki būyūk operasyon geçirmiřtir. İlginçtir ki Frank’ın yazmaya ve arařtırmaya olan tutkusunu bu hasta hali dahi durduramamıř, iki operasyon arasında bir kitabını daha kaleme almıřtır. Operasyonların ardından kūuk ameliyatlar dahi yapılmıř, fakat Frank, 23 Nisan 2005’te İtalya’da vefat etmiřtir.

1.1.3. Eserleri

Andre Gunder Frank, kalemi elinde üretken bir yazar olduğu açıktır. Frank'ın, erken yaşlardaki çalışma hayatının kendisi ile –karakter yapısı ile- uyuşmayan yönlerin olduğunu ve aslında sosyal meseleler üzerinde araştırma yapmaya daha yatkın olduğu söylenebilir (Rojas, 2005b). Frank'ın düşünce dünyasının şekillenışı, uzman olduğu iktisat profesörlüğünün de ötesinde; disiplinler arası bir anlayışın ve merakın sonucudur. Frank, Chicago Üniversitesi'nde çalıştığı yıllarda dahi sosyoloji ve antropolojiye olan ilgisini keşfetmiştir. Salt ekonomik bir çalışma alanından öte ekonomik ilişkilerin sosyal formasyonlarda da ne gibi etkilerinin olduğu üzerine düşünen Frank, konuya ilgili düşünürler ile bir arada olabilmek adına Latin Amerika'ya gitmiştir (Frank, 2010; 15).

Latin Amerika'da araştırmalarını kaleme alan Frank, bunların yayımlanmasında ise gerek çalışılan konular üzerindeki tartışmaların aldığı biçimin, gerekse görüşlerindeki belirlemelerinin netleşmesini beklemektedir. Latin Amerika'ya gidişinden sonra *Capitalism and Underdevelopment in Latin America (Latin Amerika'da Kapitalizm ve Azgelişmişlik)* 'i ilk kez kaleme almış, lakin bu kitabın basımı 1967 de yapılabilmıştır. Üzerinde düzenlemeler yaparak 1969'da tekrardan yayına hazırlamıştır. 1969'da, bu kitabın devamı niteliğindeki ikinci kitabı; *Latin America: Underdevelopment or Revolution (Latin Amerika; Azgelişmişlik ya da Dönüşüm)* basılmıştır. Lakin bu kitaplarından önce Frank'ın ilk el yazması *On Capitalist Underdevelopment* isimli bir çalışmasıdır ki bu el yazmasını yayımlamamıştır. Aslında bu metin Frank'ın ilk kitabıdır ve çalışma hayatının tamamına yön verecek olan da yine bu eserdir. Frank, bu eserin basılması ile ilgili şu olayı aktarmaktadır;

1963'te Rio de Janeiro'da "On Capitalist Underdevelopment" (Kapitalist Azgelişmişlik Üzerine)'ı yazdım: 1965 yılında Meksika'daki bir ulusal gazetede, o tarihlerin kabul gören görüşü durumundaki Latin Amerika'nın feodal olduğu iddiasını savunan Rodolfo Puiggros'la tartıştım. 1963 tarihli metin, bilinen teorisinin eleştirisiyle başlıyordu [1967'de "The Sociology of Development and Underdevelopment of Sociology" (Gelişmenin Sosyolojisi ve Sosyolojinin Azgelişmişliği) adıyla yeniden yayımlanmış ve 1969 Frank'ta bir kez daha basılmıştır). Değinen eser Chicago Üniversitesi'nin iki ve dördüncü katlarında duyduğum ve kütüphanesinde okuduğum teorisinin sert bir eleştirisi niteliğindedir. Elinizdeki kitapla bağlantı kurulacak olursa... Weberci sosyolojiyi hedef alıyordu (Frank, 2010: 13).

Frank, bu kitaplarını yazdığı tarihlerde hem feodal unsurların Latin Amerika'da olup olmadığını tartışmakta hem de Latin Amerika'daki burjuva oluşumlarına ilişkin çalışmalarını kaleme almaktadır. Kendi çalışmalarını ve sosyoloji bölümündeki bu konu ile ilgili derslerinin metinlerini, *Lumpenbourgeoisie Lumpendevelopment (Lümpen Burjuvazi Lümpen Gelişim)* isimli çalışmasında toplamış ve ilk kez 1972 yılında yayımlatmıştır (Frank, 1995; 16).

Frank, azgelişmişlik ve kapitalizm arasındaki ilişkiye, daha ilk kaleme aldığı *The Development Of Underdevelopment (Azgelişmişliğin Gelişmişliği)* yazısında dikkati çekmektedir. Bu yazı, Frank'ın eserlerinin özeti niteliğinde ve sonraki yazmış olduğu yazılarında da izlemiş olduğu yolu ifade etmektedir. Bu ilk makalenin etkisi ise uzun bir yazı dizisini beraberinde getirmiştir. Frank'ın yazı hayatındaki gelişimi dikkatle incelendiğinde ileri görüşlülüğünün önemi de belirtilmelidir. Wallerstein'in 1974'te ilk cildini kaleme aldığı *The Modern World System (Modern Dünya Sistemi)*² kitabından övgü dolu sözlerle bahsetmiş ve bunun için bir yazı kaleme almıştır. Lakin kapitalizmin 1450'lerde ortaya çıkmış olduğu görüşüne (Frank, 2010; 14) karşılık bunun bir anda ortaya çıkamayacağına dair düşünceleri de bulunmaktadır;

Yine de aklımın bir köşesinde sürekli, eğer 'sistem' 1492'de ya da Wallerstein'in öne sürdüğü gibi 1450'de ortaya çıktıysa, bunun Zeus'un yarılan kafasından bir anda doğan Pallas Athene gibi gerçekleşmiş olamayacağı şüphesi vardı. Öncesinde, belki dizgesel özellik de taşıyan bir şeyin, Kolomb ve Vasco da Gama'nın seyahatlerine ve sonra 'dünya kapitalist sisteminin' ortaya çıkmasına yol açmış olması gerektiğini düşünüyordum (Frank, 2010; 14).

Bu düşüncelerin filizlendiği *On Capitalist Underdevelopment (Kapitalist Azgelişmişlik Üzerine)* isimli ilk kitabı kaleme almasından on iki yıl sonra yayımlatmıştır. Yayınlanan bu eserlerden sonra, 1492 tarihlerinde başladığı iddia edilen kapitalist sermaye birikiminin köklerinin analizine yönelmiştir. Bu araştırmalar sonucunda, *World Accumulation 1492-1789 (Dünya Sermaye Birikimi 1492-1789)* isimli eserini yayımlamıştır. Frank, bu çalışmasından sonra ise dünya sermaye birikiminin 1492 tarihleri öncesindeki yapısını araştırmaya başlamıştır. Bu uzun analizlerin ve yazılarının devamını da getirmiştir. Dünya sermaye birikimi,

² I. Wallerstein, *Modern Dünya Sistemi; Kapitalist Tarım ve 16. Yüzyıl'da Avrupa Dünya-Ekonomisinin Kökenleri*, Bakış Yayınları, İstanbul, 2004.

az gelişmişlik, kriz, toplumsal hareketler konularını araştırdığı daha birçok kitabın bazılarını kendisi, bazılarını ise diğer yazarlar ile birlikte kaleme almıştır (Rojas, 2005c).

Frank, tüm hayatı boyunca dünya sisteminin yapısını ve işleyişini anlamaya ve açıklamaya çalıştığı birçok yazı kaleme almıştır. Bu kitapların içerisinde en önemlilerinden olduğunu söylediği *The World System: Five Hundred Years or Five Thousand?* (*Dünya Sistemi: Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?*) kitabının “alternatif ‘dünya perspektifi’ oluşturma ve ona özgü yapı ve işlevi anlamakta kullanılacak bir araç geliştirme yönündeki” (Frank, 2010; 22) ilk çabası olduğunu ifade etmektedir. Kitap, dünya sistemi yaklaşımı ile ilgili farklı disiplinlerden yazarların, bu yaklaşıma katkıda bulunacak yazılarını içermektedir. Kitap Frank’ın da belirttiği gibi, dünya sistemi yaklaşımının temel öncüllerini ortaya koymak adına kaleme alınmıştır. Amin, Arrighi, Wallerstein ve Abu-Lughod gibi yazarlar eleştirel bir katkı sağlarken, Willam H. McNeill, K. Ekholm, Jonathan Friedman, David Wilkonson gibi isimler de dünya sistemi yaklaşımına farklı disiplinlerden (yakın/benzer) çalışmaları ile destek vermektedirler. Frank, bu kitabında küresel sermayenin tarihsel dinamiklerini çözümlenmeye çalışmaktadır. Bu analizler ise, tarih yazıcılığına getirdiği eleştiri ile başlı başına bir klasik olarak kabul edilen, *Yeniden Doğu: Asya Çağında Küresel Ekonomi* adlı eseri için de zemin hazırlamakta olduğu söylenebilir. Bu kitabın ardından yine Asya ekonomisi üzerine yeni bir kitap hazırlamakta lakin ömrü vefa etmediğinden bitirememiştir. Yarım kalan bu araştırmalar daha sonra kitaplaştırılarak yayımlanmıştır.

Frank, Avrupamerkezci bir tarih yazımını eleştirerek bütünsel bir kavrayışın eksikliğini dünya tarihini ve gelişimini anlamakta yanlış ve bir o kadar da yanlış bir tutum olduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle, bütünsel bir tarih algısının ve Batı dışında kalan dünyanın tarihlerinin de incelenerek evrensel bir tarih yazılması gerekliliğini ifade etmektedir. Bu çabanın en iyi örnekleri içerisinde gösterilerek Dünya Tarih Birliği Kitap Ödülü verilen (Schell, 2005; 126) *Yeniden Doğu: Asya Çağında Küresel Ekonomi* isimli kitabında Frank, kitabın hangi gaye ile yazıldığını ilk sayfalarında açıkça belirtmektedir:

Okuduğunuz kitapta alışılmış Avrupamerkezci tarih yazımını ve sosyal kuramı “globolojik” bir perspektif yardımıyla tersine çeviriyorum. Erken dönem iktisat tarihini, dünyanın tamamını kapsayan küresel bir bakış açısıyla ele alacağım.

Dünya ekonomisi sisteminin yalnızca Avrupa kısmını değil, bütününe ait yapı ve dinamikleri analiz etmeye çalışacağım (Frank, 2010; 11).

Frank, kitabının amacından bahsederken bütüncül bir yaklaşımın altını çizmektedir;

Kitabın ilk başlarda öne sürdüğü iddialardan biri, Avrupalılar söz sahibi haline gelmeden çok önceleri, ortada bir dünya ekonomisinin hâlihazırda var olduğu yönündedir... Braudel'e göre, gerek erken dönem gerekse günümüzün modern tarihini, tarihçilerin "bildiği" üzere, "merkezinde Avrupa'nın bulunduğu bir dünya inşa eden" Avrupalılar yapmıştır. Tarihi, "icat edip" sonra da onu iyi kullanan Avrupalı tarihçilerin "bilgi"si gerçekten de budur. Durumun bu biçimde gelişmiş olamayacağı, yani aslında Avrupa'yı oluşturanın dünya olabileceği, bu tarihçilerin aklına bile gelmez (Frank, 2010; 21- 29).

Dünya tarihine tek bir bütün olarak yaklaşan ve bu yaklaşımı ile de diğer pek çok düşünüre başlangıç noktası olan Frank, kırk seneyi aşkın bir yaşamını sosyal bilimler disiplinleri arasında insanların sorunlarına çözüm bulmak adına harcamıştır. Arkasında kitaplar, makaleler, kitap bölümleri, editörlüğünü yaptığı derlemeler, başka bazı yazarların çalışmalarındaki katkıları ile beraber yaklaşık otuz dile çevrilmiş 1000'in üzerinde çalışması okunmayı, araştırılmayı ve geliştirilmeyi beklemektedir.

1.2. GUNDER'İ ANLAMAK

Şili'deki çalışma arkadaşı Cristobal Kay, Frank'tan; "Frank, lise yıllarında Gunder lakabı ile çağırılıyordu. Kendi koşuculuğu ile onlardan geri kalmasına rağmen, zihni koşusu ile millerce ilerideydi" diyerek bahsetmektedir (Kay, 2005; 1178). Frank'ın bu uzun mesafeli koşusu dünya ekonomi-politiğini anlamada ve olaylar dizisini kavramada önemli bir durak olduğu söylenebilir.

Frank'ın azgelişmişlik üzerine çalışmaları sonrasında bağımlılık teorisyeni olarak (Cevizci, 1999: 99) anılmasının yanında, onun esas olarak işaret ettiği nokta; "sermaye kesintisizliğinin tarihi"dir. Latin Amerika'ya gidiş nedenleri arasında, iktisat teorilerinin neden olduğu açmazlarını yakından görmek istemesi ve konu ile ilgili çözümleri geliştirebilmeyi amaçladığı gösterilmektedir. Lakin "sorun" yalnızca gelişmemiş ülkelerin sorunu değildir. Azgelişmişliğin neden aşamadığı üzerine yaptığı çalışmalarında kapitalist sermaye sisteminin bu durum üzerinde "sürekli" etkisini fark etmektedir.

Bu etkinin aşılması yönündeki en kapsamlı çalışmalardan –Paul Sweezy, T. Dos Santos’un çalışmaları ile birlikte- birisi olarak gösterilen *Development of Underdevelopment (Azgelişmişliğin Gelişmişliği) (1966)* isimli makalesinin başlangıcında; kapitalist sermaye sistemini, buna aracılık eden sosyal kuramı ve dayandığı tarihsel temellerin eleştirisini yapmakta ve tartışmaya açmaktadır;

Sömürge ve azgelişmiş ülkelerin tarihsel deneyleri önemli ölçüde farklı olduğundan elde bulunan kuram bu yörelerin geçmişini tümüyle yansıtmayı başaramaz. Ancak bütün olarak dünyanın geçmişini kısmen ortaya koyabilir. Daha da önemlisi, azgelişmiş ülkelerin tarihlerine dikkatle eğilmememiz, bunların geçmişteki ve hatta şimdiki durumlarının, bugün kalkınmış olan ülkelerin geçmişlerindeki dönemleri yansıttığını varsaymamıza yol açar. Bu tavır, bizleri çağdaş azgelişmişlik ve gelişmişliğe ilişkin önemli yanlışlara sürükler. Ayrıca, gelişmişlik ve azgelişmişlik çalışmalarının çoğu, merkantilist ve kapitalist sistemin dünya çağında yayılma ve gelişme süreçleri içinde, metropol ve ekonomik sömürgeler arasındaki ekonomik ve diğer ilişkileri dikkate almamıştır. Bu nedenle çoğu kuramlarımız kapitalist sistemin bir bütün olarak yapısını ve gelişimini açıklamayı ve sistemin eş anlı olarak bazı yörelere azgelişmişliği ve diğerlerinde gelişmişliği yaratmasını kanıtlayamaz (Frank, 1975: 104).

Frank’ın, Latin Amerika’nın azgelişmişliğine ilişkin uzun süren çabalar ve yazılar sonucunda ulaştığı nihai son; tarihin Avrupamerkezci ideolojiden/algıdan kurtarılmasıdır. CESO yıllarında tanıştığı isimlerin etkisi de bu yönde olmuş ve kapitalist sermaye sürekliliğine ilişkin tarihin eski dönemlerine kadar uzanacak çalışmaların gerekliliğine inanmaktadır.

Frank, eski dönemlerde yapılacak araştırmaların tüm sosyal kuramlara ilişkin algılayışın değişeceğini fark etmesi ile birlikte “yapı” ile ilgili güçlü bağının etkisiyle bu varolan yapının tümünden değişmesi gerekliliğine inanır. Her ne kadar Frank ve onun dünya sistemi yaklaşımı Marksist bir temelden ilham aldıysa da (McNeill, 2003; 14) Marx’tan ve Marksist türevlerin tümünden farklı olarak kapitalist sistemin merdiven altlarına ışık tutan bir fener olarak gösterilebilir. Frank, ideolojiler ve ona bağlı siyasi sistemleri, kapitalist sistemin bir basamak taşından ibaret görmekle birlikte, bu fikirlerden hareketle yapılan açıklamalardan da uzak durmaktadır. Frank, sosyalizm, liberalizm, kapitalizm ve buna benzer tüm yaklaşımları ideoloji olmakla nitelendirmekte ve bu kavrayışların eksenindeki arayışların her daim yanlış sonuçlanacağını belirtmektedir. ‘Sistem-karşıtı hareketler’ olarak ifade edilen –ki Frank 1960’larda öğrenci hareketlerinin ilham kaynağıydı (Kay, 2005; 1177)- tüm oluşumlara sosyal

kurama duyduğu ihtiyatlı mesafesiyle yaklaşır ki, sosyalizme olan inancının kalmadığını hayatının son dönemlerinde daha fazla vurgulamaktadır (Özel, 2005; 33).

Frank'ın bu "alternatif" sosyal kuram için başlattığı araştırmalarına ilk katkı, uzun yıllar birlikte yazılar kaleme aldığı çalışma arkadaşı Wallerstein'dan gelmektedir. Amerikan saha araştırmalarına değinen ve bu konu ile Amerikan sosyolojisini derinden sarsan (Kaya, 2007; 107) Wallerstein, 1974 ilk cildini yayınladığı *The Modern World System (Modern Dünya Sistemi)* kitabı ile varolan sosyal kuramları tümünden eleştirmektedir. Tarihin bir cilvesi olsa gerektir ki, bu kitabın yazılışından yirmi dört yıl sonra kaleme aldığı *Yeniden Doğu: Asya Çağında Küresel Ekonomi* kitabında daha önce övgüyle bahsettiği çalışma arkadaşı Wallerstein hakkında bu kez övgü dolu sözler yerine; onu gerçek bir araştırmamanın cesaretinden uzakta ve Avrupamerkezci bir tutumun izlerinden hareket ettiği gerekçesi ile eleştirmektedir (Frank, 2010; 55, 69, 72).

Frank, dünya sistemi yaklaşımını geliştirirken, Wallerstein'ın ortaya koyduğu modern dünya sisteminin öncüllerini değiştirerek/genişleterek kabul etmektedir. Bu yaptığı çalışmalar, zaman içerisinde Wallerstein'ın bahsettiği sistemin özgüllüğünden ayrılmaktadır. Wallerstein'a ve ortaya koyduğu modern dünya sistemine yönelik ilk eleştirilerini ise, editörlüğünü B. K. Gills ile birlikte yaptıkları kitabında, gerek kendisi gerekse Gills ile birlikte kaleme aldıkları makalelerinde dile getirmektedir. Bu eleştirilerinde Frank, Wallerstein'ın 1500'ler gibi tarihlerde başladığını iddia ettiği modern dünya sisteminin gerçek bir tarihsel süreklilik perspektifinden uzakta ve tarihin anlaşılmasında yanlış bir yönlendirmenin kaynağına katkıda bulunduğunu iddia etmektedir.³

Frank, tarihin eski dönemlerine doğru sürdürdüğü analizlerine bir diğer katkı da, J. Abu-Lughod'dan gelmektedir. Abu-Lughod ilk olarak Wallerstein'ın her ne kadar tarihçilerin yanlışlarını düzeltmekte olan çalışmalarını takdir etmekte ise de, yine de Batılı tarih biliminin ana çizgisine sadık kalışına da sert eleştiriler yöneltmektedir (Abu-Lughod, 2003; 507). Lughod, Batı'nın yükselişi olarak nitelendirilen 16. yüzyıl öncesinde Asya'da altın bir çağın (takriben 1250 ve 1350 yılları kastedilmektedir)

³ Bu eleştirilerin bir analizi için bkz. (A.G. Frank, B.K. Gills, *Dünya Sistemi: Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?* İmge Yayınları, İstanbul, 2003, (Çev.): Esin Soğancılar, ss.54, 72, 120, 190, 382, 389, 393-397, 537, 548.)

yaşandığını ve bu dönemin Avrupa yükselişinden önce düşüşe geçtiğini ifade etmektedir. Dahası bu dönemlerde tek bir merkez-çevre oluşumundan ziyade çok merkezli-çevreli karmaşık bir yapının görüldüğünü vurgulamaktadır (Abu-Lughod, 2005; 294-296). Abu-Lughod'un ortaya koyduğu analizleri araştıran Frank, öncelikli olarak 1500'lü yıllar öncesindeki ekonomik sermaye birikimine dair farklı bir sistemin de olageldiği tezlerini incelemektedir. Bu anlamda Abu-Lughod'un 13. yüzyıl dünya sistemi başlığı ile Asya coğrafyasındaki gelişmeleri incelemesi sonucunda Avrupa'nın yükselişi öncesi bir Asya düşüşünün gerçekleştiğine dair belirlemelerini desteklemektedir. Lakin onun bu analizi "her biri değişen bir yapıya ve kendi hegemonyalar grubuna sahip birkaç ardışık dünya sistemi" (Abu-Lughod, 2003; 509) bakış açısı ile ortaya koymasını da eleştirmektedir. Bu eleştirisinde Frank, 1350 sonrasında Avrupa'nın yükselişine kadarki süreyi ne olarak tanımlanması gerektiğini sormaktadır. Bu ara dönemin, Abu-Lughod'un yapılanmalar ile ilgili başarısızlık sonucunda yeni yapılanmaların ortaya çıktığını iddia etmesine karşın Frank, "bu geçici örgütlenme bozukluğu ve canlandırılan, yeniden örgütlenme, başarısızlık değil, sistemin bir bütün olarak sürmesi ve evrilmesi şeklinde" (Frank, Gills: 2003b; 53) yorumlamaktadır (Frank, Gills, 2003b; 52-53).

Frank, Wallerstein'in Avrupa'ya özgü olarak ortaya çıkan kapitalist üretim tarzının diğer ekonomik sistemlerden farklılığına değinmesine karşın, Ranke'nin "evrensel tarihten başka bir tarih yazılamayacağı" düşüncesini benimser (Frank, Gills, 2003c: 28). Evrensel bir tarih perspektifinin ise, her şeyden önce tarihi bütün ve "tek" kabul ederek, Wallerstein'in iddiasındaki 1500'lü tarihlerde herhangi bir kırılmanın yaşanmasından ziyade, bu tarihlerin coğrafyalararası hegemonyanın devrini temsil ettiğini ifade etmektedir. Wallerstein ise, dünya sistemleri analizi ile ilgili olarak şu açıklamayı yapmaktadır;

Dünya-sistemleri analizi her şeyden önce, ulusal devleti temsil eden standart analiz biriminin yerine 'dünya-sistem' olarak adlandırılan bir analiz biriminin geçirilmesi idi.... Dünya-sistem'deki tireye ve dünya-sistemin iki alt-kategorisine dikkatinizi çekerim: dünya-ekonomileri ve dünya-imparatorlukları. Tire koymamızın nedeni, (bütün) dünyanın sistemleri, ekonomileri ve imparatorluklarından söz etmeyi değil, fakat bir dünya olan (ama muhtemelen ve aslında genellikle de bütün yer küreyi kapsamayan) sistemler, ekonomiler ve imparatorluklardan söz etmeyi amaçlamamızdır (Wallerstein, 2004; 36).

Bu kavramlar ile aslında dünya üzerinde farklı sistemlerin olageldiğini ifade eden Wallerstein, kapitalist sermaye birikiminin, 1500’lü tarihlerde diğer sistemlerden ayrıldığını ve yeni bir organizasyon olarak ortaya çıktığını ifade etmektedir. Bu kavramlar Frank için can alıcı bir niteliğe sahiptir. Dünya sistemleri nasıl olur da birbirlerinden bağımsız (yeni bir yapı) anlamında ortaya çıkabilirler? Frank, bu belirlemeler ile bütünsel bir oluşumun parçalanarak açıklanmasının amacını sormaktadır. Frank bu açıklamanın Avrupamerkezci bir bakış açısının devamı niteliğinde olduğunu ve eğer bir sistemden söz edilecekse, bunun MÖ. 1500’lerde Mısır ve Mezopotamya’nın birbirine kaynaşarak oluşturduğu iddia edilen “Merkezi Uygarlık” sisteminden önce; “birbirinin içine sızarak birikim” ekonomik ölçütüne göre kavuşma yeri olan İndüs Vadisi ile Suriye ve Levant bölgelerini içeren MÖ. 2700/2400 dolaylarında oluşan bir sistemi işaret etmektedir (Gills, Frank, 2003a; 176).

Kesintisiz sermaye birikiminin bu denli geçmiş tarihlerden beridir varolageldiğini iddia eden Frank, sermaye birikimi üzerindeki, ikinci noktaya işaret etmektedir. Bu ikinci nokta üretim tarzları ile ilgilidir. Frank, modern dünya sisteminin, kapitalist üretim tarzı ile biçimlenmiş olmasını eleştirmektedir. Bu eleştiri ilk olarak, Marksist geleneğin ortaya koyduğu geçiş tarzlarına (feodalizm-kapitalizm-sosyalizm geçişleri kastedilmektedir) ilişkin incelemelerinde, bunun gerçekten böyle olmadığı ve herhangi bir geçişin yaşanmadığı (ve yaşanmayacağı) açıklaması ile dile getirilmektedir (Frank, 2003a; 380). Bu eleştiri sonucunda (üretim) tarzlarının geçiş süreçlerinin yerine kullanılmış olmasına karşılık bu durumun yeniden incelenmesi gerektiğini belirtmektedir. (Üretim) tarzların herhangi bir sistemin bütünsel yapısını ifade edemeyeceğini, baştan yanlış olan farklı sistemlerin varolageldiği iddiasına ek olarak bunların (üretim) tarzları etrafında şekillenmiş olmasına ise Marx’ın görüşlerinden etkilenerek yanlış birer belirleme bağlamında gördüğü söylenebilir. Üretim tarzlarının, dünya genelinde (farklı zamanlarda) ve her topluma özgün biçimde ortaya çıktığını, birinin diğerine göre başarısızlığına ya da başarısına odaklanmanın gerçek anlamda bir ekonomik gelişimin gözlenmesinde engel oluşturduğunu belirtmektedir (Frank, 2010; 353).

Frank’ın az gelişmişlik ve bağımlılık ile ilgili araştırmalarında, metropol (merkez) ve uydu (çevre) arasındaki ilişki ağının ve sömürünün nasıl yapılandığının analizini kaleme alırken, bir taraftan bu yapıların tarihsel bir geçmişini de

araştırmaktadır. Metropol-uydu oluşumları yalnızca kapitalist ekonomik sistemin bir sonucu olmayıp, bu yapılanmaların daha eski tarihlerde de- 1492 öncesinde bulunduğunu belirten Frank, Wallerstein'ın ifade ettiği dünya-imparatorlukları kavramının sermaye birikimi sürecinin açıklanışında yetersiz kaldığını düşünmektedir. Wallerstein, dünya-imparatorluklarını kapitalist bir sistemden ayrı tutarak, onların hegemonik merkeziliğinin coğrafyaları ile sınırlı olduğu yaklaşımını benimserken Frank (Gills ile aynı görüşü paylaşırlar), hegemonik geçişler dizisinin sermaye birikimi ile ilgili kesintisizliğini anlamada daha önemli bir katkı yapacağı görüşündedir. Hegemonyalar aslında kesin ve net tanımlamalarından öte Abu-Lughod'un da ortaya koyduğu üzere karmaşık ve çok katmanlı bir yapıyı teşkil etmektedirler (Gills, 2003b; 244). Hegemonyalar, tek bir merkez ve onun etrafındaki yapılanmalarından öte, merkezler ve çevreler olarak, küresel bir ilişki ağının bütününde hegemonik güçler dizisi olarak ifade edilmeleri, dünya sistemi yaklaşımını anlamada önemli bir yer tutmaktadır (Gills, 2003b; 245).

Hegemonyalar dizisi, metropol-uydu oluşumları ve sermaye birikimlerinin analizinde belki de en önemli tespit *'kondratieff çevrimleri'*⁴dir. Bu kavram dünya ekonomisinin alçalma ve yükselme evrelerini takip etmek ve bu süreler içerisindeki değişimleri anlamada kullanılan yardımcı bir açıklama olduğu söylenebilir. Bu alçalma ve yükselme evreleri ile sermaye birikiminin tahlilini 1500 sonrası dönemde açıklıkla sağlanmakta lakin daha önceki dönemlerde bu oluşumların yapısı ile ilgili analizlere yer verilmemektedir. Bu durum Frank'ı, 1500 yılları öncesinde küresel sermayenin alçalma ve yükselme evrelerini incelemeye teşvik etmekte, hegemonyalara ve de metropol-uydu oluşumları da dahil olmak üzere sermaye birikiminin kesintisiz bir biçimde varolageldiği iddiasını kuvvetlendirecek bulguları incelemeye sevk etmektedir. Elbette ki bu bulgular, kesintisiz sermaye birikiminin 1500 gibi tarihlerde ortaya çıktığı algısının aksine, yaklaşık olarak MÖ. 3000 gibi tarihlerden başlayan bir ekonomik birikimin, alçalma ve yükselme evreleri ile kesintisiz bir sürekliliğinin analizini de gerekli kılmaktadır. Bu anlamda Frank'ın üzerinde önemle durduğu (Gills'in bu konudaki araştırmalarının yardımı ile [Frank, 2010; 16]) ayrımı, hegemonyaların tek

⁴ Kondratieff çevrimleri, kapitalist dünya-ekonomisindeki temel büyüme ve durgunluk dönemlerini incelemek için ortaya konmuştur. Çevrimler bir Rus iktisatçısı olan ve 1920'lerde yazan Nikolai Kondratieff'e atfen bu adla anılmaktadır.

bir merkezi güç oluşturmadığı ve farklı hegemonyalar ile karşılıklı bir bağlılığın gerçekleştiği savıdır. Hegemonyaların, yapılarının anlaşılması için ekonomik bir birikim ile vurgulanması ve ayrıştırılmaması gerekmektedir. Bu ise hegemonik güç ilişkisinin birbiri içine geçmiş karmaşık bir yapısı olduğunun tespiti niteliğindedir. Öyle ki hegemonyaların bu sermaye birikimine verdikleri önem, karşılıklı etkileşimi de tetikler ve iç politikalar dahil olmak üzere merkezlerin ve çevrelerinin oluşumlarını tek tek analiz ederek toplamanın ötesinde bir ilişki ağının varlığını göstermektedir (Gills, Frank, 2003c; 286-291).

Kırk yılı aşkın bir süre içerisinde tüm bu analizler, ortaya konan yaklaşımlar, Avrupamerkezci bir tutkunun çemberinden kurtularak, gerçeğin ne olduğunun anlaşılmasındaki çabanın nişanesi olduğu söylenmelidir. Frank, hayatının tamamının tek sebebi olarak gösterdiği *Yeniden Doğu: Asya Çağında Küresel Ekonomi* isimli eserinde yegane amacın tarihe ilişkin olarak tüm disiplinlerin bütünsel bir kavrayış ile hayata geçirilmesi amacını taşımaktadır. Frank, eksiklikler ile dolu olan sosyal kuramlara karşılık, şu sözleri ifade etmekte ve bu konuda incelemelerde bulunan düşünürlere (samimi) bir öğüt vermektedir;

... Okurlarımdan... araştırmalarını başka taraflara yönlendirmemeyi umarak, onları buradan edinecekleri bilginin en azından bir bölümüyle bu kitaptaki eksiklikleri gidermeye ve kendi eksikliklerini oluşturmaya davet ediyorum” (Frank, 2010: 26).

1.3. DÜNYA SİSTEMİ YAKLAŞIMI İLE İLGİLİ ÖNEMLİ İSİMLER

Frank'ın bütünsel bir bakış açısının üzerine inşa ettiği dünya sistemi yaklaşımında önemli bazı isimlerin etkisi olduğunu söylemek yerindedir. Özellikle çağdaşı olan Wallerstein'dan büyük ölçüde etkilenen Frank, analizlerinde Wallerstein'in kavramlarını sıklıkla kullanmaktadır. Bunun yanında, Samir Amin gibi bir filozofun Avrupamerkezcilik ve Asya'daki ekonomik tarihle ilgili olarak öne sürdüğü tezleri de inceleyen Frank, kapitalist sermaye ağının gelişimi ile ilgili olarak önemli bir referans olarak gösterilen Giovanni Arrighiden de büyük ölçüde etkilenmiştir. Lakin bu etkinin destekleme veya eleştiri kısımlarını aynı anda içinde barındırdığı belirtilmelidir. Öyle ki, Frank, bu üç düşünür ile birlikte uzun yıllar ortak yazılar kaleme almış ve modern dünya sisteminin belirlemelerinde çalışmalarda bulunmuştur. Birlikte yazılan eserlerin

yanında, Frank'ın farklılaşan düşüncelerine bağlı olarak onları eleştiren nitelikte yazılarıyla özellikle 1990 sonrası tarihlerde sıklıkla karşılaşılmaktadır. Bu eleştiri ve ortak savların anlaşılması adına bu bölümde ilgili isimlerin düşünceleri hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır.

1.3.1. Immanuel Wallerstein

Sosyal kuramcılar göz önüne alındığında tüm gerçekliği ve kavramları radikal (kökten) biçimde değiştiren çok az düşünür olduğu söylenebilir. Immanuel Wallerstein da bu önemli isimlerden kabul edilmektedir. 1930 doğumlu Wallerstein, erken yaşlarından itibaren siyasi ve toplumsal olaylara ilgi duymaktadır. Bu ilginin devamında sosyoloji eğitimi alan düşünür, başta bu alan olmak üzere tarih ve diğer sosyal bilimler disiplinlerini de içeren geniş bir yelpazede eserler ortaya koymuştur. Çalışma hayatının ilk dönemlerinde bir Afrikalı olarak anılan Wallerstein'ın, erken dönem eserlerini Afrika coğrafyası üzerine kaleme alırken 1970'lerin başından itibaren kendi akademik çizgisinde önemli bir dönemeci yaşayarak, tarih, siyaset, sosyoloji, iktisat, uluslararası politika vs. birçok disiplinde adından çokça zikredildiği söylenebilir (Kaya, 2007; 103-107).

1974 senesinde ilk cildini yayınladığı *Modern Dünya-Sistem* (diğer ikisi, 1980 ve 1989 yıllarında) isimli eseri ile sosyal kuramlara ve sosyal bilimlerin alışlageldik tanımlamalarına yeni bir soluk getirmekte ve kapitalizmin tahlili ile ilgili farklılaşan bir kavrayışın da öncüsü olmaktadır. Wallerstein, dünya sistemleri analizi ile varolan sosyal kuramların aksine yeni bir perspektifi sunmaktadır. Sosyal bilimlere bir meydan okuma olarak nitelendirdiği analizinin ortaya çıkışında ise bazı tartışılmalı meselelerin etkisi ile 1970'li yıllar sonrasında düşüncelerini kaleme almaktadır. Latin Amerika'da Bağımlılık Okulu yazınının, feodalizmden kapitalizme geçiş ile ilgili tartışmaların, Braudel'in etkisi ile tekrar ivme kazanan, bütünsel tarih kavrayışının ve son olarak kendisinin de içinde bulunduğu Marksist öngörüler üzerine süren tartışmaların, analizinin çıkışında etkili olduğunu belirtmektedir (Wallerstein, 2004; 29).

Wallerstein, '*dünya sistemler analizi*' ile dünya tarihini iki ana kategoriye ayırmaktadır; '*dünya-impatorluklar*' ve '*dünya-ekonomi*'. '*Dünya-impatorluklar*'ın 2000 sene hüküm sürdüğünü belirten düşünür, onların kapitalist

nitelik taşımadıklarını, siyasi iradenin, ekonomi faktörünü denetim altında tuttuğunu ve bu nedenle çözüldüklerini ifade etmektedir (Lane, 2011; 99). Dünya-imparatorluklardaki bu eksiklik ise, Batı Avrupa’da feodal krizleri yaşayan toplumlara yeni bir ekonomi istencine yönelmiştir. Güçlü bir devletin olmayışı ve bilimsel gelişmelerinde etkisi ile bu yeni kavrayış kapitalisttir. Öyle ki Wallerstein, feodalizmin kendisinde dahi bu kökleri aramaz ve tamamen kendine özgü bir biçimde geliştiğini iddia ettiği bu algılayışın öncüllerini yine sistemin ortaya çıkışındaki farklılığa dayandırmaktadır (Lane, 2011; 100). Batı Avrupa’da yaşanan bu kırılma ile kârı maksimize eden ve diğer tüm yapı ve süreçleri aynı kâr maksimizasyonuna göre düzenleyen bir sistem ortaya çıkmaktadır. Wallerstein’in çalıştığı mesele; 1500’lü tarihlerin sonunda ortaya çıkan bu kavrayışın feodalizmden ve dünya-imparatorluklarının yapısından farklılaşmakta, Batı-dışı dünyayı sömürerek büyüme düşüncesinin nasıl gerçekleştiği üzerinedir (Rogin, Chirot, 2002; 276). Bir *‘dünya-ekonomi’* olarak ortaya çıkan bu kavrayış kapitalisttir ve kâr sağlamak adına yaratma etkinliği üzerine odaklanmaktadır. Sermaye biriktirmek için sermaye üreten; bunu sağlamak adına teknoloji ve bilgi üreten sistem, sömürü mekanizmasının içi içe geçtiği uluslararası bir işbölümünü gerekli kılmaktadır. Burada Wallerstein kapitalist sermaye “makasının” nasıl çalıştığını göstermektedir. Ona göre kesintisiz sermaye birikimi (sistemi), tekelci piyasa kurallarının yönlendirdiği işbölümü/sömürü (Kızılcılık, 2006; 823, Özel, 1995; 219) aracılığı ile gerçekleş(tiril)mektedir.

Wallerstein, modern dünya sistemini 15. yüzyıl sonlarına ve 16. yüzyıl başlarına demirlemektedir. Bu tarihlerden sonraki tüm süreçleri kapitalist ekonominin yayılışı olarak nitelendirmekte ve tek egemen olarak süregeldiğini ifade etmektedir (Kızılcılık, 2006; 822). Wallerstein, yerel sömürden uluslararası bir işbölümü sömürüne dönüşen sistemin açıklanmasında birbirine bağlı üç kategoriyi sunmaktadır. Bunlar; merkez ülkeler, yarı-çevre ülkeler ve çevre ülkeler’dir (Vergin, 2008; 188). Bu kategorik açıklamada dünya-ekonomi, dünya-imparatorluklardan farklılaşarak çok merkezli bir yapının varlığını ele almaktadır. Burada merkez ile çevre arasındaki yarı-çevre ülkeler sistemin devamlılığı için can alıcı bir öneme sahiptir. Yarı-çevre ülkeler ne merkez olabilmekte ne de çevre ülkeler ile aynı konuma terk edilmektedir. Üç kategorik açıklama ile Wallerstein, bildik sosyal kuramların devletlerarası ilişkilere verdiği önemi de terk etmektedir. Devletlerarası ilişkilerin kapitalist sistemde jeokültür

ile birlikte en önemli işlevsel araç olduğunu ifade eden Wallerstein (Okur, 2008; 672), ulus-devletlerin ortaya çıkışlarını da bu açıdan incelemekte ve ulus-devletlerin kapitalist ekonomi ağında rol alabilmek adına sistemleştirildiğini vurgulamaktadır. Bu durumda Wallerstein'ın analizi, devletlerin kümülatif olarak bir dünya sistemini nitelendirmedini, dünya sistemi içerisinde “bütünden” hareketle yer kapma yarışında oluştuklarını dolayısıyla dünya sisteminin işleyişi gereğince farklı bazı manalar ifade ettiğini göstermektedir (Bekmen, 2012; 242).

Modern dünya sistemi üzerine derinlikli çalışmaların sonuçları olarak Wallerstein, sosyal bilimler, toplumsal hayat, modernlik, Avrupamerkezcilik ve daha birçok mesele üzerinde ezberleri bozduğu belirtilmelidir. Wallerstein, modern dünya sistemini tarihsel bir sistem yapan şeyin, onun sürekli olarak kendi kurallarını devam ettirme adına değişmesine bağlamaktadır (Wallerstein, 2005; 7). Sistemin tarihsel oluşu gereği, onun belirli bir zaman aralığı içerisinde sürdürülebileceği ve nihai olarak bir sonunun olacağını da göstermektedir. Tarihsel olan bu sistemin, kendi kuralını (kesintisiz sermaye birikimi) hayata geçirmek için dönüşüm göstereceği vurgulanmakta ve etkilerinin de araştırılması gerekmektedir. Wallerstein, sistemin yayılışı ile paralel olarak sosyal bilimlerde ve tarih yazıcılığında değişen ve köleleşen algılayışın altını çizmektedir. Avrupa'nın geçirdiği tüm süreçler “ilerleme” veya “modern olma haline ulaşma” gibi açıklamalar ile dillendirildiğinde Wallerstein bu fikre katılmamaktadır (Wallerstein, 2003; 528). Dahası bunun bir gerileme de olabileceği görüşündedir. Sonuç olarak kapitalizmin sadece “yoğun büyümeyi” (Özel, 1995; 232) temel aldığı belirten düşünür bunun ilerleme ile aynı anlamda olmadığını düşünmektedir/düşündürmektedir.

Analizlerinde can alıcı eleştirilerinden bir diğeri de, tekellilik ile kapitalizm arasındaki ilişkiye dair açıklamalarında görülmektedir. Braudel'den büyük ölçüde etkilenen Wallerstein, Braudel'in kapitalizmin tekellilik olduğuna ilişkin çözümlemesine de katılmaktadır. Braudel, toplumsal hayat ile ekonomi ilişkisinin iç içe geçtiği açıklamalarında, piyasa ile kapitalizmin ayrı iki kategori olduğunu ileri sürmektedir. Braudel, piyasaların (‘iktisadi hayat’ olarak nitelendirmektedir) temelinde, ticari faaliyet alanındaki, serbest bir zemine oturmasına karşılık, kapitalizmin bu serbest ticaretin olmadığı bir alan üzerine yükseldiğini vurgulamaktadır. Kapitalizmin temel gayesi olarak kesintisiz sermaye birikimi, ancak yoğun büyüme ile olanaklıdır ve bunun ancak ve ancak coğrafyalar arası piyasaların serbest bırakılmasından ziyade tekellilik hale

getirilmesi ile mümkün olabileceğini belirtmektedir. Durumun analizini yaparken, ilerleme olarak nitelendirilen ve serbest (rekabeti içeren) piyasaların içerisinde çıkarılan kapitalizm açıklamalarının hepsini de çürütmektedir (Özel, 1996; 237). Wallerstein'in modern dünya sistemini biçimlendirmesindeki en temel dayanağın Braudel'in bu açıklamaları gösterilmektedir.

Wallerstein tüm çalışmaları ile esas olarak kapitalist (düşünce) dünyasının bilinçaltına yerleşen köklerini eleştirmektedir. Aktüel sosyal bilimler prangasından kurtulmak isteyen Wallerstein, sosyal bilimler üzerinde(n) sürdürülen tartışmaları daha insan merkezli bir perspektife çekmeye çalışmaktadır. 1990'lı yıllardan itibaren çalışmalarını da ağırlıklı olarak bu alan üzerine kaleme almaktadır.

1.3.2. Samir Amin

Samir Amin (1931), Wallerstein, Arrighi ve Frank ile birlikte dünya sistemleri analizi çalışmalarında karşılaşılan önemli bir isimdir. Paris'te tamamladığı doktora çalışması kapitalizm ile ilgili uzun sürecek bir araştırmanın belirtisi olarak gösterilmektedir. “Kapitalizm öncesi ekonomilerin uluslararası bütünleşmelerinin yapısal etkileri; az gelişmiş denem ekonomileri yaratan mekanizma üzerine teorik bir inceleme” (Carter, 1992; 11) başlığını taşıyan doktora çalışması, hem kendi araştırmalarının hem de dünya sistemleri analizi çalışmalarına başlaması adına önemli ayrıntıları barındırdığı belirtilmektedir. Bununla birlikte, Marksist öngörüler üzerinde yapmış olduğu çalışmaları da eklediği takdirde, sosyal bilimler disiplinlerinin tamamını içine alan ve tarihin eski dönemlerini de içine alan araştırmalarında, kapitalist dinamiklere dair çok yönlü fikirlere sahip bir düşünür olduğu söylenebilir.

Amin, Fransa'daki eğitiminden sonra Mısır'a döndüğü yıllardan itibaren, teorik olarak kapitalizm üzerine araştırmalarının hazırlayıcısı olarak kabul edilen, Afrika ülkeleri üzerine incelemelerde bulunmaktadır. Bu yıllarda üzerinde çalışmakta olduğu ülkelerin sosyal, siyasal, ekonomik ve toplumsal gelişim ve değişimlerini incelikli bir şekilde işlediği belirtilmelidir. Bu dönemden sonra ise, kapitalizmin doğasını anlama ve açıklama çabasında bulunan fikir adamı, Afrika ülkelerindeki araştırmalarının büyük yararını görmektedir. Öyle ki, kapitalizmin aslında bu ülkeleri az gelişmiş bıraktığı ve

sistem içerisinde eşitsizliğin yaratımı sonucunda bu ülkelerin gelişimini engellediği tezi, kapitalizme dair fikri temellerini hazırlamaktadır (Carter, 1992; 13-15).

Bağımlılık teorisyenlerinin önemli bir ismi olarak da kabul edilen Amin'in az gelişmişliğe dair açıklamaları, Frank ile büyük ölçüde benzerlik taşımaktadır. İlk olarak Afrika ülkeleri üzerindeki incelemelerinde az gelişmişlik durumunun ülke içi dinamiklerden ziyade, dünya çapında bir sermaye ilişkisinin sonucu; merkez ülkelerin gelişmişliği ve çevre ülkelerin az gelişmişliğini yaratan tek bir sistemin devam edebilmesinin mantıklı bir neticesi olduğunu ileri sürmektedir (Amin, 2000; 59-60). Bu durumda az gelişmişlik hali Amin için, geri kalmışlık olgusundan daha fazla mana ifade etmektedir. Durumun anlaşılması adına, Afrika ve Asya ülkelerinin ekonomik kalkınmalarının aslında daha büyük bir yapı olarak kapitalist sistem içerisindeki gerekliliklerince hazırlanmış olduklarına dair görüşlerini temel alarak çalışmalarını sürdürmektedir (Amin, 2005a).

Amin'in kapitalizme bakışı Wallerstein ve Braudel ile benzerlikler göstermektedir. Amin, pazar ilişkilerinin ya da ticari münasebetlerin kapitalizm olarak isimlendirilmesinin aksine, tekelci zihniyeti temel alan kapitalizmin, rekabeti büyük ölçüde engellediğini belirtmektedir (Amin, 2005b; 13). Emmanuel'in eşitsiz mübadele tezinden hareketle, uluslararası bir ticaret teorisinin var olduğunu ve bundan dolayı eşitsiz bir gelişimin rasyonel olarak sürdürüldüğünü ifade eden Amin, bu noktada az gelişmişliği kapitalizm ile ilişkilendirmektedir. Eşitsizlik sonucu az gelişmişlik, gelişememe durumunun reel bir sonucu değil, kapitalizmin sürdürülebilir işlevselliğinin temeli ve (Batı-dışı toplumlar için) sonucudur. Kapitalizm öyle ya da böyle kutuplaşmayı gerekli kılmaktadır. Merkez ülkelerin hegemonyasının devam edebilmesi adına bu gerekli ve sürekli (Amin, 2005b; 15).

Az gelişmişlik konusuna dair araştırmaları sonrasında, kapitalizmin kendisi ile ilgilenmeye başlayan düşünürün bu konu ile ilgili olarak klasik Marksolojiden farklı bir yaklaşımı olduğu görülmektedir. Kapitalizmin ne olduğuna dair açıklamalarının temeli, haraca dayalı toplum aşaması olarak belirlemelerinde kendisini bulmaktadır. Marksist öngörülerin, feodalizm-kapitalizm-sosyalizm geçişlerine dair savunuları karşısında Amin, kapitalizm öncesinde iki farklı aşamanın olduğunu vurgulamaktadır. Bu aşamalar, '*komünsel aşama*' ve '*haraca dayalı aşama*'dır. Komünsel aşama; aile, klan

ve kabile gibi hısımlar ilişkilerine dayalı bir toplum yapısını işaret etmektedir. Buna karşılık haraca dayalı bir sistem ise, varlığını açıkça gösteren bir devlet sistematığı içerisinde bulunan toplumsal aşamasıdır (Amin, 2000; 214, Amin, 2007; 25). Haraca dayalı sistemde, ekonomik faktörler siyasi bir yönetim erki tarafından denetlenmekte ve sınırlandırılmaktadır. Haraca dayalı ekonomiler, siyasi tutumların ve dini faktörler gibi argümanların daha öncel olduğu bir sınırlama ile tarif edilebilmektedir. Bu sistemler içerisinde kapitalizme özgü olan pek çok argüman bulunabilmekte fakat temel olarak kapitalizmin kendiliğinden yoksunluğunu belirten Amin'in, kapitalist sistemi haraçlı toplum yapılarından ayırdığı gözlenmektedir. Bu anlamda haraçlı toplum yapılanmalarının, Wallerstein'in dünya-imparatorluklar kavramsallaştırması ile benzerlik gösterdiği söylenebilir.

Haraca dayalı toplum yapılarında mübadele ve ticarete dair büyük bir sistem olduğundan söz edilebilir. Amin, bu ticari ilişkilerin niteliğinin ise kapitalist bir özellik taşımadığını belirtmektedir. Mübadele edilen her şeyin, mübadele değerince değil, kullanım değerince belirlendiğini belirten Amin, bu manada, uluslararası bir ticaret yasasının bu ilişkilerde bulunmadığını da eklemektedir (Amin, 2007; 198-199). Amin'e göre kapitalizmin farklılığı da tam olarak bu noktada belirginlik kazanmaktadır. Kapitalizm, bu ticari ilişkilerde siyasi tutumların önüne ekonomik beklentileri geçirmektedir. Ekonomi faktörlerinin temel alındığı "yeni" bir sistem ise toplumsal alana dair tüm kabulleri ve yapılanmaları değiştirerek, iktisadi beklenti ve temeller üzerinden düzenlenmektedir (Amin, 2007; 23). Bunu yaparkenki en önemli nokta ise metalaşmaya olan gereksinimin olduğunu vurgulamaktadır. Kapitalizm, üretim ve işgücünü birer meta haline getirme isteğini taşımaktadır (Amin, 2007; 24, Amin, 2000; 209-210).

Amin'in kapitalizmin ortaya çıkışına dair belirlemesi, 16. yüzyıl Avrupa'sına dair değişimlerde demirlenmektedir. Feodalizmi haraçlı toplum yapısının ilkel bir hali olarak özetleyen Amin, bu "geriliğin" aslında Avrupa'nın değişiminde tetikleyici bir unsur oluşturduğunu, haraçlı toplum yapılarının gerisinde kalan bu toplulukların belirli bir düzenden yoksunluğu sayesinde, ileri haraçlı toplumlardan bir adım öne geçtiklerini vurgulamaktadır (Amin, 2007; 206-217). Amin, kapitalizmin ortaya çıkışına dair şu cümleleri ifade ederek Batı'nın yarattığı farkın gizini açıklamaya çalışmaktadır;

Avrupa feodalizmi gibi daha esnek çevre formasyonlarında kapitalizme doğru evrilmenin önündeki engeller daha dirençsizdi. 'İşte Avrupa mucizesi'nin özü buydu (Amin, 2000; 212).

Kapitalizmin kutuplaşma yaratan ve bu sayede sürdürülebilir bir sistem olduğunu (Amin, 1994; 77-78) ifade eden Amin, Batı'yı örnek alma çabalarının da içi boş birer atılım olduğunu belirtmektedir. Küreselleşme ya da modernleşme içerisinde algılanagelen “ilerlemecilik” fikirlerini de eleştirerek aslında varolan tek gerçeğin küresel-ölçekli bir apartheid örgütlenmesi olduğunu vurgulamaktadır (Amin, 2005b; 15).

Amin kapitalizm hastalığından kurtulmak için halkçı devrimlere büyük bir önem atfetmektedir. Burjuva devrimlerinin aslında kapitalist kutuplaşma aracı/sonucu olarak ortaya çıktığını, lakin halk demokrasileri için burjuva devrimlerinden kazanılan mirasın ötesinde toplumsal bir boyutu da dikkate alarak kapitalist burjuva devrimlerinden farklılaşmaları gerektiğini ifade etmektedir (Amin, 2007; 279).

1.3.3. Giovanni Arrighi

1937 yılında İtalya'nın Milan kentinde doğan Giovanni Arrighi dünya sistemleri analizlerine katkıda bulunmuş politik iktisat ve sosyoloji akademisyenidir. 1960 yılında Bacconi Üniversitesi'nden PhD programını alan Arrighi, iktisat teorileri üzerine yoğun bir çalışma süresi harcamıştır. Gelişmişlik üzerine araştırmalarda bulunan düşünür, karşılaştırmalı sosyoloji tarihi ve politik-ekonomi ile birlikte daha pek çok sosyal bilim disiplinlerini içeren bir yelpazede çalışmıştır (Harvey, 2009). Dünya sistemleri analizi içerisinde bu perspektifin katkısı ile araştırmalarda bulunan düşünür, Marx, Braudel ve Smith gibi isimler üzerinde önemli ayrıntıları göstermeye çalışmıştır.

1998 yılından itibaren Jhon Hopkins Üniversitesi sosyoloji bölümünde dersler veren Arrighi, bunun yanında zamanının çoğunu Fernand Braudel Merkezi'nde sürdürdüğü araştırmaları için harcamıştır. Dünya sistemleri analizi dahilinde önemli bir ismi olarak kabul edilen Arrighi, kapitalizmin kendi doğasına dair araştırmalarının sonucu olarak, bu konu üzerinde önemli bir başvuru ismi olarak anılmaktadır. Bu konu ile ilgili olarak, 1994 yılında yayınlanan ve 1995 yılında *Amerikan Sosyoloji Derneği Bilimsel Araştırma Ödülü*'ne layık görülen; *Uzun Yirminci Yüzyıl; Para Güç ve*

Çağımızın Kökenleri adlı çalışması, kapitalizme dair temel eserlerden kabul edilmektedir. Bu kitabı içerisinde Arrighi, kavramsal olarak yeni bir çerçeve belirlemekte ve kapitalist malî genişlemeye dair tarihi bir analizi sunmaktadır. Arrighi'nin, '*sistemik birikim daireleri*' üzerinden yürüttüğü araştırmaların çerçevesinde temel sorunsal, kapitalizmin ne zaman başladığından ziyade –ki bu konuda Abu-Lughod'un ve Frank'ın düşüncelerinin haklı olduğunu/olabileceğini de belirtmektedir (Arrighi, 2000; 29)- onun çalışma biçimi üzerinedir;

...kapitalizmin zaten varolan dünya piyasa ekonomisi üzerinde ne zaman ve nasıl yükseldiği ve zaman içinde, tüm dünyanın yaşantısını ve piyasaları yeniden-biçimlendirecek gücü nasıl edindiği sorunu (Arrighi; 2000; 29).

Arrighi, dünya sistemleri analizi kuramsal çerçevesi içerisinde, kapitalizmin kökenleri ve de işleyişine dair analizlerinin ardından bir anlamda *Uzun Yirminci Yüzyıl; Para Güç ve Çağımızın Kökenleri*'nin ikinci ve devamı olarak kabul edilen *Adam Smith Pekin'de; 21. Yüzyılın Soykütüğü (2008)* isimli eserini kaleme almaktadır. Kapitalist mali genişlemenin yeni halkası olarak Çin merkezli bir sistemik birikimin gerçekleşeceği kitabının en temel savı durumunda gösterilmektedir. Bunun yanında Arrighi, kitabında çok daha farklı bir Adam Smith'i ortaya çıkarmakta ve Çin'in Amerikan hegemonyasının düşüşü ile birikimin merkezi rolünü (belirleyici özelliği ile) ele geçireceğini öne sürmektedir (Ördek, 2009; 228-229).

Arrighi, dünya sistemi analizi çerçevesindeki araştırmaları içerisinde önemli bir belirlemesini de sistem-karşıtı hareketler üzerine gerçekleştirmektedir. Sistem- karşıtı hareketler Arrighi için vazgeçilmez ve bir o kadar sürekli biçimde varlığını korumaktadır. 16. yüzyıl Avrupa'sı ile birlikte önemli bir değişim geçirmiş ve sistemli bir niteliğe kavuşmuş olan hareketler, bu dönem sonrasında itibaren, Marx'ın ve yorumcularının etkisi de katıldığında öyle ya da böyle iktidarın sahipliği derdine düşmektedirler. Fakat sistem-karşıtı hareketlerin gerçek amacının bu olup olmadığı ise tartışmalıdır. Öyle ki, Sovyet rejiminin örneklediği bu durumun karşısında ise sistem-karşıtı hareketlerin yönelimleri/yöntemleri ile amaçları arasındaki farkın göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Sistem-karşıtı hareketlerin yöntem sorunlarını kısa sürede fark edeceğini ve dünya üzerinde ezilen tüm sınıfların ortak bir bilinçte birleşeceğini savunan Arrighi için hareketler 'eski' benzerlerinden farklılaşarak, yeni bir

biçimde örgütleneceklerdir. Öte yandan Arrighi, hareketlerin her daim ortaya çıkacağını savunmakta ve de iktidarın ele geçirilmesi sürecinde gerçek bir sosyalist dönüşümün girizgahı olarak görmektedir (Arrighi, 1993; 100-101).

Giovanni Arrighi dünya sistemleri analizi içerisinde özellikle üzerinde durduğu sistem-karşıtı hareketlere dair incelemeleri ile anılırken, yine aynı kuramsal çerçevenin olanaklarından yararlanarak ortaya koyduğu çalışmaları sayesinde kapitalizme ve Amerikan hegemonyası sonrası dünya ekonomisine ve toplumsalına dair önemli ayrıntılara değindiği kabul görmektedir. Çin merkezli yeni bir hegemonik dizinin geçmişe kadar izlerini takip ederek sürdürdüğü araştırmaları, hem dünya sistemleri analizi içerisinde önemli bir katkı sağlamakta hem de dünya sistemi yaklaşımında Frank'a önemli bir dayanak noktası oluşturmaktadır. Arrighi, modern-kapitalist-dünya sistemi içerisinde Amerikan gücünün zayıflamasının ardından Çin'in merkezi konuma geldiğine yönelik belirlemeler karşısında, dünya ekonomisi içerisinde yalnız başına Çin veya Doğu ülkelerinin tek bir merkezi konum işgal edemeyeceklerini, lakin kurulacak olan yeni sistemin belirleyici aktörleri olacaklarını savunmaktadır (Arrighi, 2005; 136).

İKİNCİ BÖLÜM

DÜNYA SİSTEMİ YAKLAŞIMI'NA GİDERKEN; BAĞIMLILIK TEORİSİ

2.1. BAĞIMLILIK TEORİSİ VE AZGELİŞMİŞLİĞİN GELİŞMİŞLİĞİ

Soğuk savaş sonrasındaki dünya siyaseti ve toplumsal hayata dair yaşanan değişimler akademyadaki hararetli tartışma konuları arasında yer almaktadır. İki kutuplu sistemin taraflarından olan SSCB'nin 1991 yılındaki siyasi çözülüşüne kadarki sürede, dünya sosyo-ekonomik tablosunu etkileyen ve de toplumsal yönelimlerin şekillenmesinde bir o kadar pay sahibi olan önemli politikaların hayata geçirildiğine tanıklık edilmektedir. 1960'lı yılların en can alıcı gelişmeleri arasında; modernleşme hareketinin önderliğindeki kalkınma/gelişme teorilerinin uygulanma safhaları gösterilmektedir. Bu teorilerin hayata geçirilme çalışmalarına eş anlı olarak eleştirel görüşler de yükselmektedir. Bir anlamda bu eleştirel görüşlerin ortak ismi olarak anılan '*Bağımlılık Teorisi*' soğuk savaş yıllarında önemli bir tartışma yazınına oluşturmaktadır. Latin Amerika'dan Afrika ülkelerine ve oradan da Doğu Asya ülkelerindeki pek çok akademisyene kadar birçok kalemin oluşturduğu yazıların belirli bir kavramsal çerçeve ile sunulması bağımlılık teorisinin ortaya konmasında etkili olmaktadır. Bu yazının en güçlü kalemlerinden kabul edilen A.G. Frank'ın, her ne kadar dünya sistemi yaklaşımı üzerine görüşleri bu tezin ana inceleme konusu olsaydı da, bir anlamda dünya sistemi yaklaşımı ve de dünya sistemleri analizi için zemin hazırlayan bağımlılık konusu üzerindeki fikirlerine değinmek gerekmektedir. Başlık altında, bağımlılık teorisi yazınının tümünden bir analizi yerine Frank'ın görüşlerini merkeze alarak onun dünya sistemi yaklaşımı öncesindeki fikirleri hakkında bilgi verilmektedir.

2.1.1. Bağımlılık Teorisi İçin Temel Görüşler

Modernleşme hareketini temel alan kalkınma/gelişme kuramları karşısındaki en büyük eleştirel görüş olarak kabul edilen bağımlılık teorisini açıklamadan önce modernleşme kavramına dair önemli bir noktaya değinmek teorisinin anlaşılmasında da yardımcı olacaktır. Modernleşme kavramı üzerinde pek çok tartışma yapıldığı ve

akademideki araştırmacılar tarafından sürekli biçimde yeniden ele alındığı aşıkârdır. Burada bu açıklamaların tamamına yer vermek, hem tezin ana amacına hem de modernleşme teorilerine dönük çalışmalara uygun düşmemektedir.

Bağımlılık teorisyenlerinin, gelişme teorilerini eleştirirken nasıl bir yol izledikleri ve hangi kaynaktan hareket ettiklerini anlamak açısından modernleşmenin boyutları üzerinde durmak apayrı bir çalışmayı gerektirmektedir. Bu anlamda hem gelişme/kalkınma teorileri hem de bağımlılık teorisinin tamamı incelenebilir. Lakin A. G. Frank'ın bağımlılık teorisindeki görüşleri ve bunların zaman içerisinde dünya sistemi yaklaşımına dönüşmesi açısından incelenmesi tezin konusu olarak kapsam dahiline alınmaktadır. Bu durumda bağımlılık teorilerindeki pek çok açıklama, “modern” kelimesinin içerisinde taşıdığı anlamlar açısından bir çıkış ifade edebilmektedir. Burada gelişme teorilerinin önerdiği ve gelişme gösterebilmenin ana amacı olarak ilerleme fikri üzerinde durulmaktadır. İlerleme nasıl sağlanabilir sorusuna ise yine modern kavramı incelendiğinde bir anahtar görevi görebilmektedir;

M.S. 5. yüzyılda Latince ‘tam şimdi, bugüne ait’ anlamına gelen ‘modo’dan türetilmiş ve ilk aşamada Hıristiyanlığı benimseyen toplumun eski pagan kültüründen tamamen koptuğunu ve yeni bir kültürün doğduğunu anlatmak için kullanılmıştır (Beriş, 2008; 484).

Bu tanımlamayı daha belirgin kılmak kapitalist estetiğin anlaşılmasında da önemli bir parametre olarak gösterilebilir. Modernleşme algısının yaratılması, ‘modo’ sözcüğünden de anlaşılacağı gibi, eski olanın yadsınmasına dayanmaktadır. Bu algı, salt bir faktörce belirlenmesi yerine hayatın tüm merhalelerine iştirak etmekte ve bu sayede kendisini olumlayan bir sürecin tamamını ifade edebilmektedir. Modernite, her yeni günün anlamlılığını yaratmadaki yeteneğini eski olarak nitelendirdiği şeyin tanımlamasına borçludur. Bu sayede sürekli biçimde eski olanın tasvirinin de yardımı ile “ilerleme” sağlanabilmektedir. 15. yüzyıl sonlarından itibaren başlayan –bu tarihin önemi ve kapitalizmin başlangıçlarına ilişkin derin bir tartışmanın olageldiğini de belirterek- ilerlemecilik ya da sürekli biçimde modernleşme hareketi eski olanı kötülemeyi amaçlamaktadır. Dolayısıyla geleceğe dair varsayımsal bir yol çizilmesinden ziyade, gelişmenin önündeki engellerin kaldırılmasının yegane amaç olduğu söylenilebilir. Bu yüzyılın etkileri de, kısa süre içerisinde feodal bir toplum yapısının terki, akabinde gelişen olayların yönünü çizmektense bunları arttırmaya

yönelik bir fikri çabanın sonucu olarak “uzun 16. yüzyıl”a gelindiğinde kapitalist dünya ekonomisinin önüne geçilemez varoluşuna tanıklık etmektedir.

Modernleşmenin süreç içerisinde Avrupa dışına taşıdığı ve Avrupamerkezci bir algının sonucunda Batı-dışı dünyayı da içerisine alan küresel bir formasyona 19. yüzyıl sonrasında ulaşabildiği söylenmektedir (Kızılçelik, 2006; 823). Sanayi devriminin devamında yoğun bir üretim işlevinin gerçekleştirilmesi ile Batı'nın sahip olduğu güç, kendisini 20. yüzyılda sosyal/ekonomik/siyasal alanların tamamında yaşanacak değişimleri etkilemesi ve Batı-dışı dünyanın da Avrupamerkezci bu sisteme dahil edilmesini sağlamaktadır (Altun, 2002;53-57). Özellikle I. Dünya savaşının ardından Avrupa ekonomisinde yaşanan durgunluğun aşılması adına Batı-dışı dünyanın modernleşme hareketinin içerisine daha fazla dahil edilmesi gerekmektedir. Bu ekonomik sıkıntıların giderilmesinde ve kapitalist sermaye sisteminin devamlılığında Batı-dışı dünyanın (sözde) kalkınması önemli bir dayanak noktası oluşturmaktadır. (Altun, 2002; 59). Çözümün uygulanabilmesi adına azgelişmişliğin tanımlamasını yapmak ve bu ülkelerin gelişme sağlayabilmesinin temelini belirlemek gerekmektedir. Azgelişmiş ülkelerin ekonomik bir yeterliliğin –bu Batıyı temel alarak ölçülen rakamlardır- çok altında oluşları, onlara aktarılacak modernleşme uygulamalarının da ekonomik temelden başlamasını gerekli kılmaktadır. Ekonomik kalkındırmayı sağlama çalışmaları bu algının sonucu olarak gelişme ile eşanlamlı bir kullanım haline gelmekte ve ekonomik büyüme neredeyse tek çözüm önerisi olarak kabul edilmektedir (Cirhinlioğlu, 1999; 22). Bununla birlikte iktisatçıların ağırlıklı olarak bu döneme damga vurmuş olmaları da ekonomik faktörlerin bu denli ön planda tutulması ile açıklanabilir. İktisadi kuramcılar, azgelişmişliğe dair –ülkelerin tarihi ve sosyal farklılıklarını göz önünde bulundurarak- farklı açıklamalar getirmektedirler. Bu farklılıkların uygulamada yaşanacak değişimleri temsil ettiği ve temelde modernleşmenin önündeki engellerin kaldırılmasına yönelik bir tutum benimsedikleri görülebilir.

Gelişme/kalkınma kuramlarına dair en geniş açıklamalar ve kuramsal çerçeve Walt W. Rostow (1916- 2003)'un kitabında⁵ görülebilir (Altun, 2002; 70). Rostow'un

⁵ Walt Whitman Rostow, *İktisadi Gelişmenin Merhaleleri*, (Çev; E. Güngör), Ötüken Yayınları, İstanbul, 1999.

azgelişmiş ülkelere çözüm önerisi olarak sunduğu beş aşamalı kalkınma modelinin özeti, net bir ifade ile uluslararası pazara açılmalarıdır. Azgelişmiş ülkelerin kendi iç dinamiklerince bu yönelimi sağlayamamış olmaları, onların kalkınmayı uluslararası bir ekonomi yardımı ile birlikte gerçekleştirebilecekleri; bunun için toplumsal ve siyasi bir değişikliği de sağlamaları ile mümkündür (Cirhinlioğlu, 1999; 73). Modern olana dair vurgulanan eski-yeni imgelemi 1500 yıl sonra bile etkisini göstermektedir. Geleneksel olan her şeyin tecrit edilmesi istenmekte, modernleşmeyi (ilerlemeyi/kalkınmayı/gelişmeyi) sağlamanın tek yolunun bu olduğu işaret edilmektedir.

Kalkınma teorilerinin soğuk savaş sonrasında, dünyanın merkezin isteklerince yeniden düzenlenişindeki aksiyonu önemli gösterilmektedir. Sömürge dönemlerine ek olarak, azgelişmiş ülkelerin sosyal yapılarını da büyük ölçüde etkilemeyi amaçlayan bu teoriler; Üçüncü Dünya'nın önündeki yaşanması gereken kader gibi durmaktadır. Batı-dışı dünyanın bu doktrin ile sözde modernleşeceği yönündeki teorilerin ortaya atılmasının hemen akabinde büyük bir eleştirel yazının tepkisi ile karşılaşılmaktadır. “Özellikle Stalinist mirasın katı dogmatizminden ayrılmış Marksist perspektiften” (O'Brien, 1992; 27) yola çıkan düşünürler (P. Baran, T.D. Santos, E. Arghiri, A.G. Frank...), kapitalizme ve bağımlılığa, buna bağlı olarak da azgelişmişliğe ilişkin açıklamalarda farklılıklar yaratmaktadırlar. Dışa yönelik ihracatın, zamanla teknolojik bir yenilik ile birlikte azgelişmiş ülkelerde yaratacağı büyüme iddiasına karşılık bağımlılık teorisyenleri, yapılan bu yatırımların bağımlı ekonomiler oluşturma gayesi taşıdığına işaret etmektedirler. Bağımlılık teorisi olarak nitelenen yazının temel amacı kapitalist genişleme halkasının etkisindeki azgelişmiş ülkelerin sorunlarına çözüm önerileri hazırlamak olarak özetlenebilir. Paul Baran (1926-2011)'ın 1957 yılında *Büyümenin Ekonomi-Politiği*⁶ isimli eseri, bağımlılık okulunun/yazının sonraki yönlerinin oluşumunda büyük önem taşımaktadır. Baran'ın işaret ettiği pek çok nokta daha sonraları Santos, Amin, Frank, Arghiri gibi isimlerce üzerinde önemle durulmakta ve teorinin çerçevesi de genişletilmektedir.

⁶ Paul A. Baran, *Büyümenin Ekonomi Politiği*, (çev.) E. Günçe, May Yayınları, 1974, (Eriş Yayınları tarafından düzenlenip 2007'de yeniden basılmıştır).

Bağımlılığın kavramsal olarak neyi ifade ettiği ve ekonomik faktörlerin kapitalist sistem içerisinde nasıl yönlendirildiğinin anlaşılmasında Dos Santos (1938)'un açıklamaları 'bağımlılık'a giriş niteliğindedir;

İki ya da daha fazla ekonomi ve bunlarla dünya ticareti arasındaki bağımlılık ilişkileri, bazı ülkeler (egemen olanlar) genişler ve kendilerine idame ettirebilirlerken, diğer ülkelerin (bağımlı olanlar) bu gelişmeyi ancak diğerlerinin genişlemesinin bir yansıması olarak gerçekleştirebilmeleri şeklindedir (Santos, 1975; 38).

Santos'un bağımlılığa dair işaret ettiği ilk nokta "eşitsiz bir ekonomi sistem" in varlığıdır. Kapitalist dünya ekonomisi elbette ki eşitsiz olmak zorundadır. Çünkü "sistemin belirli parçalarının gelişmesi ancak diğer kısmının geri kalması pahasıdır" (Santos, 1975; 38-39). Ekonomi eşitsizliğini tarihsel bir inceleme içerisine alan düşünür, bağımlılığın yalnızca soğuk savaş sonrasındaki bir sistem olmadığını, zaten varolan bir sistemin gerekli bir değişikliğe uğradığını ifade etmektedir. Bağımlılığın sömürge dönemlerini de içine alan bir tarihe sahip olduğunu ve az gelişmişliğin süregeldiğini belirtmektedir. Üç tarihsel döneme ayırdığı bağımlılığın, kapitalist ekonomi sistemin işlevselliğini etkin kılmak adına politik farklılıklara rağmen her yeni duruma göre farklı biçimler aldığını göstermeye çalışmaktadır. Santos, a) sömürgeci bağımlılık, b) mali-sınai bağımlılık, c) teknolojik-sınai bağımlılık olarak ayırladığı dönemler içerisinde incelediği bağımlılığı nihayetinde kapitalist ekonomi sistemin bir sonucu olarak görmektedir (Santos, 1975; 40, Cirhinlioğlu, 1999; 144). Sömürge dönemlerinden sonra Avrupalıların kolonileri üzerindeki etkileri azalmakta ve koloniler, serbest ticaretin sağlanmasında altyapı çalışmalarına yatırım yapmaktadırlar. Serbest ticaret rüzgarı, kolonileri ihraç mallarına ilişkin yatırımlara yöneltmektedir. Lakin bu durum aslında bir sonraki bağımlılık sürecinin de altyapısını oluşturmaktadır. Teknoloji-sınai bağımlılık aşamasında, koloniler ürettikleri ürünlerin artışını sağlamada merkezin onlara sağladığı teknolojik imkanlara başvurumaktadırlar. Bu, ilk bakışta daha fazla ürünün yaratılmasını sağlarken, fiyatların belirlenişindeki, gerek siyasi gerek teknoloji ve ekonomi gücünden yoksun olan kolonilerin elindeki geleneksel üretimin Avrupalı üretim düzeyi ile baş etmesi zordur ve sonucunda ödemeler dengesizliğine yol açmaktadır (Cirhinlioğlu, 1999; 145).

Dos Santos'un azgelişmiş ülke ekonomilerine dair yapmış olduğu incelemeler, kapitalist ekonomi sisteminin yasalarınca yaratılan eşitsiz bir ekonomi sistemin sonucu olarak bağımlılığın devam ettiği yönünde bir çıkarım ile son bulmaktadır. Azgelişmiş ülkelerin kapitalist nitelikteki sanayi ve toplum yapılarına ulaşmalarında gerçekçi bir dönüşümü sağlayamamış olmaları, onların içsel sebeplerinden çok ticaretin ve ürünlerin fiyatlandırılmalarındaki bu dengesizliğin bir sonucudur. David Ricardo (1772-1823), karşılaştırmalı maliyetler teorisinde serbest ticaretin olageldiği bir pazar ekonomisinin, ürünlerin alım-satımı işlevinde her iki ülkenin de bu alışverişten yarar sağlayacağını iddia etmektedir (Aksoy, 1975; 160). Fakat ticari hareketlerin kapitalist bir ekonomi sistemce belirlenmiş olmaları bağımlılığı arttırarak, “azgelişmiş ülkelerin hem sömürülmesine hem de geri kalmasına neden olmuştur” (Kızılcelik, 2004; 53).

Ödemeler dengesizliğinin ortaya çıkmasına ya da Rostow'un teorisindeki gerçekleşmesi muhtemel sonucun yalnızca kapitalist merkezlerin yararına olmasına getirilen bu eleştiri kısa zamanda karşılık bulmuştur. Fiyatların belirlenişindeki temellerin eleştirisini yapan Emmanuel Arghiri (1911-2001)'ye göre, ekonomi ve ticaretin doğası ile ilgili varolan tek şey '*eşitsiz mübadele*'dir. Emmanuel çalışmalarında eşitsizliğin oluşma koşullarında göz boyayan kalkınma ve yatırım gibi faktörlerin altında yatan ekonomi algısını ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Bunun için Marksist değer yasasındaki belirlenimler yerine “kapitalist üretim koşullarına uygun düşen üretim fiyatları” (Aksoy, 1975; 160)'nı temel alarak açıklamalarda bulunmaktadır. Üretim fiyatlandırmaları, Emmanuel'in serbest ticarete ve de buradaki değişimlere bakışında temel noktaları oluşturmaktadır. Endüstriyel üretim güçlerinin farklılık düzeyleri, azgelişmiş ülkelerin üretim fiyatlarının da gelişmiş ülkelerinkinden daha düşük olması ile sonuçlanmaktadır. Dahası bu fiyat farklılıkları temelde verimlilik farklılıklarının da önüne geçmektedir. Durumun açıklanışındaki bu nokta, Emmanuel'in azgelişmiş ülkelerin serbest ticaret haddinden aldıkları payın fiyat farklılıkları göz önünde bulundurulduğunda inanılmaz ölçüde bir eşitsizliğin varolduğunu söylemesini haklılaştırmaktadır (Öztürk, 2005; 106-107). Emmanuel'in temel varsayımı, eşitsiz bir fiyat endekleme düzeninin varolduğu ve serbest ticaretin yasalarında çizilen bu yolun, azgelişmiş ülkelerin daha da azgelişmiş bırakılmalarına sebep olduğudur.

Emmanuel'in bu açıklamalarına ek olarak ikinci bir önemli saptaması ise sınıf bilincinin oluşumuna dair eleştirel bir iddiasıdır. Emmanuel, -Frank'ın metropol-uydu

oluşumlarında gösterdiğine benzer- işçi sınıflar arasındaki eşitsiz bir düzeyin olageldiğini ve bunun bağımlılığın perçinleşmesinde bir araç konumunu işaret etmektedir. Gelişmiş ülkelerdeki burjuva ve işçi sınıflar arasındaki rant kavgalarında - buna ekonomi faktörlerini baz alarak siyasi bir gücün devamı için süren mücadele olarak bakıldığında- burjuvanın işçi sınıfı dizginlemesindeki imtiyazlar, az gelişmiş ülkelerdeki işçilerin daha fazla sömürülmesi ile mümkün olabilmektedir (Aksoy, 1975; 158-159). (Bilerek ya da bilemeyerek) merkezdeki ülkelerin işçi sınıfları çıkarları uğruna az gelişmiş ülkelerin işçi sınıflarını sömürdüğünü iddia etmektedir.

Emmanuel, işçi sınıfları arasındaki bu eşitsizliğin bir diğer yönü olarak da, az gelişmiş ülkelerde üretilen artının, merkeze aktarılmasına karşılık işçi hareketlerinin engellendiğini belirtmektedir. Sermayenin dinamik bir şekilde hareket etmesine karşılık işçilerin özellikle merkez ülkelere hareketine yönelik bir engellenmenin olduğunu bu sayede hem merkezin daha fazla sermaye biriktirebildiği hem de az gelişmiş ülkelerin daha fazla sömürüldüğünü ifade etmektedir. İşçi hareketliliğinin engellenmesini sistemin bir gerekliliği olarak yorumlayan Emmanuel, üretim fiyatlandırmalarında eşitsizliğin ve de çevre ülke işçilerin sömürüsünün önüne geçebilmek için kâr oranlarındaki dengenin sağlanması gerektiğini vurgulamaktadır (Florian, 1975; 202). Sonuç olarak değer aktarımının önüne geçilemezken, işçiler arasındaki bu sömürünün derinleşmemesi adına, kâr oranlarının eşitlenmesi gerekmektedir. İşçi sınıfları arasındaki bu belirlemelerinde Emmanuel'i, hem Marksist kuramcılar, hem de modernleşme teorisyenleri eleştirilmesine rağmen, bu faktör yakından incelendiğinde dünya çapında bir işçi örgütlenmesinin önüne geçmektedir. Buna ek olarak, Emmanuel, işçi sınıfları arasındaki beyaz yakalıların da eleştirisini yapmaktadır. Onların, burjuvalar ile olan pazarlıklarını oportünist bir zihnin sonucu olarak görmekte ve onlar dışındaki tüm işçiler için birlik oluşumunun geçerliliğini savunmaktadır (Emmanuel, 1975; 224).

Emmanuel'in sermaye hareketliliğine karşılık emeğin statik bir konumda hapsedilmiş olduğuna dair açıklamaları, kesinlikle bağımlılık teorilerinde önemli bir dönüm noktasının da belirtisidir. Bu iddia hemen hemen tüm Marksist kuramcılarca eleştirilmesine karşılık hem Frank hem de Amin gibi isimlerce büyük destek görmüştür. Frank'ın açıklamalarına geçmeden Amin'in konu ile ilgili açıklamalarına yer verilmesi, az gelişmiş ülkelerin önündeki engellerin neler olduğu ve neden aşılamadığını göstermede yardımcı olabilmektedir.

Amin, öncelikli olarak Emmanuel'in açmış olduğu yolun önemine vurgu yapmaktadır; "Metalar ve sermayenin uluslararası akışkanlığı, emeğin hareketsizliği" (Amin 1992a; 227). Buradan yola çıkarak başladığı açıklamalarında ise Emmanuel'in ücreti bağımsız değişkenler olarak kabul etmesinin ve bu metod ile kapitalist uluslararası yasaları açıklamaya çalışmasının kendi içerisinde çıkmaz bir yola sürüklediğini ve diyalektik bir açıklama temelinden uzaklaştığını ifade etmektedir. Buradaki eksikliklerin giderilmesinde esas olarak bağımsız değişkenlerin tanımlamasının ne anlama geldiğinin tam olarak belirtilmemesinden yakınmakta ve aslında buradaki ücretlerin mutlak surette bir bağımlı değişken olduğunu da eklemektedir (Amin, 1992a; 228).

Amin'in bağımsız değişkenler nitelemesini yadsımasının sebebi, temel olarak kapitalist bir ekonomi sistemin hemen her düzenlemeyi onlardan bağımsız –ki bağımsız olduğunu düşündüğü tek şey sistemin kendisidir- ve onları bağımlı kılarak oluşturduğu yönündeki iddiasıdır. Amin, eşitsiz değişimin var olduğunu kabul etmekte ve eklemektedir; emeğin hareketsizliğine karşılık fiyatların farklı düzeylerde oluşabilmesi gerçeği, ülkelerin bir diğerinden soyutlanarak kendi sınırları içerisinde belirledikleri bir fiyatlandırma ile anlaşılabilir. Dahası bu tutum, az gelişmiş ülkelerin durumlarını ifade etmede yanlış bir yönelimi hazırlamaktadır. Uluslararası ticaret teorisinin ulusların toplamından daha fazla mana ihtiva ettiğini ve dünya ticaret teorisi göz önünde bulundurularak yapılacak açıklamaların kapitalizme dair belirlemelerde daha sağlam bir analiz elde edileceğini vurgulamaktadır (Amin, 1992a; 231-233).

Amin bu açıklamalardan hareketle, merkez-çevre ilişkisi üzerine kurulu bir ekonominin süregeldiğini belirtmekte ve az gelişmiş ülkeleri, kapitalist ekonomi yaratımının bir sonucu olarak görmektedir. Çünkü merkez ülkeler ile çevre ülkeler arasındaki farklılık, üretimin amaçsallığında arandığında çözüme ulaşılabilmektedir. Merkez ülkeler, üretimi kapitalist bir seviyede gerçekleştirir ve ürettiği metalleri ve teknolojiyi tekrardan kendi çıkarlarına dönük olarak satmaktadır. Buna karşılık çevre ülkelerin ekonomileri ise merkeze dönük bir amaç üzerine kuruludur. Yani merkezin ihtiyaçları ekseninde yapılan üretimin gerçek mana da çözümü mümkün değildir ve bağımlılıktan kurtulmak da olası değildir (Cirhinlioğlu, 1999; 148).

Amin, merkez-çevre formasyonları ile açıkladığı ve temel ilgi alanı olan kapitalizm (Amin, 1992b; 117)'in doğasını anlama üzerine yapmış olduğu çalışmalarında, çevre ülkelerin ekonomi sistem içerisindeki bağımlı oluşları kendi iç meselelerinden ziyade sistemin doğası gereğinin bir sonucudur. Öyle ki çevre ülkelerin bu durumunu analiz ederken vardığı “eşitsiz gelişme kuramı” (Amin, 1992b; 117) sürekli biçimde kendini tekrar eden bir süreç olarak kapitalist ekonomi sistemi anlamada başvurulacak önemli bir çalışma olarak ortaya konmaktadır.

2.1.2. Tarihsel Bağımlılığın Analizi; Andre Gunder Frank

Az gelişmişlik kavramı ve merkez ülkelerce bağımlı hale getirilen ülkelerin geri kalmışlığına dair farklı noktalardan hareketle açıklama getiren düşünürler bulunmaktadır. Bu isimlerin içerisinde *'bağımlılık'*ın bir yapı ve süreç olarak tarihsel niteliğine ilişkin en net belirlemelerin A.G. Frank'ın kaleminden çıktığı görülebilir. Yukarıda açıklanan isim ve görüşlere ek olarak Frank, tarihsel bir az gelişmişlik perspektifini benimsemekte ve kendi yolunu çizmektedir. Frank'ın çıkış noktası da diğer isimler gibi aynıdır; modernleşme teorilerinin büyük retoriği.

Modernleşme hareketlerinin temel öncülü olan ilerlemek gayesi, insanlığı varolan kalıpların ötesinde bir anlamlılık arayışına itmektedir. Geleneksel olarak tanımlanan ve günahın ana kaynağı olarak gösterilen saiklerin bir an önce geçmişte bırakılmasını vadeden modernleşme teorileri Batı eksenli bir gelişme hareketinin bayraktarlığını yaptığı görülebilir. Bu öngörülerin ışığında az gelişmişliğin, ülkelerin kendi yapılarından doğan çarpıklıkların sebebi olarak modernleşmediklerini ve geleneksel-modern bir ayrımın vurgulandığı görüşlere karşılık Frank, bu ikili açıklama tezlerini yadsımaktadır. Az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelere farklı bir ekonomik ve sosyal yapıya sahip olduğu düşünülerek, az gelişmişliğe bu farklılığın kaynaklık ettiği öne sürülmektedir. Lakin Frank, Amin ve diğer bağımlılık teorisyenlerinin de kabul ettikleri sav, kapitalist ekonomi sistemin merkez dışındaki ülkeleri az gelişmiş bir yapıya sürüklediğidir. Bu durumda az gelişmişlik ve gelişmişlik farklı birer toplum yapılarını oluşturmalarından ziyade, sermaye hareketliliğinin devamı için madalyonun iki farklı yüzünü oluşturmaktadırlar (Frank, 1975; 105). Sermaye hareketliliği, bir tarafta gelişmiş ülkeleri, diğer tarafta merkezin büyümesi için az gelişmiş ülkeleri

yaratmaktadır. Sorunun anlaşılmasında önemli bir belirlemede bulunan düşünür, azgelişmişlik kavramını gelişmemişlik durumundan da ayırmakta ve “ bugünün gelişmiş ülkeleri bir zamanlar **gelişmemiş**⁷ olsalar da hiçbir zaman **azgelişmiş** olmamışlardır” (Frank, 1975; 104) diyerek azgelişmişlik kavramına farklı bir yaklaşım getirmektedir.

Gelişmiş ve azgelişmiş ülke tanımlamalarında başvurulan temel açıklama modern olanın geleneksel olana üstünlüğüdür. Lakin Frank, bu açıklamaların tarihsel bir temelden yoksunluğunu göstermeye çalışmakta, dahası bunların Avrupamerkezci bir ideoloji olarak ortaya çıktığını vurgulamaktadır. Latin Amerika ülkelerinin azgelişmişliğine dair tüm çalışmalarının ortak sonucu olarak tarihsel bir bağımlılığın izlerine değinmektedir;

Tarihsel araştırmalar, çağdaş azgelişmişliğin büyük ölçüde uydu azgelişmiş ülkeler ile gelişmiş metropol ülkeler arasındaki geçmiş ve süregelen ilişkilerin tarihsel bir ürünü olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu ilişkiler kapitalist sistemin dünya çapındaki yapı ve gelişmesinin zorunlu bir parçasıdır (Frank, 1975; 105).

Neo-klasik iktisat teorilerinin hem çağdaş hem de 19. yüzyıl öncesindeki köklerinin de varsaydığı gibi, azgelişmişlik, modern olanın yakalanamaması ve gelişme hareketliliğinin engellenmesidir (Başkaya, 2001; 45). Bu savların temel aldıkları sosyal kuramlar ise Avrupamerkezci bir ideolojiyi kanıtlamak ve onu genişletmekten başka bir gaye taşımamaktadırlar. Avrupamerkezci bir ideoloji olarak (Avrupalı) sosyal teorisyenler, merkez ülkelerin tarihlerini baz alarak bir dizi tarihsel yanılığın doğrulamasını yapmaktadırlar. Burada ortaya çıkan ise sosyal teorilerin öncelikle azgelişmiş ülkelerin tarihlerini hiçe saymaları ve merkez ülkelere zorlanan bir kabulün Batı-dışı dünyaya angaje edilmesidir. Sonuç; sosyal teoriler azgelişmişliğe ilişkin gerçek bir açıklamayı sunmamakla birlikte (kasıtlı olarak) üzerini örttüğüdür (Frank, 2010; 53).

Kapitalist ekonomi sisteminin bazı ülkeleri azgelişmiş bazılarını ise gelişmiş bir duruma sürüklediğini savunan Frank, açıklamalarında yapıla(nmalar)ra dikkati çekmektedir. “Metropol-uydu oluşumları” olarak nitelendirdiği bu yapılar, ülke bazlı açıklamalardan daha fazla bir anlamı barındırmaktadır. Sadece merkez ülkelerin çevre ülkeleri bağımlı kılması değil bu bağımlılığın araçlarını da gözler önüne sermek adına

⁷ Vurgular orijinal metinden alıntıdır.

ülke içerisinde oluşan metropol-uydu yapılarının etkilerini göstermeye çalışmaktadır. Baran'ın mirasını geliştirmeye çalışan ve önemli noktalar üzerinde daha fazla çalışan Frank, kapitalist sermaye merkezlerinin sömürge dönemlerinde temellerini attığı ve daha sonra kendisini burjuva olarak gösterecek yapıların da merkez ülkelerin maşası olduğunu ifade etmektedir. Sonuç olarak tarihsel bir süreç içerisinde elbette ki dış faktörlerin ağırlığı bağımlılığın oluşmasında önemlidir. Lakin içsel faktörlerin – burjuvaların- melek gibi gösterilmesinden yakınmaktadır;

... Latin Amerikalılara yabancı ülkeler tarafından ve kendi isteklerine rağmen benimsetilen tümüyle “dışsal” bir ilişki olarak tasarlanamayacağını ve tasarlanmaması gerektiğini söylemek gerekir. Bağımlılık aynı zamanda ve aynı ölçüde Latin Amerikan toplumunun “içsel” ve ayrılmaz bir unsurudur. Latin Amerika’da hakim burjuvazi, bağımlılığı istekli ve bilinçli olarak kabul etmekte fakat, yine de onun tarafından şekillendirilmektedir. Bağımlılık tümüyle “dışsal” bir olgu olsaydı ‘ulusal’ burjuvazinin az gelişmiş sorununa ‘milliyetçi’ ya da ‘özerk’ bir çözüm önerebilmesinin nesnel koşullarının varlığı tartışılabilirdi. Ancak bize göre, böyle bir çözüm yoktur; çünkü bağımlılık bölünemez ve burjuvazinin bizzat kendisini de bağımlı kılar (Frank, 1995; 9).

Frank'ın bağımlılığın sürekli biçimde devam ettiğini öngören bu çalışmaları, Latin Amerika ve diğer Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin az gelişmişliğini açıklamada daha gerçekçi bir analizi sunabilmektedir. Frank merkantilist dönemlerinden, devralınan sömürünün burjuva oluşumları aracılığıyla devam ettiğini, buna karşılık tek çözümün “gerçek” anlamda kapitalist sermayeden sağlanabilecek kopmaya bağlı olduğunu ifade etmektedir (Griffiths, Roach, Solomon, 2011; 174). Kopmalar ile ilgili olarak Latin Amerika’da yaşanan gelişmelere değinen düşünür, dünya ekonomisinde yaşanan kriz dönemlerinde uydu ülkelerin sağladıkları kısa vadeli gelişmelerin geçici olduğunu ve bir sonraki genişleme döneminde daha güçlü bir biçimde sistemin içerisine yeniden çekildiklerini ifade etmektedir (Frank, 1975; 111-113).

2.1.2.1. Az gelişmişliğin Gelişmişliği

Latin Amerika üzerinde çalışmalar yapan Frank, az gelişmişlik tartışmalarında tarihsel bazı sürekliliklere değinerek, gelişimin aslında az gelişmiş ülkelere hiçbir zaman sağlanamadığı ve sağlanamayacağını ifade etmektedir. Bu başlık altında Frank'ın incelemeleri temel alınarak, az gelişmişlik, gelişmişlik, burjuva, metropol-uydu oluşumları ve kapitalist ekonominin gelişimi üzerine bağımlılığı merkeze alarak yapmış

olduğu çalışmaları ve Latin Amerika’da yaşanan ‘*azgelişmişliğin gelişmişliği*’ hakkında bilgilere yer verilmektedir.

2.1.2.1.1. Azgelişmişliğe Dair İlk Temeller

A. G. Frank, azgelişmişliğin gelişmişliği olarak tasarladığı teorisinde, azgelişmişliğin köklerini bulmaya ve çağdaş azgelişmişliğin (19. yüzyıl sonrası) giderilmesindeki engellerin neler olduğunu açıklamaya çalışmaktadır. Yayılmayı ve büyümeyi ana gayesi olarak kabul eden bir dünya ekonomisinin gelişimini –eşdeyişle emperyalizmi- takip edebilmek için azgelişmişliğin tarihinin de iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Kapitalist ekonomi sistem büyüme ve genişlemeyi yalnızca sanayi devrimi yenilikleri ile değil, daha önceki dönem sömürge hareketliliğinden itibaren süregelen altyapı yatırımlarına borçludur. (Boztemur, 2007; 437).

Sömürge hareketleri dönemine dair Latin Amerika’daki yapılanmaları öncelikli iş edinen Frank, ilk keşiflerden itibaren bu yörede bağımlılığın nasıl oluştu(ruldu)ğunun peşine düşmektedir. Latin Amerika ülkelerinde, madenler ve tarım arazileri buna mukabil Kuzey Amerika’da bu iki faktörün de bulunmayışı ile birlikte büyük bir anakarada toplumsal tahribatın nedenlerini öğrenmek istemektedir. Kuzey Amerika’ya nazaran Güney’in elinde maden yataklarının ve geniş tarım arazilerinin bulunması bu bölgenin sömürülmesindeki ilk adım olabilmektedir. Batı’nın altına ve gümüşe olan susuzluğunu her ne yolla olursa olsun gidermek istemesi Frank’ın hem bağımlılık konusundaki incelemelerinde hem de dünya sistemi yaklaşımı içerisinde bu gelişmelere ayrı bir önem göstermesini gerektirmektedir.

Latin Amerika’da Meksika, Şili, Peru gibi ülkelerde maden işletmeleri kurulurken, Brezilya, Sao Paulo, Kolombiya, Arjantin gibi ülkelerde de büyük ölçekli ihracat ürünlerine yatırım yapılmaktadır. Buradaki yörelerde hem ekilebilir arazilerin hem de maden zenginliğinin elverişliliğine göre metropole sağlanacak artı-ürün aktarımının iki koldan da devam etmesi, sömürü sisteminin sonraki aşamasında Afrika köle ticaretinin de yolunu açmaktadır (Frank, 1995; 24). Avrupalılar, Latin Amerika yerli halkının, üretimin –metropolün istediği hız ve büyüklükteki - işgücünü karşılayamadığından –ziyade daha ucuz iş gücü için- çözümü Afrika kölelerinde bulmaktadır. Afrika’dan madenlerde ve plantasyonlarda çalışacak emeği taşıırken,

buradan sağlanan ürünün bir kısmını Afrika'ya ihraç edilmekte, diğer bölümü ise Avrupa sermaye birikimine eklenmektedir (Frank, 2010; 97, Başkaya, 2001; 69). Avrupa, sanayi devrimine kadarki bu sürede Latin Amerika ve Afrika bağlantılı bir sömürge sistemi kurmakta ve bu sayede Frank'ın deyişiyle "Asya ekonomi trenine üçüncü sınıfta da olsa binebilecekleri bileti" (Frank, 2010; 300) almayı başarmaktadırlar.

Sömürge dönemlerinde yeni keşfedilen verimli arazilerin bölüşümü ve büyük bazı aileler etrafında örgütlenmiş olmaları da rastlantı değildir. Sömürge topraklarında oluşturulan bu latifundiaların (haciendaların)⁸ gelişimi ise Latin Amerika ülkelerinin dış ticaretini ve metropol ülkeler ile olan bağımlılığın pekişmesini sağlamaktadır. Maden işletmelerinden ve latifundialardan sağlanan artı-değerin bir kısmı metropol ülkelere giderken geri kalan az miktardaki ürünün daha fazla üretimi sağlaması adına iç pazardaki imalata ayrılması söz konusu olmaktadır. Sonuç olarak bu şekilde formüle edilen sömürü sistemi, ihracatın belirli bir zümrenin geliri olarak kalması ve çalışanların emeğinin bu sistem içerisinde yalnızca öğütülüyor olmasından ibarettir. İkinci bir sömürü mekanizması ise ülke içerisinde kurulmaktadır. Frank, dönem dönem maden işletmelerindeki yoğunluğun azalması durumunda, buradaki işçilerin maden işletmelerine yakın latifundialara kaydırıldığını belirtmektedir. Bu ise ülke içerisindeki kırsal işçi kesiminin ürettiği ürün için iç pazar bulabilmesine engel oluşturmakta ve sömürü daha bir keskinleşmektedir. (Frank, 1995; 25-34).

Tarım ürünlerinin yapısı, ihracı, toprak sahipleri, gümrük konusundaki yasal düzenlemeler ve daha birçok faktörün kapitalist sömürgeci yapı içerisinde nasıl bir işlevsellik kazandığını Latin Amerika ülkelerinde görmek/göstermek isteyen Frank, bu konu ile ilgili, Küba ve Meksika tarımı ile ilgili yaşanan değişimleri analiz etmektedir. Bu ülkelerde tarımsal ürünler ile ilgili yapılmış olan tarihi, siyasi, ekonomik birçok belgeyi de inceleyerek az gelişmişliğin devamlılığı adına sömürgeci yapının tarım üzerindeki etkisini dile getirmektedir. Tarım ürünlerinin 1580'li yıllardan sonra önemli bir kâr elde etmeye başlamış olmaları, onlar üzerinde daha ciddi bir takım yapıların kurulmasını da beraberinde getirmektedir. Meksika örneğini inceleyen Frank, veba salgınlarının madenlerde çalışan işçileri etkilemesinden dolayı tarımdaki kümülatif

⁸ Büyük çiftlikler

gelirin –halen madenlerle kıyas edilemeyecek derecede de olsa- ciddi bir orandaki artışı sonucunda, maden işletmecilerinin tarım arazilerine yatırım yaptığını ve tarım arazilerinin yine maden işletmecileri tarafından kontrol altına alındığını belirtmektedir. Bununla kalmayarak tarım politikalarına yön verebilmek adına bu işletmeciler, yerel yönetim ve karar alma merkezlerinde rol oynayarak, hem tarımı hem de ticari faaliyetleri, metropol ülke isteklerince karşılamaktadırlar (Frank, 1995; 31-43). Tarım ürünlerinin artan değerine karşılık bunun sömürgeci yapı tarafından kontrol edilmesi ve metropol çıkarlarına paralel hale getirilmesi gerekmektedir. Bu anlamda, toprak sahiplerinin etkinliği artırılarak çalışan işgücünün sömürülmesi işlevine ağırlık verilmiştir. Frank, Mario Gongora'dan alıntıladığı bölümde; yerel yöneticilerin/haciendaların Küba'daki tarımsal yapının diğer ülkelere oranla yavaş çalıştığını ve bunun hızlandırılması için yapılan değişikliklerin üzerinde durmaktadır (Frank, 1995: 34-39). Tarımdaki bu hantallık, dünya pazarına ürün girişini yavaşlatması sebebiyle 1763 ve 1792 yılları arasında Küba şeker üretiminin karşısındaki tüm engellerin kaldırılması (Frank, 1995: 40) ile sonuçlanmaktadır. İlk bakışta ticaretin artacağı daha fazla gelir elde edileceği gibi bir algının oluşmasına karşılık, varolan tek şey latifundialar ile çalışanlar arasındaki ekonomik eşitsizliğin artmış olmasıdır.

Bu dış ticarete dönük yönelimin metropole olan bağımlılığın artırılması için, Küba'da diğer tarım kollarının neredeyse tamamından vazgeçilmekte ve topraklar şeker ekimine uygun hale getirilmektedir. Bu dönüşümün yapıldığı sırada toprak sahiplerinin etkinliği artırılırken işçi ve haciendan arasındaki ekonomik eşitsizlik daha da derinleşmektedir. Sömürgeci şirketlerin şeker üretimindeki ihracatı ve üretim fazlasını sağlamak adına toprağa el koymasına ilişkin uygun yasal düzenlemelerin de yapıldığı belirtilmektedir. Sömürgeci bu bağımlılık ilişkisi, bölgede tarım ürünlerinin metropole bağlanmasında zaman kaybetmeden çalışmalarını gerçekleştirmektedir (Frank, 1995: 40-45). Küba tarım politikalarında tekelci bir yönelimin benimsenmiş olması ekonomik tahribatın boyutlarını kavramada önemlidir. Küba şeker üretiminin, 1792 yılından itibaren bölgede tütün ekiminin yerini alması ise yine dışa yönelik kalkınma varsayımlarına örnek oluşturmaktadır. Frank, Friginals'ın analizlerinden alıntıladığı bölümde değişimlerin ciddiyetine dikkati çekmektedir;

1972 patlamasının en önemli niteliği, şeker ile doğrudan ya da dolaylı ilişki olmayan her türlü etkinliğin büyük ölçüde bir yana bırakılmasıdır... Tütün ekilen

alanların şeker üretimi için devralınacak ilk araziler olacağı beklenen bir şeydi. Verimli, doğal sulama olanaklarına sahip, şeker kamışı üretimine hemen başlanabilecek ölçüde temizdirler, kamışın işlenmesi için gereken odun da vardı, (tütün de bir ihraç malı olduğu için) yükleme limanlarına yollarla bağlanmış bir yöredir ve son olarak, şeker fabrikalarında çalışacak ücretli işgücünün sağlanabileceği nüfusun yoğun olduğu tek yerdir. Dolayısıyla, şeker fabrikalarının ilk büyümeleri, tütün plantasyonlarının çizmiş olduğu yolu izledi... Jose de Coca'nın ateşe verdiği en iyi onbir tütün plantasyonu kuşkusuz kendisine değil, başka tütün üreticilerine aitti. Duman tüten tarlaların ve yanan tütün barakalarının üzerinde şeker kamışı ekimi yapıldı ve bir şeker fabrikası büyüdü: Nvestra Senora de las Mercedes. Sahibi: Jose de Coca (Frank, 1995, 40-41).

Latin Amerika tarımı üzerindeki bu değişiklikler, ilk olarak belirli bazı ürünlerin yetiştirilmesini, ikinci olarak da bunların Afrika ve Avrupa'ya ihraç edilmesi ile karşılığında yapılacak köle ticaretini sağlamaktadır. 18. yüzyılda liberal reformların etkileriyle Avrupa siyasi hayatındaki değişikliklerin sonucu olarak bağımsızlık fikri Latin Amerika ülkelerini de etkilemektedir. Haciendalar ve maden işletmeleri sahipleri, bağımlı ekonominin yeni dayanağı olarak ulusal-devleti hazırlayışları ile az gelişmişliğe yeni bir boyut kazandırmakta ve sanayinin artan etkilerinin de devreye girmesi ile bağımlılık, Latin Amerika ülkelerinin kaçınılmaz sonunu hazırlamaktadır.

2.1.2.1.2. Bağımlı Burjuvazi

Latin Amerika halkının, hacienda ve işletmecilere karşı verdiği savaşı siyaset sahnesine taşıması öncesinde burjuvazi hakkında birkaç belirlemenin vurgulanması Latin Amerika burjuvazi rüzgarının aldığı yönün anlaşılmasında da konumda gösterilebilir. 16. yüzyıl öncesinde Avrupa, feodal toplum yapısından ve buna bağlı bir düşünme tarzından uzaklaşmaktadır. Derebeyler, insanları/serfleri bölünmüşlük kargaşası ile yönetirken, burjuvazi olarak isimlendirilen ve kapitalist sistemin yapı taşı teşkil eden orta sınıf oluşumunu da fark edememektedir. Burjuvazi ya da orta sınıf olarak tanımlanan bu yeni yapı, feodalizm oluşumlarından farklılık göstermektedir. Bu yeni sınıf, ne serfli ne derebey ne ruhban ne de soylu sınıflara dayanmayan ve tamamen kentli özellikler taşıyan bir yeniliği simgelemektedir (Oktik, 2004; 898). Bu “yeni” sınıfın yol açtığı değişiklikler ise yalnızca monarşi istekleri ile sınırlı kalmamakta devam eden süreçte anayasal monarşi ve nihayetinde kralların varlığına son verecek özgürlük ve eşitlik ile taçlanan bir siyasi sistemin tetikleyicisi olmaktadır.

Avrupa’da ortaya çıkan bu sınıfın 18. yüzyılın yeni ideolojisi olarak Liberalizmi benimsemiş olması iki koldan birlikteliği sağlamaktadır. Bir taraftan iktisadi bir yeniliği (endüstrinin gelişimi) diğer yandan siyasi bir yeniliği (demokratik bir yönelimin siyasi özgürlükler olarak belirmeye başlaması) eş zamanlı tetiklemektedir. Bu sayede Avrupa toplumsal tabanı da aynı zihniyet ile dönüştürme becerisini gösterirken sömürge dönemlerinden itibaren yaşanan gelişmelerden çevre ülkeler nasıl etkilenmektedir? Bu soru Frank’ın hem bağımlılığa duyduğu ilgiden hem de azgelişmiş ülkelere yönelik gerçek bir çözüm ortaya koymak istemesinden kaynaklanmaktadır. Frank, liberalizm, iktisat teorilerindeki gelişmeler ya da bireyin özgürleşmesi paradigmasının tartışmasını vermekten çok, çevre ülkelerce bu etkilere bağlı gelişmeleri anlamak istemektedir. Analizleri çerçevesinde; Avrupa’da toplumsal bir dönüşümü sağlayan hareketin, Latin Amerika ülkelerinde ise aynı gelişmeyi gösteremediğini belirlemekte, dahası bu hareketin sadece gölgesinde kalan Latin Amerikalı yöneticilere Avrupalı bir özellik dahi yükleyememesini gerektirmektedir. Parasal nedenlerin ağır bastığı ve ceplerini doldurmak gayesinden başka bir şey düşünmeyen bu sınıfa “lumpen burjuvazi” kavramını yakıştırmaktadır. Buna bağlı olarak, lumpen burjuvazinin düşüncelerine yön veren ve siyasi tutumlarına yansıyan parasal beklentiler ile ortaya konan tüm kalkınma ve gelişme hareketliliğini de birer “lumpen gelişme” olarak nitelendirmektedir (Frank, 1995; 14-15).

Frank, Latin Amerika lumpen burjuvazisinin oluşumları ile ilgili analizlerini iki taraflı bir karşılıklı etki neticesinde ele almaktadır. Nihayetinde, burjuva Avrupa’da bir fikir sonucunda yine bu coğrafyada ortaya çıkmıştır. Bu durumda incelenmesi gereken, merkez ülkelerde yaşanan gelişmelerden farklı ve bir o kadar da azgelişmişliği derinleştiren aynı liberal isteklerin Latin Amerika’da nasıl bir süreç içerisinde ortaya konduğu önemli bir noktayı oluşturmaktadır. Frank, liberal görüşlerin kendi içerisindeki tartışmalarını bir yana bırakarak uygulamada azgelişmiş ülkelerde yaşananlara değinmektedir;

Burjuva demokratik devriminin doğumuna yol açan 18.yüzyıl liberal felsefesi, Latin Amerika’da bu devrimin yalnızca bir yönünü değiştirmek için kullanıldı; Politik bağımsızlık. Avrupa burjuvazisinin feodaliteye karşı düşünceleri Creole’lerin İspanyol monarşisine karşı yürüttükleri savaşıma uyarlanmıştı. Liberal felsefe Avrupa’da sanayi burjuvazisinin doktriniydi. Latin Amerika’da ise toprak sahiplerinin, maden sahiplerinin ve tüccarların ideolojisiydi. Liberalizm kelime hazinesi farklı sınıf çıkarlarının hizmetinde kullanıldı. Avrupa’da liberalizm, toprak

sahiplerine karşı sanayi burjuvazisinin elinde bir araç olarak hizmet etmişken, burada, toprak ve maden sahiplerince İspanyol tekeline karşı kullanıldı. Orada endüstriyel korumacılık amacına hizmet etti, burada ise serbest ticaretin çıkarlarına (Frank, 1995, 52).

Devlet gücünün ele geçirilmesinin ve yeni liberal politikaların benimsenmesinin (ülkeye bağlı olarak) her ülkede kahve, şeker, et, buğday, pamuk ve kalay üretimi ve ihracatındaki önemli bir artışın bu temel hammaddelerden birisini, o ülkenin toplam ihracatının % 50'sinden fazlasını kapsayacak biçimde öncü duruma getirmesinden sonra, gündeme geldiğini savunuyoruz (Frank, 1995; 67).

Az gelişmişliğin gelişme gösterdiği evreler olarak nitelendirilen dönemler Frank'ın tarihsel bağımlılığın varlığını iddia etmesindeki kilit noktalar olduğu görülebilir. Latin Amerika burjuvazi oluşumları, liberal felsefenin önemli (temel) isimlerinden Locke'un açıkladığı; mülkiyetin gerçek değerinin emek tarafından verildiği (Ebenstein, 2005; 226) görüşlerinden hareket eden bir yönetim erkinden uzak ve ekonomik dürtülerin rant kavgasına dönüştüğü bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır. Burada Frank'ın eleştirisi, burjuvazi oluşumlarının çözüm olarak algılanmasıdır. Frank, hayata geçirilen politikaları daha yakından inceleyerek, Latin Amerika az gelişmişliğine dair gerçekçi bir tabloyu ortaya koyma adına ECLA verilerini analiz eden Frank, sömürünün farklı biçimlerde yeniden ortaya çıktığını ve burjuvazinin bu bağımlılığı devam ettirmesindeki en önemli yeri işgal ettiğini vurgulamaktadır.

18. yüzyıl sonrasında Latin Amerika'da varolan köklerin üzerine bir de serbest ticaretin olumlu bir sonuç yaratacağına dair politikalar ile metropole olan bağımlılığın yeni ve daha acımasız bir şekli/süreci başlatılmaktadır. Hacienda ve maden işletmeleri, teknolojinin elverdiği ölçüde metropole değer aktarmaya devam ederken, bağımsızlık dürtüsü Arjantin, Şili, Venezuela, Paraguay, Uruguay creole'lerinde yönetimi ele geçirme isteği yaratmaktadır. Bunun en temel sebebi; metropole değer aktaran bu ülkelerin İspanyol krallarınca belirli bir ürün üzerinde yoğunlaşmalarını ve metropolden gelen tüketim mallarının üretilen değer fiyatından hem daha pahalı olmaları hem de ithal mallardaki sınırlandırılması sebebiyle bu duruma dur demek istemeleri gösterilebilir (Frank, 1995; 51-52). Creole'lerin; Orta ve Güney Amerika'ya yerleşmiş olan Avrupalı göçmenlerin amacı, Avrupa'daki süreçten farklı olarak, yalnızca yönetimi ele geçirmek ve serbest ticaretin kapılarını açacak politikalar uygulayabilmektir, nitekim bunu başarmışlardır da.

Başarı olarak nitelendirilen bağımsızlık savaşlarından⁹ galip çıkan sınıf creoleler olmuştur. Bunun sebebinin, yerli ekonomiye yapılan yatırımların artması ve de serbest ticaretin sağlayabileceği olanaklardan yararlanarak daha farklı ithal tüketim mallarına olan talep olduğu gösterilmektedir. Önemli bir diğer nokta ise, yerli ekonomiye yapılan yatırım ile ithal ürünler arasındaki ödemeler dengesi/dengesizliği görünenden ya da beklenenden çok farklı sonuçlar yaratmaktadır. İlk olumsuzluk Frank'ın belirttiği metropol-uydu oluşumlar ülke içerisinde artış göstermektedir. Frank, Arjantin'in burjuva sınıflarını analizlerinde, kıyı ve iç kesimler arasındaki uçurumlara dikkati çekmektedir. Arjantin yönetimi, serbest ticaret hareketliliğini sağlamak adına kıyı kentlere büyük yatırımlarda bulunmakta; ticaretin arttırılması adına tüccar kesimin de bu kentlerde yoğunlaşmalarını sağlamaktadır. Sonuç ise iç kesimlerin yoksulluğudur. Temel ihtiyaç mamüllerinin üretimi yerine daha fazla ürün aktarabilmek adına ihracat ürünlerine olan yönelim iç kesimlerin açlığı ile sonuçlanmaktadır. Bu yönelim kendi içerisinde haklıdır “çünkü ülke içi hakim sınıflar kendi statülerini sistemin işleyişine borçludurlar” (Keyder, 1976; 80). İkinci olumsuzluk ve aslında burjuvanın kötü sonuçlarını gözle görünür hale getiren faktör ödemeler dengesizliği olarak belirtilmektedir. İthal ürünlere sağlanacak ekonomik kaynak yerli üretim ile karşılanamadığından dolayı Avrupalı işletmeciler emperyalist bir yayılmacılığın olanakları ile buradaki işletmeleri yeniden ele geçirmektedirler (Frank, 1995; 55-65).

Latin Amerika az gelişmişliğinde burjuva oluşumlarının üzerine yükselen ikinci önemli etkiye geri dönüldüğünde, liberal reformların hali hazırda yapılmış olan altyapıları metropole yönlendirmekten başka bir işlevleri olmadığı görülmektedir. Ödemeler dengesini sağlayamayan lümpen burjuvazi bu kez elindeki tüm işletmeleri ve toprakları yine Avrupalı sermayedarlara bırakarak işlevlerini gerçekleştirmiş olmaktadır (Frank, 1995; 69). Durum bu iken burjuva oluşumları bağımlılığın arttırılmasındaki bir atlama taşı olarak gösterilebilir. Frank, ekonomik faktörlerin etkilerine ek olarak kapitalist ekonomi sisteminin insanlık dışı uygulamalarına da örnek gösterebilecek faaliyetlerin gerçekleştiğini vurgulamaktadır. Bağımsızlık savaşının verildiği tarihlerde Paraguay halkı Arjantin'e katılmaktan vazgeçerek 1811 yılında kendi bağımsızlığını sağlamıştır. Devam eden süre içerisinde ulusal gelişmeyi

⁹ Savaş kelimesi, Avrupalı ve Amerikalı iki parti arasındaki süren çekişme için kullanılmaktadır.

gerçekleştiren yönetici sınıf gerçekçi bir sanayi ve toprak reformuna gitmekte, dahası eğitimi ulusallaştırarak –halka açık bir öğretim metodu benimseyerek ve okuma yazma oranını yükseltmektedir- toplumsal hayata yönelik bir yatırımın destekçisi olmaktadır. Fakat emperyalist dürtüler acımasızlığını her durumda göstermekte ve en ücra noktalardaki artı-değerin sistemden sızmasına izin vermek istememektedirler. Bunu sağlamak için “ekonomi dışı faktörler devreye sokularak yerli sanayi” (Başkaya, 2001; 77) altüst edilmekte ve bağımlı hale getirilmektedir. Savaş, Paraguay halkı için kaçınılmaz sonu hazırlamakta ve Üçlü İttifak Savaşı’nda (1864-1870) halkın erkek (çalışan) nüfusu 6/7 oranında kıyılmaktadır (Frank, 1995; 56-57).

Arjantin dahil birçok Latin Amerika ülkelerinin analizlerinde Frank, bağımlılığın kendini sürekli yenileyerek sürmesi gerçeğini ortaya koyarken çözüm arayışlarından da vazgeçmemektedir. Frank, modernleşme paradigmasının bağımlılığı körükleyen sebeplerine karşılık çözüm olarak gerçek iyi niyetlerin ve toplumsal çıkarların ön planda tutulduğu bir kalkınmayı önermektedir. Kapitalist dünya ekonomisinin bütüncül bir yapı olarak işlediğini ve kapitalist sistemin çarklarında erimekten kurtulmanın gerçek bir kopma ile sağlanabileceğini ifade etmektedir (Frank, 1975; 111). Kopma sözcüğünden anlaşılması gereken kapılı bir toplum yapısından ziyade liberal tutkuların arınmasıdır. Bunun içinse, gerçek birer kalkınma itkisi salt parasal sebeplere dayanmamalıdır. Lakin bu öneri dahi tartışmalı bir durumdadır. Çünkü böyle bir kalkınma Latin Amerika tarihinde denenmiş olmasına karşın sermaye ve finans gruplarının elinde bulunan güç, yatırım alanlarının da merkezin sermaye birikimine etki edeceği kapsamda hazırlanması ise sonuçlanmakta (Mandel, 1995; 73) ve bu sayede hem iç hem de dış faktörlerin devreye girmesi ile sekteye uğramaktadır. Kapitalist ekonomi sistemle süren ilişkilerin en aza indirilmesini öğütleyen Frank, bunun- yıllar sonra dünya sistemi yaklaşımı içerisinde daha kesin bir üslub ile dile getirmektedir- aslında varolan sistem ile gerçekleştirilemeyeceğinin de farkındadır. Frank, Latin Amerika ülkelerinin, çözümü silahlı mücadelede aramalarını istemekte ve kapitalist sermayenin uşağı burjuvalardan arınmalarını öğütlemektedir (Öztürk, 2005; 101).

2.2. BAĞIMLILIK TEORİSİNE YÖNELİK ELEŞTİRİLER

Bağımlılık teorisinin kalkınma/gelişme kuramları karşısında en nitelikli eleştirel görüş olarak ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Marksist öngörülerden iktisat teorilerine, tarih disiplininin diğer sosyal bilimlere kadar pek çok farklı alan içerisinde sürdürülen tartışmalar, az gelişmiş ülkelere çözüm anlamında bir giriş niteliğindedir. Elbette herhangi bir fikrin ortaya çıkışının bir öncekilerden bağımsız olamayacağı (Wallerstein, 2004; 15) göz önünde bulundurulduğunda bağımlılık teorisinin de, kendi içerisinde ve sonrasında yeniden eleştirilmesi olağan karşılanmalıdır.

Bağımlılık teorisinin geniş bir çalışma alanı içerisinde ortaya konması onun eleştirilmesi noktasında da pek çok ismin/görüşün anılmasını/incelenmesini gerektirmektedir. Yazının ortaya çıkışına dair temel bazı farklılıkların olageldiği ve az gelişmiş ülkeler için modernleşme tezlerini de içine alarak çözüm önerilerindeki ayrımların ilk eleştirileri oluşturduğu söylenebilir. Bağımlılık teorisyenleri kendi içerisinde birbirlerini eleştirerek (bu nokta az gelişmişliği anlatmada ki doğru bir yöntemin aranması olarak da yorumlanabilir) farklı bir takım sorunlar ve görüşleri ortaya atmaktadırlar. Fernando H. Cardoso bağımlılık teorileri içerisindeki az gelişmişliğin ya da bağımlılığın gelişme ile olumlu bir birleşiminin olduğu kanaatindeki açıklamaları ile farklılaşmaktadır (Öztürk, 2005; 112). Cardoso, serbest ticaret ve sonrası dönemde teknoloji bağımlılığını, olumlu gelişmeler olarak yorumlamaktadır. Her ne kadar merkezden çevreye aktarılan sanayi yatırımlarının kısıtlı ve belirli bir düzeyde kaldığını belirtmekteyse de, Latin Amerika'nın hem ekonomik hem de sosyal hayatında önemli değişiklikleri sağladığını iddia etmektedir. (Ersoy, 1992; 13). Bu anlamda Carsoso, Frank'ın kuramını inşa ederken, iktisadi bir bakış açısının ötesine geçemeyerek, toplumsal alana ilişkin gelişmeleri göz ardı ettiğini ve bu nedenle onun teorisindeki söylemin genel olarak ideolojik bir tutumdan ibaret kaldığını belirtmektedir (O'Brien, 1992, 29). Cardoso, Frank'ın çok uluslu şirketlerin bağımlılığı yeniden pekiştirmesine yönelik analizlerini, Latin Amerika üzerindeki araştırmalarının yanlışlığı ile aynı tutmakta ve "sanayileşmenin yapısal dinamizmini ve bu sürecin eski oligarşik yapılarla önemli reformları vs. göz ardı ettiğini ileri sürmektedir" (O'Brien, 1992; 38). Colin Leys de az gelişmişlik ve bağımlılık kuramlarının iktisatçılar tarafından ele alınışına binaen, kuramcılarının bütünsel perspektif temelinden uzaklaştığını;

bağımlılığın, politik, ideolojik, toplumsal alanlardan soyutlayarak ortaya konduğunu ifade etmektedir (Leys, 1992; 77).

Bağımlılık teorisinin ve kuramcılarının ağır eleştiri aldıkları bu ilk noktalar, onların az gelişmişliğe ilişkin olumsuz bir tutumları olduğu ve de sosyal alandaki yaşanan değişiklikleri görmezden geldikleri üzerine yapılmaktadır. Buradaki eleştirinin kaynağı ise, sınıf çatışmalarının eksenini sömüren ve sömürülen gibi iki kutuplu bir incelemenin içerisine yerleştirmiş olmalarıdır. Ernesto Laclau (1935) sömürü ilişkiselliğinin en belirgin kalemi olarak Frank'ı, yönteminin tümünden yanlılığı ile suçlamaktadır. Laclau, Frank'ı her şeyden önce kavramsal bir duruluğu sağlayamamış olmasından, iç içe geçmiş manalar ile belirli bir açıklığı göstermeden kapitalizme ilişkin analizlerinin belirgin olmadığı altını çizmektedir. Bununla birlikte, Frank'ın kavramsal yanlılığını devam ettirerek, sınıf mücadelesinin toplumsal boyutlarından uzaklaşmakta ve sömüren-sömürülen gibi çok genel ve belirsiz bir açılamanın peşine düştüğünü söylemektedir (Laclau, 1975; 130-131). Sınıf mücadelesine dair bu tanımlamaların en temel handikap noktası ise, Marx'ın yanlış yorumlanarak kendisine dayandırılmasıdır (Laclau, 1975; 132). Laclau, Frank'ın iktisadi bir (yanlış) çözümlemenin üzerine kurulu kuramını, kapitalizme dair net bir tanımlamasını yapamadığı ve de sınıf ilişkilerini/çatışmalarını sömürü zinciri içerisinde işlerken, Latin Amerika'daki feodal unsurların varlığını yadsıdığını söylemekte ve onun üretim ilişkilerini hiçe sayıp ekonomi sistemini dolaşımçı bir zihniyet ile açıklamaya çalıştığı gerekçesi ile eleştirmektedir (Laclau, 1975; 135-145).

Sınıf mücadelesi ve üretim tarzlarının Marksist bakış açısındaki önemi aşıkardır. Bağımlılık teorisyenlerinin en fazla eleştiriye Marksist düşünürlerden alması ise bu önemli noktanın farklı bir yöntem içerisinde açıklanmaya çalışılması ve kapitalizmin anlamlılığına bağlı olarak sınıf dayanışmasına getirdiği yorumlamalarına bağlanmaktadır. Thomas Angotti de bağımlılık teorisini ve teorisyenlerini farklı bir analiz ile ele alarak, onları Marx'ı anlamamak ve saptırmak ile suçlamaktadır. Angotti, az gelişmişlik ve bağımlılık teorilerini iki ana kola ayırmaktadır: Sağ'da, burjuva milliyetçiliğini destekleyen Amin gibi isimler; sosyalist bir devrim çözümsüzlüğüne inandıkları bu sebeple burjuvaların gönlünü hoş tuttıkları bir kanat, Sol'da ise, kapitalist formasyondan kurtulabilmenin dünya çapındaki bir devrim ile gerçekleşebileceğine inanan ve sömürü tahakkümünden kurtulmanın gerektiğini

benimseyen idealist bir yaklaşım olarak Frank, ayrı bir kanat olarak analizlerinde belirgindir (Angotti, 1992; 131-132). Angotti diğer eleştirilerin temel noktasına atıfta bulunarak, bağımlılık teorilerinin her ikisinin de Marksist kuramı çarpıttığı ve Frank'ın sosyalist bir geçişin sağlanmasındaki yola engel oluşturduğunu ifade etmektedir (Angotti, 1992; 134). Vergin de bu konuda Frank'ın yöntemini eleştirmekte ve onun kavramsal çerçevesini oluşturan metropol-uydu oluşumlarının kapitalizmi, sömüren-sömürülen analizine indirgendiğini bunun ise sosyal sınıf kavramını eritmeye neden olduğunu belirtmektedir (Vergin, 1975; 130).

Emmanuel'in iktisat kuramcılarının eleştirilerine maruz kalmasının sebebini, eleştirenlerden çok savunan bir isim olarak Amin, Emmanuel'in hem eksikliğini hem de olumlu bir katkısını gözeterek dile getirmektedir;

Unequal Exchange'in yayımlanmasından sonra başlayan tartışmanın o kadar karmaşık ve Emmanuel'e karşı eleştirileri o kadar insafsızca oluşunun tek nedeni, ne yazık ki, Emmanuel'in gerçek sorunun tam eşiğinde durup kalmasıdır. Oysa sorunu formüle eden ilk yazar oydu. Söz konusu gerçek sorun, ki uluslararası sistemin doğru nitelenmesinden türer, uluslararası değerler sorunudur. Emmanuel bu sorunun eşiğinde durdu. Çünkü uluslararası değerler sorunu, kapitalist üretim tarzının öteki tarzlar üzerindeki egemenliği sorunundan başka bir şey, çevresel kapitalist tarzın merkezdekine göre özgül doğası sorunundan başka bir şey değildir. Ama Emmanuel bu temel sorunlardan hiçbirisiyle uğraşmaz; böylece, karşıtlarının fazlasıyla kolay tezler ürettikleri, aceleci, hatta bazen yanlış çıkarsamaları kendilerini gerçekten de 'eleştirel' düzeyde bırakırlar (Amin, 1992a; 227).

Amin'in bu açıklaması analiz edildiğinde, eleştirilerin yönelimindeki –kısmen kuramsal bir hata olarak görmelerinin- temel sebepler kavranabilmektedir. Ayrıca az gelişmişliğin gelişmişliği ve eşitsiz mübadele tezleri Latin Amerika'da büyük ilgi görmüş ve siyasi yönelimleri de etkilemiştir. Bu ve benzeri nedenlerle birlikte bu kuramların ideolojik bazı tutumları gösterdiği de iddia edilmektedir. Henry Bernstein da, gelişmişlik kuramı karşısında az gelişmişlik kuramının yoğunluklu ve incelikli sürdürülen bir tartışma olduğunu fakat “önemli olanın düşüncelerin nesnel mücadeleleri” (Bernstein, 1992; 68) bağlamında ne kadar olumlu sonuç verdiğine dikkati çekmektedir. Sonuçta Marksizm'in kuramsal çerçevesine yönelik bir eleştirinin görmezden gelinemeyeceği açıktır. İdeolojik bir tutum olması anlamında az gelişmişlik kavramı, hem kuramcılarının hem de eleştirilerin yoğun bir analizi sonucunda anlamını kaybetmiş (Keyder, 1976; 27) olmasından dolayı popülerliğini de yitirmektedir. Bağımlılık teorisi 1960 sonrasında akademyada yoğun bir tartışmaya sebep olurken,

1970 sonraları Wallerstein'ın dünya sistemler analizi isimli incelemesinin önemli dayanaklarından birisi haline gelmektedir. Bu analizde ise 'bağımlılık' farklı bazı dinamikler temel alınarak başka bir bakış açısı içerisinde açıklandığı söylenebilir.

2.3. BAĞIMLILIK TEORİSİNDEN DÜNYA SİSTEMİ YAKLAŞIMINA

Bağımlılık teorileri içerisinde az gelişmişliğe dair farklı tanımlar, algılayışlar ve çözüm önerileri görülmektedir. Bu çalışmaların dile getirilmesi ile birlikte siyasi/ekonomik/toplumsal alanlarda önemli bazı etkiler ortaya çıkmaktadır. Fakat bu etkilerin sosyal hayat içerisindeki deneyimleri/tecrübeleri kuramın kendisi içerisindeki bazı temellerini sarsmakta ve ideolojik bir yanı olduğu hakkındaki eleştirileri de güçlendirmektedir. Az gelişmişlik kuramlarına yönelik eleştiriler iktisadi çerçevesinde ve temellendirmelerindeki yanlış yorumlamalardan hareketle oluşturulduğu vurgulanarak, iktisatçı ve Marksist kuramcılardan; ayrıca insani toplumsal hayatı etkilediği yerlerdeki değişimlerin başarılarını ve sonuçlarını görmezden gelme eğilimi noktasında da gerçekçi bir analizi sunamadığı gerekçesi ile ortaya çıkmaktadır.

Frank'ın bu eleştirileri kendi içerisinde de taşıdığı söylenebilir. Öyle ki *Az gelişmişliğin Gelişmişliği* isimli makalesinde varolan sosyal kuramların gerçekten bir dönüşüm sağlamada ve sömürülen insanların hayatlarına dair çözüm önerisi sunmalarında eksik ve kısır bir döngüyü devam ettirdiklerini ifade etmektedir (Frank, 1975; 104). Frank, az gelişmişlik ve bağımlılık kavramlarına ihtiyatlı yaklaşmakta ve az gelişmişlik kavramı yerine lümpen gelişme kavramını; bağımlılık kavramını ise, yerine bir açıklama bulana kadar kullanmaya devam etmektedir;

...Gerek etimolojik kökeni, gerekse bugünkü kullanımı açısından, gerçekliğin doğru biçimde kavranmasının, ideolojik, politik, ekonomik, toplumsal, kültürel ve psikolojik açıdan en az utanç verici yadsıması olan, 'az gelişmişlik' sözcüğünü kullanmayı sürdürüyorum. Bu sözcüğün yerine geçerek beni kültürel sömürgecilikten kurtaracak bir ikame bulamadım. Bu sözcüğün yerini alarak, gerçekliği tam olmasa da en azından daha doğru olarak yansıtacak bir terim bulmak için, sömürgecilik ve sömürgelele ilgilenen bir başka yazara... Adam Smith'e bir göz atamaz mıyız, sömürgeciğin sonuçlarını 'lümpen gelişme' olarak isimlendiremez miyiz? (Frank, 1995; 15).

Frank'ın bağımlılığa ya da az gelişmişliğe dair ihtiyatlı bir yaklaşımı benimsediği açıktır. Çünkü bağımlı olma halinin sürekli biçimde devam edeceği ve az gelişmişliğin

ise bu sistem içerisinde değiştirilemeyeceğine olan inancı kuvvetlidir. Bu değişimin sağlanması yani kopmaların gerçekleşmesi için yeni bir sosyal kuramın gerekli olduğunu savunmaktadır. Burada Frank'ın yeni bir sosyal kuramdan yola çıkması aslında Avrupamerkezci bir algının kaynağına ynelik sorgulamaları ve yine Avrupa'nın sıra dışılığına dair biçimlenmiş temellerin sorgulanması yatmaktadır. Frank, Avrupa'ya ilişkin “kendi içerisinde yukselmiş bir medeniyet” anlamında yapılan tüm açıklamaları yadsımaktadır. Sadece modernleşme tezlerine ya da kapitalizmi yücelten tüm açıklamalara değil, bulunan yanlış çözüm önerilerine de eleştiriler getirmektedir;

Önceki çalışmalarımın ışığında, “gelişim”, “modernleşme”, “kapitalizm” ve hatta “bağımlılık” gibi kavramların benim ve muhtemelen okurlarımın büyük bölümü açısından özel anlam taşıdıklarını söyleyebilirim. Bunların tamamı birer çivili yataktır ve de içi boş sınıflandırmalardan öteye gidemezler zira Marx, Weber ve onların takipçilerinin ilk günahı, bunun “köken”, “neden”, “yapı”, “mekanizma” hatta “özünü” gerçek dünya ekonomisi/sistemi içerisinde değil, Avrupa'nın sıra dışılığında aramış olmalarından kaynaklanır (Frank, 2010; 358-359).

Frank, azgelişmişlik ve bağımlılık konularına ilişkin tarihsel bir analizden benimsenmesi ile daha gerçekçi ve sağlam sonuçlar ortaya çıkacağını düşünmektedir. Bu durumda Frank, zorunlu olarak siyasi oluşumlara, toplumsal olgu ve olaylara, dahası ideolojilere ve elbette ekonomik gelişmelere geniş ölçüde ilgi göstermek ve zaman ayırmaktadır. Bunu yaparken dünya ekonomisi sisteminin, bütün bir yapı olarak varolduğunu ve bahsi geçen tüm gelişmelerin bu bütündeki yerlerine oranla anlamlılık kazandığını düşünerek, onları dünya ekonomisi sistemini merkeze alarak incelemektedir. Bu kabul ise bazı noktalarda Frank'ın pek çok meseleye geniş bir açıdan yaklaşmasını ve gelişmeleri, bütünün içerisindeki yerlerine oranla çalışmasını beraberinde getirmektedir. Bu anlamda ideolojilere bakış açısı; onların siyasi bir tutumdan ziyade, kapitalist ekonominin gerekliliğine ynelik değişimler olarak algılanması ile sonuçlanmaktadır;

...Üçüncü dünya açısından gelecekte “demokrasi”nin, geçmişte “kalkınma”nın gerçekliğinden daha fazla gerçek olmaması olasıdır. “Kalkınma”ya benzemek yerine, “demokrasi”, Güney'in Kuzey tarafından sömürölmesinin ve ezilmesinin bayrağı –ya da ayıbı örten incir yaprağı- pekala olabilir (Frank, 1994; 47).

Demokratik bir şekilde seçilmiş yeni parlamentoların en iyisi bile, eğer yetkileri, bir önceki demokratik olmayan rejimin artığı bazı yürütme organları kadar bir anayasa ve/veya adli sistem tarafından sınırlanıyorsa, etkisiz bir laf üretme yerinden fazla bir şey olamaz (Frank, 1994; 66).

Frank'ın bu tutumu kendini farklı bir konuda tekrar tezahür etmektedir. Azgelişmiş olma durumundan kurtulma reçeteleri olarak sosyalist bir dönüşümün gerekliliği konusundaki yaygın bir akademik inanış karşısında Frank –ki bu inanışın en önemli isimlerinden olduğu söylenebilir-, bu çözüm önerilerine karşı da özellikle 1990 sonrasında ihtiyatlı bir duruş sergilemektedir. Frank, sosyalizme olan inancının, SSCB örneğinin başarısızlığı ve de sosyalizmin kendi içsel dayanaklarına olan saygısızlığına ek olarak, kapitalist dünya ekonominin paradigmatları içerisine sıkışan bu analizlerden herhangi bir gerçek sonuca gidilemeyeceği ile yok olduğunu ifade etmektedir. Dönüşümün sistem-karşıtı hareketlerce olabileceği ve bu konuda hareketlere büyük önem atfedilmesine karşılık (sistem karşıtı hareketlerin her daim sistem içerisinde belirli bir eleştiri olduğunu ve Marksist öngörülerden hareketle oluşmaları kastederek) Frank, bu noktada sadece hareketlere değil Marksist öngörülere de şüpheyle yaklaşmakta ve sosyalizmin “kapitalist ekonomiden kendini kopartma konusunda yeteneksiz” (Frank, 1993; 174) olduğuna inanmaktadır. Frank, azgelişmişliğe dair çözüm gibi algılanan ve bu yol ile çıkışın olabileceğine dair açıklamalar karşısında özellikle bu “başarısız” gelişmelerin ardından kesin bir dille reddini ortaya koymaktadır;

Ayrıca, bu hareketlerin sonuçları çoğu kez o halleriyle öngörülmedik, arzu edilmediktir, öyle ki, bu sonuçlar sistemin içine katılır ya da onun tarafından atanır ve son tahlilde, köken itibarıyla sistem-karşıtı olmakla birlikte bu özelliklerini kalıcı biçimde sürdürme yeteneğinden yoksun oldukları ortaya çıkan hareketler tarafından dinçleştirilip güçlendirilen sistemin kendisi olur (Frank, 1993; 182).

Sistem-karşıtı hareketlerin doğuşu ve de gelişimine dair analizlerinde Wallerstein, kapitalist sistemin ortaya çıkışı ile birlikte sistemin çatlak sesleri olarak yükselen bu hareketlerin kapitalist dünya ekonomisinin ortaya çıkışına denk düştüğünü belirtmektedir (Wallerstein, 1993; 10-11). Frank'ın sistem-karşıtı hareketler konusundaki yaklaşımı ise dünya ekonomisi gelişimini önemsemesinden hareketle biçimlenmektedir. Frank, azgelişmişliğin sistemin daralma evrelerinde gösterdiği gelişmeleri aynı biçimde sistem-karşıtı hareketler için söylemektedir. Sistem-karşıtı hareketler, dünya ekonomi sisteminin yalnızca özgün doğasının izin verebildiği ölçüde yani daralma evrelerinde artış gösteren bir dizi gelişme olarak karşılaşılmaktadır (Frank, 1993; 154). Bu durumda ise sistem-karşıtı hareketlerin ne yönde bir gelişim sergilemiş oldukları değil, sistemin büyüme evrelerinde tekrar bağımlı olma halleri ve sistemin

kendini düzenlemesi içerisinde eriyip gittikleri gerçeği daha önemli bir sonucu oluşturmaktadır. Frank, yine devletlerin oluşumlarında ya da dönüşümlerinde burjuvazi yönetim örneğindeki gibi, Marksist öngörülerden ilham alan sistem-karşıtı hareketlerin, tek ülkede sosyalizm sloganının çözümlenmesine işaret etmektedir (Frank, 1993; 176). Bu anlamda devlet oluşumlarına bakışın ise, hareketin kaynağından ziyade, kapitalist sistem içerisindeki yapılanmasına bakılmasının aslında kopmalara ilişkin gerçekçiliğin sağlanamadığının göstergesi olmaktadır (Frank, 1993; 167-172). Frank, bu açıklamalarına ek olarak sivil bir demokratik katılımın sağlanması gerektiği ve bu sayede çözüme ilişkin gerçekçi bir tutumun sağlanacağını da eklemektedir (Fuantes, Frank, 1990; 41).

Frank'ın bağımlılık teorisinden ya da az gelişmiş ülke ekonomileri ve durumlarına ilişkin çözümlenmelere şüpheli yaklaşması –ve artık eleştirmesi-, tek başına ne sistem-karşıtı hareketlerin ne dünya ticaretindeki rakamsal değerlerin ne de kültürel farklılıkların peşinde koşmak istemesinden kaynaklanmaktadır. Wallerstein'in dünya sistemleri analizi Frank'ın düşüncelerinin ve analizlerinin yönelimindeki birçok faktörü etkilediği açıktır. Lakin bağımlılık teorisinden uzaklaşan Frank'ın dünya sistemleri analizinin temellerine de şüpheli baktığı söylenebilir. Bu fikirlerin oluşumuna dair parametreler üçüncü bölümde analiz edilmektedir.

Frank, dünya sistemini/ekonomisini anlamının ölçüsünü bağımlılık teorisinden farklı bir sosyal kuramın çerçevesine taşımak istemekte ve bu kadar farklı özelliklerin daha büyük bir daire içerisinde hareketle analiz edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu gerekliliğin/istencin sonucu olarak Frank, feodalizmden kapitalizme geçiş veya üretim tarzları arasındaki farklılık tartışmalarından kendisini kurtarmak istemekte ve konunun daha insan merkezli bir temele çekilmesi gerektiğine işaret etmektedir (Frank, 2010; 359). Frank ilk olarak, Avrupa'nın dünyaya baktığı yerden yapılacak çözümlenmeleri yadsımaktadır;

Avrupa, Çin ya da başka bir bölgeye özgü mikroskobik perspektiften bakarak, bırakın dünyanın her tarafını, uzaktaki bir yerde neler olup bittiğini görmek dahi mümkün değildir. Oysa dünyanın tamamını ve de bütün bölgeleri kapsayan teleskopik bir perspektif sayesinde, detayları seçilemese de bir önceki cümlede değinilen bakış açılarını elde etmek imkan dahilindedir (Frank,2010; 360).

Frank, bağımlılık teorisi ya da azgelişmişliğin bağımlı olma halinin nedenselliği üzerine daha fazla eğilmektedir. Fakat bu durumun analizini ise öncelikle Wallerstein'ın analizlerindeki dinamiklerce çözümlenmeye çalışmakta ve sonrasında ise dünya sisteminin tek bir sistem olageldiği savından hareketle varolan sosyal kuramlara ilişkin eksikleri daha farklı bir pencereden açıklamaya çalışmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM DÜNYA SİSTEMİ YAKLAŞIMI

3.1. DÜNYA SİSTEMİ YAKLAŞIMI'NIN TEMELLERİ

Dünya sistemi yaklaşımı içerisinde Frank, temel kabul edilecek –edilmesini insani açıdan önemli gördüğü- bazı önermelerin altını çizmektedir. Bu yaklaşım ile insani toplumsal olana dair daha fazla detayı inceleyen düşünür, bu belirlemelerin öncel olduğu bir dünya algısını daha insan merkezli bir hale getirilebileceğine inanmaktadır. Dünya sisteminin bir bakış açısı olarak ortaya konduğunu ve de bu yaklaşım ile ekonomik/siyasal/toplumsal yapı ve süreçlere yönelik algının diğer sosyal kuramlardan farklılaştığı söylenebilir. Bu başlık altında, Frank'ın sosyal kuramların sınırlılığına dair düşünceleri ve eleştirilerinden hareketle dünya sistemi yaklaşımı hakkında açıklamalar yapılmaya çalışılmıştır.

3.1.1. Avrupamerkezci İdeolojinin Eleştirisi

Dünya siyasetindeki gelişmeler tarihi, insan topluluklarının hayatlarını etkileyen pek çok önemli durağın kaleme alındığı büyük bir yığın halinde varolagelmektedir. Bu durakların tarihteki yerlerinin önemi; toplumların sosyal ve daha pek çok alana dair yaşadıkları değişimler temel alınarak gösterilmektedir. İnsanlık tarihinde Fransız İhtilâli ya da Sanayi Devrimi'nin yeri (elbette) büyüktür. Lakin bu gelişmeler öncesinde, sosyal bilimcilerin Avrupa'da yaşanan Rönesans'a büyük önem attıkları görülmektedir. Öyle ki, 18. yüzyıl ve sonrasında yaşanan toplumsal değişikliklerin tetikleyicisi bağlamında 16. yüzyıl Avrupa'sındaki gelişmeler gösterilmektedir. Avrupa'yı çağdaş tarih sayfalarında bu denli önemli ve anlamlı kılan niteliklerinin sosyal bilimler disiplinlerinin tartışılan konuları arasında önemli bir yeri olduğu söylenmelidir.

Avrupa'da yaşanan bu değişikliklerin üzerinde bu kadar durulmasının sebebi, hem 21. yüzyıl dünya siyasetini idrak etmede hem de tarihsel olaylara dair araştırmalarda anlamlı olabilmektedir. Avrupa'da tam olarak ne oldu? Bu sorunun hem kendisi hem de cevabı tarihi olgu ve olayların, modern bilimin oluşumunu nasıl etkilediği ve yön verdiğini göstermek adına önemli kabul edilmektedir. Diğer açıdan

modern bilimin tarihteki olaylara ve olgulara bakışı ve yorumlaması bağlamında tartışılmaya değer ayrıntılar bulunmaktadır. Dahası Avrupamerkezci ideolojiyi ve bunun etkisinde kalan modern insanın trajedisi hakkında da önemli ayrıntıları barındırmaktadır. Dünya sistemi yaklaşımı ve dünya sistemleri analizi içerisinde tartışılabilen en önemli konulardan birisi Avrupamerkezciliğin tanımına ve kapsamına dair açıklanan görüşlerdir. Avrupamerkezciliği ideoloji olarak yorumlayan Amin, köklerinin Rönesans'a dayandığını belirterek onu bir kavim merkezilikten (ethnocentrisme) öte, 19. yüzyıl sonrasında dünyanın sınırlı çerçevesini oluşturma gayesindeki kapitalist-modern-dünya sisteminin bakış açısı olarak yorumlamaktadır (Amin, 2007; 15).

Avrupamerkezci ideolojinin tasarımında gerçekleşen tarihsel ve düşünsel çabaların gelişimini analiz eden Wallerstein –ile birlikte Gulbenkian Komisyonu'ndaki araştırmacılar-, 19. yüzyıl sonrasında, kapitalist düşünme tarzının tarafgir olduğu bir bilim algılayışının ortaya çıktığını ifade etmektedir (Gulbenkian Komisyonu, 2011; 14-18, Wallerstein, 1998; 293).¹⁰ 15. yüzyıl sonlarından itibaren başlayan modernleşme hareketi daha sonraları içerisine felsefeyi de dahil ederek büyük bir “budama”/yadsıma halinde kendi olumlama sürecini başlatmış olmaktadır. İlahi bilginin kaynaklığından kurtulmanın devamında, felsefi düşüncenin dünyayı anlama –dahası yönetme isteği- konusunda yararlanılabildiği bir alan olmadığı gerekçesi ile ampirik (deneysel) analizin tek gerçek (bilme yolu) olduğu kabullenilmiştir (Wallerstein, 2004; 16). Bilimin yeni şekli olarak organize olmuş bu bilginler ilahi kaynaktan ve felsefeden sıyrılmanın neticesinde (yeni tapınakları) modern üniversitelerde kurumsallaşmışlardır. Doğa bilimlerinin 18. yüzyılın sonlarına doğru felsefi bilgiyi tamamen dışlamaları sonucunda modern üniversite sistemi kurulmasına ek olarak, edebiyat ya da beşeri bilimler adı ile belirtilen bilgi yapıları arasında kıyasıya bir rekabetinde başlangıcı gerçekleşmiştir (Wallerstein, 2004; 17). 19. yüzyıldaki bu üniversite kurumsallaşmalarını C.P. Snow,

¹⁰ Gulbenkian Komisyonu, başkanlığını I. Wallerstein'in yapmış olduğu sosyal bilimler üzerine yapılan araştırmalar neticesinde ortaya konan savları içermektedir. Burada önemli olan nokta, bilimin yalnızca ampirik bir deneysel kavramı olarak algılanagelmesinin kökleri incelenmekte, tarih ve diğer sosyal bilim disiplinlerinin üniversitelerdeki kurumsallaşmalarının hem düşünsel hazırlığının temelleri hem de felsefenin bu alanların dışında nasıl bırakılmış oldukları analiz edilmektedir.

'iki kültür' kavramı ile nitelendirmekte ve aynı kaynaktan çıkan bu iki kültürün kıyasıya bir rekabet içerisinde birbirlerini dışladıklarını belirtmektedir;

Bu grupların içinde buldukları düşünsel, ahlâki ve psikolojik iklim arasındaki ortak noktalar o kadar azdı ki... okyanus aşırı bir yolculuğa çıkmak gibi oluyordu (Snow, 2010; 91).

Bu mücadele bir taraftan devam ederken, toplumsal olana ilişkin bilme edimi ise muğlak bir konumdadır. Bu iki kültürün varlığına ek olarak sosyal bilimlerin de "üçüncü bir kültür" anlamında kurumsallaşması ve de Avrupamerkezci ideolojinin, yani Avrupa değerlerinin evrenselci boyutta işlenmesinde önemli bir yeri bulunmaktadır (Demirel, 2010; 88). Öyle ki sosyal bilim disiplinleri olarak kurumsallaşan ve bu karmaşanın orta yerinde kendilerine uygun bir konum arayışındaki bu "yeni" bilimler, "sadece bir Avrupa disiplini değil, Avrupamerkezci bir icat olarak (yeni) doğmuş" (Frank, 2010; 39) olup dünya ekonomi-politiğindeki işlevsel yerlerini de kazanmaktadır (Wallerstein, 2004; 17-19).

Sosyal bilimler disiplinleri, halihazırda gerekli olan bir dünya ekonomi-politiğinin içerisindeki yerini almaktadır. Akabinde tarih ile birlikte Avrupa'nın biricikliğine dair çerçeveyi çizmektedir. Batı mantalitesini oluşturan epistemoloji evrenselcilik mitosu ile birleştirilmekte ve (evrensel) tarihe dair en büyük dışlamanın örneğini oluşturmaktadır. Batı'nın, evrenselciliğe dair bu denli özlemini ve de çabasını analiz eden Doğan Özlem, Batı'nın aslında paradoksal bir durum içerisinde tarafgir bir yükselişin ifadesi olduğunu belirtmektedir. Evrenselcilik-tikelcilik arasındaki ayrımı vurgulayan Özlem, Batı'nın tikel kültürel organizasyonunu evrenselci bir bağlamda ortaya koymuş olduğunu ifade etmektedir. Batı'nın ötekileştirdiği organizasyonlar, hem kendilerinin hem de Batı'nın tikel bir yapıda olduğunu bilincindedir. Dahası bu yapılanmalar hakkında, evrensel nitelik kazanabilmesinin ancak bir fikir olarak düşünülebileceğini fakat rasyonel olarak gerçekleştirilemeyeceğinin farkındadırlar. Bu durumda açıkça söylenebilir ki; Avrupamerkezcilik, diğer kültürleri bir alt basamakta görmenin ifadesi olmaktadır (Özlem, 2008; 53-55). Frank, bu noktada evrensel bir tarihe vurulan pranganın oportünist tutum olduğunu göstermeyi amaç edinmektedir. Tarihin (bütününde) tam olarak ne olduğunun kilit bir nokta olduğunu belirten Frank,

Avrupalı tarihçileri¹¹ at gözlüğü takarak koşunun lideri olma çabasındaki tutumlarını eleştirmektedir;

Her şeyin ötesinde, tarihçiler Avrupa ve Amerika'daki "ulus-devletler"e ideolojik destek sağlamak için "ulusal" tarih yazmak ve böylece egemen sınıfların ideolojik, siyasi ve ekonomik çıkarlarına hizmet etmek yönünde çok büyük destek gördüler. Ama bu tarihçiler kendi "ulusları"nın sınırları dışına çıkarak, işi "Avrupa" ya da "Batı"nın, dünyanın geri kalanı için "merkez" (hatta kalp ve ruh) olduğunu söyleyecek kadar ileri götürdüler (Frank, 2010; 29).

Frank, Avrupalı tarihçilere yönelttiği eleştirilerinin ardından, yine Avrupalı bakışın üzerine yükselen sosyal kuramcıları ve iktisat tarihçilerini de eleştirilerinde hedef almaktadır. Avrupalı tarihçilerin, evrensel tarihi saptırarak kendi çıkarlarını yükseltme niyeti ile başladıkları mücadelenin/çalışmanın ardından sosyal kuramcıların da bu fikri mükemmelleştirdiklerini belirtmektedir. Frank, Avrupamerkezci bu tasarımın, birkaç katmanın bir araya gelişi ile vücut bulduğunu ifade eder (Frank, 2010; 35). Avrupalı tarihçilerin ardından, Marx, Smith ve Weber gibi kuramcıların çabaları ile oluşturulan "bütünün" dünya tarihini yadsıyarak, kendi sınırlarında birbirini öven bir dizi fikirden başka bir ifade olmadığını altını çizmektedir;

Sanayi devrimi ve Asya'da sömürgeler oluşturmaya başlamalarıyla Avrupalıların düşünce yapıları yeniden şekillenmiş ve tarihin tamamını "icat etmemişlerse de" en azından kendi inisiyatif ve önderliklerinde sahte bir evrenselcilik düşüncesi oluşturmuşlardır (Frank, 2010; 39).

Frank'ın sosyal kuramcıları ile ilgili olarak yönelttiği eleştiriler ise, tarihsel araştırmaların yönünü sürekli batıya çevirmiş olmalarından ileri gelmektedir. Frank, Marx ve Smith'in Asya ekonomileri üzerindeki araştırmaları sonucu zengin bir Asya'dan sözettiklerini, lakin kapitalizmin niteliksel belirginliğinden yoksun bir despotizmin varlığı iddiasını ön plana çıkardıklarını belirtmektedir. Bu durumda, Asya Tipi Üretim Tarzı kavramsallaştırmaları kapitalizmi ya da Batı'nın biricik ilericiğini övmeye kullanılan (ideolojik) araç haline gelmektedir. Burada düşünürler yalnızca varolan bilgileri yadsımakla kalmamakta, tarihe dair yanlış bir birikimin de öncüsü durumuna gelmektedirler. Frank'a göre Weber sosyolojisi ise bu kuramcılara eklendiğinde Batı-dışı dünyanın algılanışındaki eksikliğin zirvesi olarak ortaya

¹¹ Avrupamerkezci ideolojinin (tarihçi) yazarları olarak kullanılmıştır.

çıkılmaktadır. Frank, Max Weber'in "Kapitalizmin Ruhu"na dair biçimlendirdiği imgelemine, Batı dışındaki toplumların sahip oldukları tarihe ve aidiyetlerine dair bir suçlamayı içerdiği gerekçesi ile eleştirmektedir. Frank, Weber'in kapitalizme dair, zorunlu şart olarak; "dünya içi (dünyaya dönük) asketizmin belli bir kişilik tipi yarattığı yalnızca Batı'da ortaya çıkmıştır" (Torun, 2002; 91) savlarını başlı başına Avrupamerkezci bir ideolojinin harcı olarak nitelendirmektedir (Frank, 2010; 40-42).

Frank'ın sosyal kuramcılarının sistematize ettiği "eksik" tarih bilincine rağmen evrenselcilik iddiasında bulunmalarını eleştirerek, bencil bir ideolojinin perdelerini kaldırmış olması önemli bir noktadır. Tarihin nasıl olur da evrensel olandan bağımsız ve bir o kadar da oportünist bir tutum ile yazılmış olması evrenselcilik olarak addedilebilir? Frank, bu durumun anlaşılmasında bir garipliğin olmadığını ve bunun Avrupamerkezci bilinci yaratmada bir gereklilik olduğuna işaret etmektedir. Üstelik Avrupa, bu bilinci kendine rağmen gerçekleştirmektedir;

İddiaya göre, 'diğerleri'nde eksik olan şeyin kendisinde bulunması sayesinde, "Batı" başlangıçta içsel gelişme avantajına sahip olmuş ve "beyaz adamın medeniyet götürme" görevini dünyanın diğer kısımlarına yaymıştır (Frank, 2010; 46).

Bu eğilim Batı haricindeki dünya gerçeğini algılamamızı bozar ve hatta bizi ona karşı körleştirir. Dahası aynı Avrupamerkezcilik bizzat Avrupa ve Batı'ya ilişkin herhangi bir gerçekçi kavrayışın da önüne geçer ya da bunu çarpıtır (Frank, 2010; 53).

Amin de bu kavrayışın oluşmasında Avrupa'nın kullandığı araçları göstermeye çalışmaktadır. Amin'e göre Avrupa, bir taraftan kendi mitsel özünü vurgulamak adına kapitalizmin gizini yaratmakta, diğer taraftan bu "giz" in diğer toplumların tarihlerinde olmadığını gösterme çabası ile üstünlük vasfını meşrulaştırmaktadır. Ardından işlevsel kılınan Avrupamerkezcilik, eşdeyişle merkezde Avrupa'nın olduğu bir evrensellik miti anlamlı hale gelmektedir (Amin 2007; 98-99). Devam eden süreçte, bu mit bazı toplumlarca kabul görmüş, bazılarında ise sömürgecilik ve emperyalizm ile zorla dayatılmıştır (Frank, 2010; 281).

Frank, Avrupamerkezci fikirlerin Batı'yı öven nidaları karşısında, Asya'nın bu varsayılan köklere ilişkin büyük katkısının hakkını vermek istemektedir. Frank'ın bu fikirler ile ayrıldığı nokta ise, Asya'nın Avrupa'nın ilerlemesine karşın geride

kaldığı/Avrupa'nın ayırıcı üstünlüklerinden yoksun olduğu görüşlerine katılmadığında ortaya çıkmaktadır.

Abu-Lughod'un çalışmasındaki Doğu'nun düşüşünün Batı'nın yükselişinden önce olduğuna dair belirlemeleri Frank için hayati önem taşımaktadır. Frank, Avrupa'nın yükselişinin kendinden ve bir o kadar dünya sisteminden kopuk bir kapalılığından kaynaklandığına dair tüm açıklamaları reddetmektedir. Buna mukabil, Lughod'un 14. yüzyılda Asya'nın düşüşe geçtiğine dair belirlemelerine de kuşkuyla yaklaşmakta ve bu düşüşün etkilerinin nasıl ve ne süreye kadar Avrupa'yı etkilediğini açıklamaya çalışmaktadır. Öyle ki, gücünü kaybeden Asya'nın, "yeni" bir Avrupa yükselişi olan 16. yüzyıl tarihine kadar etki noktasında nasıl bir konumu olduğunu sormaktadır. Ardından da, bu iki dönem arasındaki gelişimi/dönüşümü, bir sistemin çözülmesi ve yeni bir sistemin başlangıcı olarak açıklamanın Avrupamerkezcil bir bakışı temsil ettiğini dolayısıyla hegemonyalar arası bir geçişi simgeleyerek tek dünya sistemin evrilmesi ve bütünü devam etmesi şeklinde yorumlamaktadır (Frank, Gills, 2003b; 52-53).

Avrupa'nın Asya'dan bağımsız biçimde yükseldiği ve gelişme gösterdiği önermeleri karşısında Frank, Asya'nın Avrupa'yı 16. yüzyıl sonrasında da etkilediği dahası biçimlendirdiği görüşündedir. Avrupa'nın Asya zenginliğini –sermaye birikimini- Batı'ya taşımasının, Amerikan parasının arzında gizli olduğunu belirten Frank, Amerikan taşeronluğunun etkisi ile Avrupa'nın, sermaye birikimi yarışında etkin bir rakip konumunu alabildiğini ifade eder (Frank, 2010; 300). Bu yarışın en önemli faktörünün Amerikan altın ve gümüşün kullanılmasında olduğunu belirten Frank, Asya sermaye birikimini merkezine almak isteyen Avrupa'nın, endüstriyel bir atılımı gerçekleştirebilmesinin ardından 18. yüzyıl sonları itibarıyla merkezi bir role sahip olduğunu belirtmektedir (Frank, 2010; 340). İddia edilenin – 16. yüzyıldan itibaren üstün konum Avrupa'nın olduğu görüşünün- aksine Frank, 18. yüzyıla kadar bu iki coğrafya arasında siyasi, ekonomik ve toplumsal bir rekabetin sürdüğü ve Avrupa'nın bu rekabetin üstesinden ancak 18. yüzyılda gelebildiği ve hegemonyasını oluşturabildiğini göstermeye çalışmaktadır.

3.1.2. Modern Dünya Sisteminin Sıradanlığı

Modern dünya sistemi, kapitalist nitelikli bir tarihsel oluşumdur. Bu varsayım Wallerstein'in çalışmalarının en temel noktasını oluşturmaktadır. Buradan hareketle, sosyal/siyasal/ekonomik ve tarihsel olana ilişkin tüm kavrayışlarını biçimlendirmektedir. Wallerstein'in dünya sistemleri analizi yaklaşımsal olarak farklı bir takım öncülleri barındırmakta, dahası içinde yaşanılan modern zamana/dünyaya dair belirlemeleri içererek geleceğe ilişkin (olası) tahminlerde bulunmaktadır.

Modern dünya sistemi temellerini Ortaçağın skolastisizminden farklılaşarak, modern dünya görüşünün hakimiyetindeki yeni bir bilme biçimi olarak sosyal hayata dair kabullerinde bulmaktadır. Burada yalnızca siyasi ekonomik ve toplumsal olana değil epistemolojiye dair biçimlenmede de farklılıklar bulunmaktadır (Demirel, 2007; 39). İnsani toplumsal olana dair epistemolojik, siyasi, ekonomik ve daha pek çok açıdan gerçekleşen değişimleri inceleyen Wallerstein'in Braudel'den aldığı mirasın kesişme noktası da tam olarak burada kendini göstermektedir. Braudel, '*dünya-ekonomi*' kavramsallaştırması ile 16. yüzyıl ve sonrasındaki toplumsal olana ilişkin bir farklılığı vurgulamak istemektedir. Burada "16. yüzyıl durağı" ile yeni bir toplum ve dünya düzeni hazırlanmakta dahası içerisine tüm dünyayı da katmaya çalışmaktadır. Diğer ayrıntı ise, bu yeni düzen, kapitalizme ve yeni oluşan bir sisteme karşılık gelmekte; modern dünya toplumunun özellikle ekonomik ilişkileri ile farkındalığını yaratmış olmalarıdır. İktisadi sosyal yapıda gerçekleşen en temel ayırmamada Braudel, piyasa düzeni -serbest ekonomi, serbest piyasa olarak da okunabilir- ile kapitalizmin farklı iki iktisadi/sosyal yapılanmalar olduğunu ve karıştırılmasının büyük bir tarihsel hata olduğuna işaret etmektedir (Wallerstein, 1996; 235-243). Bu çıkarım ise tarihsel olana dair doğru kabullerin sorgulanmasını ve beraberinde yeniden tanımlanmasını getirmektedir. Modern dünya sisteminin kapitalistik bir niteliği olduğuna dair açıklamanın temeli de bu ayırmamanın bir sonucu olarak Wallerstein'in dillendirdiği noktaya dayanmaktadır.

Wallerstein, 1970'lerde dünya sistemleri analizi olarak yeni bir yaklaşımı ortaya koymakta ve modern dünya sistemin köklerini açıklamaktadır. Modern dünya sistemine özgü olan kapitalizmi açıklarkenki en temel problematik, iktisadi farklılıkların etkilerinde görülmektedir. "Kapitalist dünya ekonomisi, başlangıcında da ekonomik bir

sistem olmuş, siyasal bir birliğe karşılık gelmemiştir” (Demirel, 2007; 81). Kapitalist ekonomi sistemin temel amacı olarak kâr’ın maksimize edilmesi ise tam olarak devletlerarası sisteminin ve piyasa ilişkilerinin ortaya çıkışındaki en temel gayedir. Devletlerarası ilişki ağı bu anlamda kapitalizmin olmazsa olmazıdır. Devletlerin piyasa içerisinde rekabeti doğuracağı gerçeği, sermaye biriktirmenin temelini inşa etmekte ve sermayenin sonsuzluğunu yaratacak tekelliğin de yapıtaşını oluşturmaktadır (Wallerstein, 2004; 46-48). Wallerstein’a göre dünya ekonomi/tarihi içerisinde temel kopuş 16. yüzyılda gerçekleşmektedir. Bu yüzyıl sonrasında toplumlar yeni bir iktisadi düzenin işgali altında kalmaktadırlar. Daha önceki sistemlerde de varolan iktisadi düzenin kapitalist bir nitelik taşıması söz konusu olabilirdi de hiçbirinin sermayenin kesintisizliğini sağlayamadığı görüşündedir (Wallerstein, 2006; 12-13). Sermaye biriktirmek için sermaye üreten bu sistemin temel amacının ‘kâr’ın maksimize edilmesi oluşu, zihni farklılığı da beraberinde getirmektedir. Bu kabul ise tüm dünya coğrafyalarına; en ücra köşelere dahi sızabilmesini sağlamak ve önündeki engelleri kaldırmaktadır (Kızılcılık, 2006; 823).

Wallerstein’ın kapitalizme dair açıklamalarını değerlendiren Frank’ın ayrıldığı nokta, bu iktisadi teşebbüsün ilk olarak Avrupa’da ortaya çıktığına dair kabuller üzerinedir. Wallerstein’ın kapitalizmin ilk kez Avrupa’da kendini gösterdiği ve devam eden süre içerisinde küresel bir nitelik halini aldığı görüşleri Frank’a göre Avrupamerkezci bir bakışın kaynağından çıkmaktadır. Frank, Wallerstein ile birlikte dünya sistemler analizine dair çalışmalarında kendisinin de hataya düştüğünü ve Avrupa sokak lambaları altında gerçekleştirilen bu çalışmaların tarihi gerçeklikten uzak olduğunu belirtmektedir (Frank, 2010; 55). Frank, dünya sistemini algılamının herhangi bir kopuş ile değil; farklılıkların tek ve büyük bir tarihin dinamiklerince gerçekleşebileceğine inanmakta dolayısıyla tarihin bir parçasını inceleyen sosyal kuram ve analiz biçimlerini elinin tersi ile itmektedir.

Wallerstein’ın kapitalist-modern-dünya sistemi için öngördüğü temel özellikleri analiz eden Frank, bu ayrıcalıkların tamamının, 16. yüzyıldaki Avrupa’dan önce diğer coğrafyalarda da görüldüğünü ifade etmektedir. Burada önemli olan farklılık ise, kapitalizmin Wallerstein tarafından farklı bir sosyal oluşum olarak algılanması buna karşın Frank’ın bu tanımlamaların tamamındaki analizin ideolojik bir bakışın sonucu olduğunu savunmasıdır. Bu savın gerekçesi ise, kapitalist bir ekonomi olarak formüle

edilen, modern dünya sistemine özgü öncüllerin tamamının Avrupa dışında ve Avrupa'dan çok önce görüldüğü üzerinedir;

İddia ediyorum ki, Wallerstein'ın 1500'den sonraki dünya sisteminin 12 karakteristiği hakkında söylediği bu 242 sözcükten 240'ı, "kapitalist" olsun olmasın 1500'den önceki dünya ekonomi-sistemi (ya da sistemleri) içinde eşit derecede ve tümüyle geçerlidir. Buna istisna oluşturan iki sözcükten biri, 6. maddedeki, "köklerinin kabaca 'onaltıncı' yüzyıla" ve diğeri 7. maddedeki, bu dünya sistemi 'büyük ölçüde' Avrupa'da başladı deyişinde yer almaktadır. Bunun dışında Wallerstein'ın "kapitalist dünya-ekonomisi"ne ve "modern dünya-sistemi"ne ait olduğunu var saydığı karakteristikler hakkında söylediği başka her şey, ortaçağ ve eskiçağ dünya sisteminde de aynı ölçüde geçerliydi (Frank, 2003a; 386).

Wallerstein'ın kapitalist-modern-dünya sistemine dair atfettiği en önemli özellik, kesintisiz sermaye birikimidir. Burada sermayenin kesintisizliği ile sistemin kendisinin kapitalist bir nitelik taşıması; birleştirilerek bu iki faktörün birbirleri ile örtüştüğü yorumu, Frank'ın eleştirdiği noktayı oluşturmaktadır. Kapitalizm herhangi bir sistemin ismi olmamalı ve sistem ile üretim tarzları ayrı tutulması gereken kavramlardır (Frank, 2003a; 403). Dahası üretim tarzı olarak kodlanan kapitalizm (kapitalist üretim tarzı) modern dünya sisteminin kendisi olarak tanımlanmasında da yeterli değildir. Öyle ki Wallerstein, diğer sistemlerde bulunduğunu/bulunabileceğini söylediği kapitalist nitelikler olmasına karşın, başka dinamiklerce engellenmeyecek ve kesintisizliği sağlayacak bir sermaye birikiminin olmadığını altını çizmektedir. Bu durumda birikim (kesintisiz sermaye birikimi) Frank tarafından üzerinde araştırılma yapılması gereken bir önem arz etmektedir. Üretim tarzlarından yola çıkılarak yapılacak analizler yerine bunlardan arınarak, eğer tarz üzerinde durulması gerekirse, birikimin ayırt edici bir niteliğe sahip olduğunu bilerek birikim tarzları temelinde bir araştırmanın yolunu tutmaktadır (Gills, Frank, 2003a; 203-206). Frank, birikim tarzlarını, özel ve devlet birikimi olarak iki ana kola ve birbirleri ile ortak iki alt kategoriye de dahil ederek ayırlamaktadır. Burada, birikim tarzları arasındaki etkileşimin gözden kaçırılmaması vurgulanmaktadır. Frank, birikim tarzları arasındaki benzerliklerin ve farklılıkların tek bir dünya ekonomi ağının içerisinde oluştuğuna ve bu büyük şemsiyeden hareket edilerek ulaşılabilecek sonuçların doğruluğuna inanmaktadır.

Birikim, dünya sisteminin oluşumuna ve onun genişlemesi adına en gerçekçi sebep olmaktadır (Gills, Frank, 2003a; 181). Burada birikim'in doğasına dair varsayımı, onun aslında tek gaye olduğu ile ilgilidir. Sermayenin kesintisizliğini sağladığına dair

temellerin modern dünya sistemine özgü olduğu ve bunun kapitalist bir mantıkla işlevsel hale geldiği belirlemelerine karşın, dünya sistemi yaklaşımına araştırmaları ile katkıda bulunan Ekholm ve Friedman için; “birikim”, belirli bir üretim tarzından önce görülmekte ve dahası;

Tüccar Avrupa'nın Roma yayılmacılığına çok benzer şekilde genişlediği, asal olarak üreterek değil, dünyanın büyük bölümünü yağmalayarak büyük zenginlikler biriktirip bunları “israf” ettiği genellikle görmezden gelinir; kapitalist üretimin, tümünden bağımlı bu daha büyük emperyalist süreç içinde başladığı çoğunlukla gözden kaçır (Ekholm, Friedman, 2003; 145).

Birikimin kendi doğası gereği, diğer tüm yaşamsal faktörleri biçimlendirmesi (olasılığı), Frank için önemli bir duraktır. Birikim, çok farklı coğrafyalar arasındaki ticari ve askeri ilişkiler göz önünde tutulduğunda, farklı tarzlar dahi olsa temel olarak biriktirme gayesi ile tüm lojistik bağlantıları ‘kullanmakta’ ve bu farklılıkları kendi içerisinde birleştirmektedir. Lojistik bağlantılar, siyasal ve ekonomik bir yayılmanın gereği olarak; hammadde (kaynak) ve pazar arasındaki bağlantıyı kuracak en önemli noktadır. Frank, dünya sisteminin gelişiminde üç önemli koridor saptamaktadır; a) Nil-Kızıldeniz koridoru, b) Suriye-Mezopotamya-Basra Körfezi koridoru, c) Ege-Karadeniz-Orta Asya koridoru. Bu koridorlar aracılığı ile okyanus aşırı yollarında eklenmesine kadar Avrupa ve Asya arasındaki en önemli bağlantılardır. Sonrasında okyanus aşırı lojistik bağlantıların merkezi hale gelmesi ise, yeni bir sistemi değil zaten varolan bir bağlantı bütünü sonucunda ortaya çıkmaktadır (Gills, Frank, 2003a; 175-190).

Buradan hareketle ”biricik biriktirme gayesi” sayesinde iç içe geçmiş birikim tarzları bütünü oluşmakta, gerek artı transferi gerekse de toplumsal olan etkileşimler – dini, siyasi ve ideolojik farklılıklar - sağlanmaktadır. Dahası birikim tarzları arasındaki farklılıklar olmasına karşın ortak faktör; devlet birikiminin ortaya koyduğunu koruma amacına ek, özel birikimin zenginliği sağlamaya dönük çabaları birleştirildiğinde tek bir ekonomik bütünlüğün farklı yansımaları olarak şekillenmesi ile karşılaşmaktadır. Bu sonuç devlet birikimi ya da özel sermaye fark etmeksizin iç içe geçerek sarmal bir ekonomi bütünü oluşturmaktadır (Gills, Frank, 2003a: 203). Bu çevrimsel ekonomik bütün, hem Avrupa hegemonik liderliğinden önce oluşmakta hem de onu da içine alarak kendi doğası gereği sürekli biçimde varlığını korumaktadır.

Frank'ın dünya sistemi yaklaşımı çerçevesinde birikimin özü ve birikim tarzları arasındaki geçiş sarmalını tarif ederkenki kullandığı belirleme '*Merkez-Çevre-Hinterlant*' kompleksidir. Burada kompleksin kendisi bir "bütün" halindedir. Ayrıca merkez ve çevrenin yanında Wallerstein'ın yarı-çevre olarak belirttiği lojistik bir bağlantı kanalı Frank da hinterlant ile karşılık bulmaktadır. Frank bu bütünü açıklarken birikim tarzını etkileme de ki önemine dikkati çekmektedir;

Merkez-çevre-hinterlant kompleksi yalnızca coğrafi konumla ya da yalnızca eşitsiz gelişme aşamalarıyla ilgili değildir. MÇH aynı zamanda sınıflar, halklar ve "toplumlar" arasındaki ilişkileri de dile getirir ki, bu ilişkiler birikim tarzını oluşturur. MÇH, üzerine hegemonyanın daha büyük bir sistem çerçevesinde kurulduğu temel toplumsal komplekstir (Gills, Frank, 2003a; 199).

Burada "bütün" ile toplumlar arası bir ilişki ağının gerçekliğine ve de birikim tarzlarının yönelimine de vurgu yapılmaktadır. Frank'ın hinterlant için önemli olduğunu düşündüğü nokta; onun, merkeze sağladığı katkı ile birikim tarzları arasındaki geçişin tarihsel rolünü etkilediği böylelikle ekonomi bütününe nasıl değişerek yeni bir şekle büründüğü üzerinedir (Gills, Frank, 2003a; 200-201). Frank hinterlantın merkez-çevre ilişkisindeki etkilerini şu ifadeler ile vurgulamaktadır;

"Hinterlant", insan emeği de dahil olmak üzere merkez-çevre tarafından emilen doğal kaynakları barındırır. Ancak hinterlantı çevreden ayıran şey, hinterlant halkının artıya el koyma bakımından tam anlamıyla ve kurumsal olarak merkeze bağımlı olmamalarındadır. Yani, bir dereceye kadar toplumsal özerkliği ellerinde tutmaktadırlar. Bir hinterlant halkı, üzerinde merkez tarafından politik el koyma yöntemleri uygulanmaya başladığı zaman "çevreleştirme" süreci başlar (Gills, Frank, 2003a; 199-200).

Hinterlant halkı, aslında dünya ekonomisi içerisinde en önemli etkiye sahiptir. Dünya ekonomisi içerisinde merkez ve çevre arasındaki devam eden değişim süreçleri de hinterlantın bu özerk konumunda saklıdır. Hinterlantın artı üzerindeki kontrolünün merkeze olan tam bağımlı olmayışı sayesinde onun merkezin isteklerince ve ihtiyaçlarıncı çevreleştirmesi ve bu sayede birikim için dönüşümün etkin kılınması sağlanmaktadır.

Sonuç olarak kapitalist-modern-dünya sisteminin 1500'lü tarihlerden sonra yarattığı yeniliğine dair öncüller, Frank tarafından analiz edilmekte ve bu öncüllerin aslında eski dünya sistemlerinde de bulunabileceği belirtilmektedir. Bir dünya-ekonomi

olarak 1500'lü tarihler sonrasında ortaya çıktığı belirtilen modern dünya sisteminin kendisine özgül betimlenen küreselliği –ki bu küresel olması halini 19. yüzyıl sonrasında kazandığı belirtilmektedir- ilkesini Frank, süperhegemonyalar için en temel özellik olarak atfetmektedir. Hegemonyaların üstünde ve “merkezlerin merkezi” (Gills, Frank, 2003a; 215) olarak tanımladığı süperhegemonyalar, artının bir merkezde toplanması adına işlevsel hale gelmekte ve bu anlamda birikim şemsiyesi görevini üstlenmektedirler (Gills, Frank, 2003a; 214-215). Buradaki kapsayıcı rol, hegemonyaların farklı iki türü olarak, hem bürokratik merkeziliklere hem de birbirine gevşek biçimde bağımlı olan ekonomi temelli hegemonyalara (Gills, Frank, 2003a; 210-211) hükmeden ve onları birbirlerine bağlayan bir işlevi üstlenmesidir. Buradan hareketle Frank, süperhegemonyanın yalnızca kapitalist-modern-dünya sistemine özgü olmadığını ve tarihin eski dönemlerini de içine alarak farklı coğrafyalardaki süperbirikimi sağlayacak “merkez”lerin görüldüğünü ifade etmektedir (Gills, Frank, 2003a; 216-217).

Frank'ın açıklamaları ışında, modern dünya sistemi dünya sistemi içerisinde herhangi bir kopma olarak nitelendirilen yeni bir sistem değildir. Bununla birlikte kendisine özgü olarak atfedilen özelliklerin tamamı eski dünya sistemlerinde de görülebilmektedir. Durum bu iken Frank, kapitalist üretim tarzının dünya sistemi içerisinde anlaşılması ve de bu ‘üretim’ tarzının farklı bir sistemin kendisi olarak kabul edilmesinin yanlış olduğu üzerinde durmaktadır.

3.2. TEK BİR DÜNYA EKONOMİSİ/SİSTEMİ

Frank, dünya sistemi yaklaşımını hegemonya ve birikim çevrimleri ile ifade etmektedir. Bu çevrimlerin ne olduğu ya da dünya sistemi yaklaşımının oluşmasındaki katkılarının ve kullanımlarının yönelimi hakkında Frank'ın görüş ve düşünceleri etrafında bilgiler verilmektedir.

3.2.1. Sermaye Birikiminin Kesintisizliği

Dünya sistemi yaklaşımı içerisindeki kavramların dünya sistemleri analizi için kullanılan kavramlar ile benzerlik gösterdiği açıktır. Lakin iki farklı yaklaşım halinde

karşılaşılan bu analiz biçimlerinin ayrıldığı noktaları açıklamak adına ilk olarak sermayenin (birikimin) ne olduğuna dair belirlemelerin netleştirilmesi önemlidir. Sermayenin yani birikimin nasıl gerçekleştiğine değinmeden, öncelikle sermaye olarak kabul edilen faktörler dünya sistemi yaklaşımını anlamada önemli bir noktadır. Frank, sermayenin madeni para olarak gümüş ve altından ibaret olmadığını belirtmekte – bu sayede çağdaş Marksist sınırlamaların dışına çıkmaktadır (Frank, Gills, 2003b; 48)- ve biriktirme güdüsü edimlerini de sermayeden saymaktadır;

Biz... devlet sermayesinin de özel sermayenin de var olduğunu ve bunların bileşimlerini vurgulamakla birlikte, artı üretiminin, artı'ya elkoymanın, artı transferinin ve birikimin parasal olmayan biçimlerini de sermaye sayıyoruz (Gills, Frank, 2003a; 221).

Sermayenin bu biçimdeki kabulü ise Frank'ın, eski dönemlerde toplumların yapılanmaları ve de ekonomik faaliyetlerine dair açıklamalarında belirleyici rol oynamaktadır. 'Sermaye (birikim), eski dönem yapılanmalarında temel belirleyici olabilir mi?' sorusu (ve verilecek cevap ile birlikte) ise, başta tarih olmak üzere diğer disiplinler içerisindeki pek çok araştırmanın da dayanak noktalarını sarsabilmektedir. Kesintisiz sermaye birikimini kapitalist-modern-dünya sistemine özgü betimleyen Wallerstein karşısında Frank, birikimin eski dönemlerde de var olduğunu, bu sayede ise kopuş olarak nitelenen (uzun) 16. yüzyılı dünya sistemi içerisinde yeni bir yükselme dönemi anlamında açıklamaktadır.

Uluslararası bir ticaret ağının gerçekliği ve de bunun nasıl sağlandığına dair araştırmalarda bulunan Ekholm ve Friedman eski dönemlere dair sermaye emperyalizminin varlığından bahsetmektedirler. Bu araştırmanın niteliği ise Frank'ın birikimin kesintisizliğine dair açıklamalarında önemli bir dayanak noktası oluşturmaktadır. Ekholm ve Friedman'a göre;

Bugünkü dünya-sisteminin atası ilk kez M.Ö. 3000'den sonra Güney Mezopotamya'da ortaya çıktı. Biz burada büyük bir ekonomik sistem içinde bir birikim merkezinin doğuşuna ve emperyalist bir yapının gelişimine ilişkin ilk örneği betimleyebiliyoruz (Ekholm, Friedman, 2003; 141).

'Dünya sistemi'nin atası olarak bu döneme dair analizler önemli bir dizi kavramsal açıklamayı da beraberinde getirmektedir. Kesintisiz sermaye birikimine dair

önemli bir belirleme olarak kâr, eski dönem ticari ilişkilerde de görülmesi muhtemel bir gerçeklik halini almış olması, birikimin kendisini sürekli kıldığına dair bir temel oluşturmaktadır. Diakanoff'un eski dönem ticari ilişkilere dair "özel olarak Pazar için mal üreterek kâr elde etmeyi ama edinmiş hiçbir sistem yoktu" (Gills, Frank, 2003c; 295) iddiası sosyal antropologlar tarafından eleştirilmektedir. Philip Khol ve Morris Silver gibi araştırmacılar, eski dönemlere dair incelemelerinde ticaret ilişkileri içerisinde pazara, ihracat için yapılan üretim işlevlerine buna bağlı olarak da fiyat belirlemelerine dair kanıtları ortaya koymakta ve kârın bu dönemde de önemli bir faktör olduğunu göstermektedirler (Gills, Frank, 2003c; 295-297).

Bu durumda kâr güdüsü, yalnızca modern dünya sistemine özgü bir nitelik olmaktansa eski dönemlerden beridir süregelen ve ticari ilişkileri etkileyen önemli bir faktör olmaktadır. Eski dönemlere dair emperyalist bir ilişki ağının çözümlemesi üzerinde çalışan araştırmacılar, kapalı ya da yerel toplum yapılanmalarının aslında yerelliği aşan bir gelişim gösterdikleri üzerinde durmaktadırlar. İhracata ya da pazara yönelik bir üretimin varlığına dair bulguları inceleyen Ekholm ve Friedman, Mezopotamya'daki topluluklar arasındaki ilişkilerin ticaretten ibaret kalmadığını; merkez-çevre yapılanmalarının aslında bu toplumlar arasında da kurulu olduğunu belirtmektedirler (Ekholm, Friedman, 2003; 140-143). Merkez-çevre ve buna bağlı olarak merkeze aktarılan ve çevreden sağlanan kaynak aktarımı gibi ilişki ağının varlığı ise hem dünya sistemine dair belirlemelerde hem de dünya üzerindeki insan topluluklarının sosyolojik bir analizinde yeniden tanımlamayı ve de araştırmayı gerektirmektedir. Ekholm ve Friedman, Mısır'daki örgütlü ve de merkezi güç olarak bulunan bürokratik yapının ülke içerisindeki ticarete baskın bir çekirdek yapıda olduğunu vurgulamaktadır. Buna karşılık Mezopotamya coğrafyasının çevresi ile ticari ilişkilerdeki bağlantı yollarının sayıca çok fazla olması ile birlikte kent devletleri şeklinde oluşumları göstermektedirler. Bu iki farklı yapı dahi temel olarak birikim açısından incelendiğinde ortak noktada buluşmaktadırlar. Birikim'in sağlanması adına kent devletlerinin ve mısır bürokrasisinin kendi yerelliğini aşarak ticaret yolları üzerinde bir takım politikalar üretmesi ve de denetimi ele geçirme savaşlarını vermesini gerektirmektedir. Hal bu iken birikimin modern çağda da aynı sebep ve isteklerden hareket ederek kendini göstermesi sonucu emperyalist bir tutumun yalnızca kapitalist-

modern-dünya sistemine özgü olma iddialarını da haksızlaştırmaktadır (Ekholm, Friedman, 2003; 147-168).

Elbette ki dünya sistemi yaklaşımı açısından incelenecek olursa, merkez-çevre yapılanmaları, salt ekonomik sebepler, ideolojik faktörler, demografik nedenler ve daha pek çok farklı argüman bir arada işlenmesi gerekli bir bütünü ifade etmektedir. Dünya sistemi yaklaşımı içerisinde incelenmesi gereken bu parçalı tanımların tamamı, bütün göz önüne alındığında gerçek anlamını bulabildiği söylenebilir. Frank, birikime dair belirlemelerinde, politik, kültürel, ideolojik ya da ekolojik sebepleri ayrı tutmaktansa onların tamamını birlikte incelemenin gerektiğine vurgu yapmaktadır. Ekholm ve Friedman'a bu anlamda hak veren Frank, birikimin kendisini farklı birçok faktörün ayrı tutulamaz ve bir diğerinin yadsınamaz oluşu ile biçimlendirmektedir. Frank, birikimin hem tarihsel olduğunu hem de farklılıklar ile birlikte sağlanabildiğini vurgulamaktadır;

Sacayağını oluşturan üç öge, sacayağının üç ayağı, birikim tarzında içselleşmiş durumdadır. Hiçbir birikim tarzı, bir birikim ideolojisi, sınıfsal ilişkilerin artıya el koymayı kolaylaştırdığı karmaşık bir işbölümü temeli üzerine kurulu bir ekonomik ağ ve eninde sonunda 'meşru' zorlamadan vazgeçerek birikimin kurallarını ve ilişkilerini yürüten siyasal bir aygıt kendisine eşlik etmeksizin işlev göremez (Gills, Frank, 2003a; 225-226).

Frank'ın birbiri içine geçmiş sermaye birikimi açıklaması ve de bu coğrafyalardan başlayarak gelişme gösterdiğini söylediği dünya sistemi farklı birikim tarzlarını içinde barındıran büyük bir şemsiye olarak Afro-Avrasya'nın üstünde durmaktadır. Bu durumu açıklarken ise hem birikim çevrimlerini hem de hegemonya çevrimlerini birlikte incelemenin gerektiği ortaya çıkmaktadır. Burada farklı faktörler deyimi ile birbirlerini etkileyen ve tarihsel olarak ticari ilişkileri de içine alarak gelen bir oluşumdan söz edilmektedir. Birikim ile ekonomi faktörleri hegemonya ile de tarihsel olarak pek çok toplumsal ve siyasal organizasyonların etkileşimi göz önüne alınmaktadır. Hegemonya ve birikimin açıklanışında çevrim (cycle) kelimesini kullanan Frank, birikimin ve hegemonyanın sürekli biçimde yer değiştirmesi ve merkezilik özelliğinin sürekli biçimde farklı coğrafyalara kaymasını vurgulamaktadır.

Mezopotamya'dan başlayan bu süreklilik ise yalnızca genişleme sürecini yaşamış olmaktadır. Mezopotamya'da yukarıda belirtilen üç farklı bağlantı koridoru ile dünya ekonomisi sürekli biçimde büyüme göstermektedir. David Wilkinson da merkezi

tek bir uygarlığın olduğunu ve sürekli biçimde diğer –on dört uygarlık saymaktadır- uygarlıkların merkezi uygarlığın sadece genişlemesine yardım ettikleri ve merkezi uygarlığın içerisinde eridiklerini belirtmektedir (Wilkinson, 2003; 420). Her ne kadar Frank’ın süperhegemonya ve hegemonya kavramlarını eleştirmesine rağmen Wilkinson da dünya sistemi yaklaşımına benzer; tek sistemin vurgusunu yapmaktadır. Frank’ın ve daha pek çok araştırmacının da ortak noktası olan bu teklif içerisinde önemli bir kesişme veya araştırılması gerekli görülen temel tarihsel tartışma 16. yüzyıldaki dünya tarihi içerisindeki kopuştur. Bu noktada ise Frank’ın dünya sistemi içerisinde kopmaların değil hegemonik yer değişikliğinin ve birikimin merkeziliğinin coğrafi olarak değişikliğine değinmek yerindedir. Tarihsel olarak özellikle de M.Ö. öncesi tarihlere dair farklı yaklaşımlar getirildiği söylenebilir.

Frank daha öncede belirtildiği üzere, Abu-Lughod’un Asya’daki zirve dönemin varlığına ve bu tarihlerde -takriben 1050-1250- bir dünya ekonomisinden söz edilebileceğine dair varsayımlarından hareketle Asya ve Avrupa arasındaki kopuşu niteleyen Avrupamerkezci görüşlerin altını kazımaktadır. Batı, dünya sistemi içerisinde merkezi bir konuma yükselmesinin ve sermaye birikimini kazanmasının öncesinde uzun bir süredir Asya ile rekabet etme düzeyine erişme çabası vermektedir. Ayrıca bu çaba içerisinde yalnızca Avrupa’nın atılımlarını incelemek yine Avrupamerkezci bir görüşün izini sürmek olarak adlandırılabilir.

Batı’nın tarih sahnesinde önde bir rol kapmış olmasına dair açıklamalarda Avrupa’nın eşsizliği yerine dünya tarihi dinamiklerinin gerçekliğinden incelenmesi sermaye birikiminin de kesintisiz bir biçimde devam ettiğini göstermede bir kanıt oluşturabilir. Doğu’nun bu anlamda gerileyişinin önceliğine vurgu yapan Abu-Lughod’un çalışmalarını inceleyen Frank, kesin olarak Doğu’da bazı gelişmelerin gerilemelere neden olduğunu bununla birlikte ‘yeni dünya’nın keşfi ile Batı’nın avantajlı konuma geldiğine inanmaktadır. Beraberinde gelen ikinci savı ise, bu gerilemenin 18. yüzyıla kadar devam ettiğidir. Yani Batı, kesin üstün konumuna 16. yüzyılda değil, 18. yüzyılda kavuşmaktadır. Bu durumda Asya’daki gelişmeleri incelemek Avrupa’da neler yaşandığını anlamada daha önemli sonuçları da gözler önüne serebilecektir (Frank, 2010; 287). Frank, Avrupa ekonomisinin büyümesine dair Hindistan ve Çin ekonomilerinin gerilemesi ile ilgili toplumsal bazı sorunların temelinde açıklama getirmektedir.

Hindistan ve diğer Asya bölgelerindeki gerilemelere dair belirlemelerinde Frank, ekolojik ve ekonomik etmenleri birlikte incelemektedir. Asya ekonomilerinde, özellikle yönetici sınıfın Avrupa ticaretinde, ellerindeki gelirin Avrupa coğrafyasına aktarması sonucunda yerel bölgenin birçok üründen mahrum kaldığını söylemektedir. Bu durumda Avrupa ekonomisinin kendisi ya da Avrupa'nın büyümesinden ziyade gümüş ve altın arzının Asya ekonomilerine tahribatı önemli hale gelmektedir. Bu durumun hiç yaşanmamış olması ise Avrupa'nın Asya gelirini satın almasını engelleyecek kadar ciddi bir noktadır (Frank, 2010; 289). Asya coğrafyasının aslında Afrika ve Avrupa'ya da içine alarak gerçekleştirdiği ticaretin büyüklüğü gözden kaçırılmamalı ve de bu ticaretin önemi daha iyi anlaşılmalıdır. Avrupa bu ticaretin tam olarak neresinde durmaktadır? Frank Avrupa'nın, Asya'nın baskın gücü karşısında ticarete yön verecek yeni yollar arayışında olduğunu vurgulamaktadır. Önceki üç bağlantı koridorları Asyalı imparatorluklar ile denetleniyor olması Portekiz ve Cenevizli tüccarları farklı arayışlara itmektedir. Kolomp ile başlayan serüvenin ana amacı da Doğu'nun zenginliği için yeni bir yol bulmaktır (Frank, 2010; 80-83). Doğu ticaretinin aslında Afro-Avrasyatik bir konumda sürdürülmesi dünya sisteminin ne denli bir gelişim gösterdiğinin de vurgusu olmaktadır. Frank, Asya coğrafyasındaki tüm ticari kentlerin ve limanların uluslararası bir ekonomi ilişkisindeki önemini inceleyerek buraların aslında, Wilkinson'ın 'merkezi uygarlık' diyerek açıkladığı lakin uygarlık kelimesinden uzak duran Frank'ın – bu kavramın belirsizliğinden dolayı açıklamalarında başvurmadığı bir tanımlama olmaktadır (Frank, Gills, 2003b; 68)- bir dünya sistemi olarak nitelendirdiği sürekli büyüyen ve kesintisiz bir birikimi desteklediğine işaret etmektedir.

Frank'ın sermaye birikimine ve dünya üzerindeki tek bir ekonomi sistemin varolageldiğine dair savı temel olarak Afro-Avrasya coğrafyasındaki dinamiklerin varlığı ile ilişkilendirilebilir. Bu dinamikler sürekli biçimde birbirini takip eden ve bir diğerinden ayrılamaz oluşları ile dünya ekonomisini oluşturmaktadırlar. Kendisi de çalışmasının başlığı ile bu durumu özetlemektedir; *Küresel Ticaret: Atlıkarınca (1400-1800)* (Frank, 2010; 77). Frank'ın, bu durum göz önüne alındığında, Avrupa yükselişini aslında yükselişten ziyade bir nöbet devrimini teslim alması olarak yorumladığı söylenebilir. Bunu yaparken, varolan ticaret yollarına yeni bir soluk getirerek dünya ekonomisinin Afro-Avrasya sınırını da büyüttüğünü belirtmektedir;

Söz konusu küresel Çin merkezli ve çok taraflı ticaret, Avrupalıların Amerikan parasını dolaşıma sokmalarıyla büyümüştür. Aslına bakılırsa, on sekizinci yüzyılın başları hatta sonuna kadar üretim, rekabet ve ticarete Asya'nın egemen olduğu küresel ekonomiye, Avrupa'nın giderek daha fazla dahil olmasını sağlayan işte bu Amerikan parasıdır (Frank, 2010; 150).

Bu belirleme, dünya ekonomisinin ve de dünya sisteminin en temel açıklaması olduğu söylenebilir. Frank, coğrafyalar arası bir ekonomi M.Ö. 3000 dolaylarında ortaya çıkan ve giderek büyüyen çevriminin Amerikan parası ile daha da geniş sınırlara ulaştığını vurgulamaktadır. Bu durumda Avrupa'nın özgül/biricik/eşsiz vs. açıklamaları yersiz ve bir o kadar da gerçeklikten uzaktadır.

3.2.2. Hegemonyalar Arasındaki Nöbet Devrimleri

Öncelikli olarak belirtmek gerekir ki, hegemonya kavramına dair açıklamalar dünya sistemleri analizi ve dünya sistemi yaklaşımı içerisinde önemli bir tartışmayı barındırmaktadır. Hegemonya kavramı, dünya sistemi içerisinde tarihsel bir sürekliliğin dışavurumu olarak, 1600'lü yıllardan çok daha önceki tarihlere dair yapısal ve toplumsal açıklamalar için önemli bir yer tutmaktadır. Frank, nasıl ki birikime dair önemli bir çaba harcayarak oluşturduğu açıklamalarının benzerini Gills'in katkıları ile hegemonya kavramı için de vermektedir. Gills'in katkısı olmadan önce Frank, hegemonya üzerinde çokça zaman harcamak istememekte dahası hegemonyayı dünya sistemi yaklaşımını oluşturacak temellerin içerisinde yalnızca dışsal bir unsur olarak ifade etmektedir. (Frank, 2010; 16). Lakin Gills'in bu yardımları sayesinde ki Frank, hegemonya kavramına daha fazla bir önem atfetmekte ve aslında buradan hareketle uzun dönemli hareketlerin açıklanmasında önemli bir yer tutacağını farkına varmaktadır. Dolayısıyla hegemonya ve birikim birlikte incelenebilecektir. Frank'ın, birikime dair tanımlamasının ardından hegemonyaya dair açıklaması da aynı bütünlük perspektifinden hareketle oluşmaktadır. Üstelik Frank, farklı pek çok katmanı ve etkiyi de iç içe geçmiş bir bütünlük halinden hareketle hegemonyaya dahil etmektedir;

Hegemonya, toplumsal artı birikiminin, siyasal örgütler ve bunları temsil eden sınıflar arasında zor yoluyla oluşturulmuş hiyerarşik örgütlenmesidir. Hegemonik merkeze veya devlete, yönetici-mülk sahibi sınıflarına toplumsal artı'dan ayrıcalıklı bir pay ve bunu ele geçirmek için gerekli siyasal-ekonomik erk sağlayan bir birikim merkezleri ve devletler hiyerarşisi kurulur (Gills, Frank, 2003a; 209).

Frank, dünya sistemi yaklaşımı çerçevesini, hegemonya çevrimleri ve birikim çevrimleri ile açıklamakta ve oluşturmaktadır (Gills, Frank, 2003a; 220). Frank, 'çevrim' (cycle) kavramı ile ilgili dünya tarihine dair doğrusal bir dizi ilerlemeden ve eklemlemelerden ziyade, zaman içerisinde yatay ve dikey olarak birlikte ve karmaşık biçimli halde olagelen bir döngünün varlığından bahsetmek istemektedir. Frank, birikim çevrimlerinin hegemonya çevrimlerine etkisinin ne olduğu yani tarihsel olarak ticaret yollarının ele geçirilmesi ve denetlenmesi için yapısal ve toplumsal örgütlenmelerdeki farklılıkların, ekonomik-siyasal faktörlerin birleşiminin yani iç içe geçmişliğinin ne kadar etkisinde kaldığını merak etmektedir. Bu durumda Gills'in hegemonya açıklaması ve hegemonya tartışması dünya sistemi yaklaşımı için can alıcı bir öneme sahiptir;

...hegemonyanın temel niteliği, bizatihi formel siyasal egemenlik değil, birikim merkezlerinin ve aynı zamanda siyasal örgütlenmelerin hiyerarşisi olmasıdır (Gills, 2003b; 239).

Bu belirlemeden hareketle, hegemonyanın yalnızca siyasi-askeri unsurlarla gerçekleşen bir hiyerarşik yapıdan ibaret olmadığı/olamayacağı sonucu çıkmaktadır. Bu durumda tarihsel birikimin (kesintisizliği) hegemonya oluşumunda da mutlak suretle önemli bir rol oynamaktadır. Dahası hegemonyanın kurulması/oluşumu için ekonomik-siyasi-askeri faktörler birlikte değerlendirilmeli, ayrıca bir merkez-çevre-hinterlant kompleksinin hegemonyalar ilişkisi üzerindeki etkisi göz ardı edilmemelidir. Bu açıklamanın üzerine süperhegemonya ve süperbirikim yapılanması da eklendiği takdirde Frank ve Gills'in 'karmaşık ve çok katmanlı bir yapı olarak tek bir dünya sistem' belirlemesini açıklamanın zorluğu da görülebilmektedir (Gills, 2003b; 235-242).

"Hegemonya, politik birimler, devlet ve onları oluşturan sınıflar arasında zor aracılığıyla oluşturulan artı birikim hiyerarşisidir" (Gills, Frank, 2003c; 289) diyerek aslında hegemonyanın ayrılmaz iki kanadını açıklamaya çalışmaktadır Frank. Siyasi ve ekonomik parçalar Frank için hegemonyaya –dahası aynı derecede birikime- dair ayrılmaz bir bütünü oluşturmaktadır;

Dolayısıyla, hegemonya bir zenginlik elde etme, bir birikim aracıdır güç elde etmenin veya düzeni sağlamanın tek veya en etkin aracı değildir. Birikimle ve hegemonyayla ilgili politik ve ekonomik süreçler, tek bir süreç oluşturacak derecede birbirleriyle bütünleşmiştir (Gills, Frank, 2003c; 289).

Frank'ın hegemonya tanımı aslında dünya sistemi yaklaşımından hareketle oluşmaktadır. Burada, yani birikim çevrimleri ve hegemonya çevrimleri iç içe geçmiş bir haldedir. Dolayısıyla ikisi de bir diğerrinin yardımı olmadan eksik ve yanlış bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır. Frank, hegemonyayı bu bütünlük temelinden uzakta kavrayan hemen her açıklamanın da karşısındadır. Bu konunun ikinci aşaması olarak çevrimlerin zaman içerisindeki hareketlerine yani geçişlerin nasıl gerçekleştiğini anlamak dünya sisteminin kesintisizliğini kavramada nirengi noktasıdır.

Hegemonik geçişlerle ilgili olarak Gills, hem bu konunun can alıcı bazı önemli sonuçları olduğunu hem de dünya tarihine bakışın değişebileceğine vurgu yapmaktadır. Gills'in araştırmaları göstermektedir ki; bütün ile parçalar arasında bir ayrım kavramsal olarak olmasa da, "tümüyle bölgesel düzeydeki hegemonyalar ('imparatorluklar') ile dünya hegemonyası arasında ayrım yapmak zorunlu" (Gills, 2003b; 244) hale gelmektedir. Bu durum ise bütünü aslında evrilerek devam ettiğini ve belirli bir sıra ve hegemonyalar arası ardışık bir geçişin ötesinde, merkez-çevre-hinterlant kompleksinin içerisinde çevrimsel, karmaşık ve çok farklı yapılanmaların 'bir arada' gerçekleştiğini göstermektedir.

Frank, uzun döngüler olarak formüle ettiği hegemonik geçiş çevrimlerini, siyasi-askeri ve ekonomik faktörleri birlikte inceleyerek oluşturmaktadır. Temel olarak, Bronz Çağı (M.Ö. 3000-1000), sonrasında Demir Çağı (M.Ö. 1000-M.S. 500), Ortaçağ ve Erken Modern Dönem (M.S. 500-1500) ve Modern Dünya Sistemi Dönemi olmak üzere dört temel başlık altında –anlaşılması ve incelenmesinin kolaylığı adına- ele almaktadır (Gills, Frank, 2003c). Bronz çağındaki toplumları, yapıları, ekonomik ve diğer ilişkileri inceledikten sonra Frank, demir çağında –A evresinde M.Ö. 1000-800- Avrasya'nın tamamını içine alan bir ekümenin -Wilkinson ise dünya sistemi veya 'Afro-Avrasya ekümeni' tanımlamasına karşılık 'Eski Ekümen' terimini kullanmaktadır (Wilkinson, 2003; 447)- kendini kanıtladığını ifade etmektedir (Gills, Frank, 2003c; 307). Bu tarihlerden sonra ise sürekli biçimde dünya sisteminin gelişimi izlenmektedir; sınırsız ve dur durak bilmeyen kesintisiz gelişimini.

Frank, bu dört başlığın tarihlerini kabul etmekte yalnız bu tarihlerin biçimlenişinin altında yatan gelişmeleri daha farklı bir perspektiften incelemektedir. Dünya sisteminin aslında büyüme (A evresi) ve daralma (B evresi) dönemlerini ve

bunları oluşturan faktörleri göz önüne alarak incelemelerde bulunmaktadır. Bu dönemler bu dört başlık içerisinde alt başlıklar; A/B evreleri halinde, 50 ila 1000 senelik zaman dilimlerini kapsamaktadır. Burada önemli olan husus ise, bu genişleme ve daralma dönemlerinde yaşananların dünya sistemi üzerindeki etkileridir. Örneğin, M.Ö. 550-450 A evresinde Pers İmparatorluğunun süperbirikim konumuna yükselebilmiş olması hem hegemonik merkezin Orta Avrasya'ya kaymasını sağlamış hem de bir sonraki alçalma evresinin tetikleyicisi olarak, Yunanlılar ile savaşları sonucunda merkeziliğin tekrar Doğu Akdeniz'e geçişinde tarihsel bir rol oynamıştır (Gills, Frank, 2003c; 311-314). Bu gibi küçük/büyük pek çok farklı faktörü analiz eden Frank, önemli olanın bu uzun salınım hareketleri ve alçalma-yükselme evreleri olduğunu belirtmektedir. Bu evrelerin kümülatif toplamı değerlendirildiği surette modern dünya sisteminin sıradanlığı da anlaşılmış olacaktır (Gills, Frank, 2003c; 358).

Önemli bir belirleme de, Asya'nın hegemonik gücünü kaybetmesi ile ilgilidir. 16. yüzyılda Avrupa yükselişi olduğu konusunda en temelde Wallerstein'in sonrasında Arrighi'nin ve Amin'in belirttiği düşüncelere Frank da katılmaktadır. Dahası özellikle 16. yüzyıl sonrasını bu denli incelikli ve yoğun bir biçimde incelemiş düşünürlere de teşekkür etmektedir (Gills, Frank, 2003c; 346). Lakin burada 16. yüzyıl yükselişi olarak Avrupa'nın gerçek hegemonik merkeziliğe hangi zaman diliminde ve hangi şartlarda ulaştığı sorusunun cevabı tartışmalıdır. Frank, 17. yüzyılda dahi dünyanın çok kutuplu bir ekonomi-politik hiyerarşi olduğunu belirtmektedir (Gills, Frank, 2003c; 354).

Frank, açıkça göstermek istemektedir ki; merkez-çevre yapılanmalarının, hegemonya oluşumlarının, keza ekonomik bir dürtü merkeziliğinin ve Avrupa'ya özgü olduğu atfedilen daha pek çok açıklamanın aslında sadece Avrupamerkezci bir (yanlı) algının sonuçlarıdır. Dünya tarihi içerisinde geriye doğru bir incelemede şu soruyu sormaktadır Frank;

Avrupa devletleri Ming/Qing, Babür Osmanlı ve hatta Safevi imparatorlukların oluşturduğu siyasi dama tahtası üzerinde bulunan küçük çaplı oyuncular konumundalardı. Tüm bu veriler ışığında "hegemonya" kavramının tamamını gözden geçirip düzeltmek gerekmez mi? (Frank, 2010; 355).

Elbette ki Wallerstein ve Amin başta olmak üzere pek çok isim arasında bu konu üzerinde uzun süren bir tartışma bulunmaktadır. Amin ve Wallerstein'in üzerinde

önemle durdukları husus, Avrupa’da feodal kalıplardan farklılaşan “yeni” bir toplumsal sistem olarak kapitalist-modern-dünya sistemi ortaya çıkmaktadır. Amin ve Wallerstein’a göre modern dünya sistemi, diğer sistemler veya eski sistemler gibi yapılanmalardan çok farklı ve 16. yüzyıl sonrasında itibaren sürekliliği kesintiye uğramaksızın varolagelmektedir (Wallerstein, 2003; 528, Amin, 2003; 458).

3.3. DÜNYA TARİHİ/EVRENSEL TARİH YAKLAŞIMI

Frank’ın yukarıdaki başlıklarda çalışma ve incelemelerinin kesiştiği en önemli nokta dünya tarihine dair bakışı ile ilgilidir. Bütünlük algılayışını her daim devam ettiren düşünür, bütün bir tarih algısından hareket etmekte dahası insanlık tarihine dair gösterilecek özenin önemine vurgu yapmaktadır. Bu başlık altında A.G. Frank’ın eleştiri ve analizlerinin ardından çözüm (anlamında başlanabilecek bir minvalde) ortaya koyduğu ve birçok tartışmanın düğümünü çözebilecek yol gösterici nitelikteki tarih yazımından/algılayışından bahsedilmektedir.

3.3.1. Farklılık İçerisinde Birlik İddiası

Dünya sistemi yaklaşımı içerisinde çözümlenmenin önemli bir yapı taşı ve çözümün de başlangıç noktası olarak gösterilen; dünya tarihinin evrensel bir tarih olduğu ve insan topluluklarının tamamını içeren insanlık tarihi olduğu yönündeki baskın iddiasıdır. Frank, evrensel tarih anlayışının önündeki en büyük engel olarak Avrupamerkezci ideolojiyi hedef göstermektedir. Avrupamerkezci düşüncenin/ideolojinin “Avrupa ırkının üstün olduğu düşüncesi üzerine inşa edilmiş ilk günahıtan” (Frank, 2010; 360) kaynaklandığını belirten Frank, bu anlayışın devamındaki düşünürleri insanlık tarihine vurulmuş pranga olarak nitelemektedir.

Sosyal bilimler disiplinlerinin analizinde en radikal yaklaşımlardan ve de akademideki aktüel tartışma konuları içerisinde önemli bir yeri olduğu kabul edilen, Wallerstein’ın sosyal bilimlere dair dünya sistemleri analizi içerisindeki çalışmaları tarih yazımı konusunda incelikli bir çaba olarak gösterilmektedir. Wallerstein, sosyal bilimlerin oluşumuna, gelişimine ve yönelimine dair çalışmalarında özellikle felsefenin içerisinde ayrımlanan bu disiplinlerin birbirlerine yakınlıklarını görmezden gelerek

kendilerine ördükleri duvarların içerisinde sıkışıp kaldıklarına vurgu yapmaktadır. Dahası bu duvarların örülmesinde politikanın dünya siyasetinin ve yönetim erkinin oynadığı rolleri göstermeye çalışmaktadır (Gulbenkian Komisyonu, 2011; 16).

Frank, sosyal bilimler disiplinleri içerisindeki araştırmacıların özellikle de tarihçilerin ulusal ve yerel tarih üzerine araştırmalarındaki yönelimin devlet (ideolojisince) etki altına alınmış olmasını eleştirmektedir (Frank, 2010; 364). Başlı başına bütün bir tarihin dinamikleri görmezden gelinerek “hazırlanan” bu ulus tarihleri, hem gerçek dünya tarihinden bir sapma hem de diğer başka dinamikleri çürütme eğilimi sergilemektedirler. Aynı eleştiri Wallerstein –ile birlikte başka bazı araştırmacılar tarafından da dile getirilmektedir (Gulbenkian Komisyonu, 2001; 23). Benzer vurgulama ve eleştiri Ranajit Guha’nın kaleminden de gelmektedir. Guha, Batı tarih yazıcılığının altındaki düşünsel öncülleri ve harcı incelerken, ulusal bir devlet formülüne sahip olmayan/olmak istemeyen toplulukların tarihini hiçe sayan ‘dünya-tarihi’ anlayışının yine aynı fikri hataya düşerek dünya mirasını görmezden geldiklerini belirtmektedir (Guha, 2006; 20-25). Tüm ulusal tarih yazıcılığına dair belirlemeler karşısında Frank, parçalı tanımlamalardan uzak durmakta ve resmin bütünü için çaba harcamaktadır.

Frank, temel dayanağını dünya sistemi yaklaşımından hareketle bütüncül bir tanımlamaya atfetmektedir. Buradan hareketle dünya tarihi/sistemi/ekonomisi hakkındaki araştırmalar aynı bütünün içerisinde yer bulabileceklerdir. Dünya tarihi yalnız başına Guha’nın da eleştirdiği üzere ulus-devletler tarihinden ibaret değildir. Dahası dünya tarihi için çaba harcamış olan araştırmacıların kullandıkları kavramların temel olarak belirsizliklerinden de söz edilmesi gerekmektedir. Uygarlıklar üzerinden hareket edilerek analiz edilen tarihin daha kapsamlı olabileceği ya da gerçek mânâda evrensel bir tarihi kapsayabildiği de şüphelidir. Uygarlıklar öncesi insan toplulukları ve yapılarının ne ölçüde tarihi etkiledikleri net bir biçimde belirlenememektedir. Bu nedenlerin ortak sonucu olarak Frank, hem uygarlıkçılıktan uzak durmakta hem de daha geniş; içerisine tüm geçmişin dahil edilebileceği bir kavram dizinin kullanılmasını önermektedir. Nihayetinde, uygarlık tarihinden önceki ‘sözde’ barbar toplulukların ve diğer halkların uygarlıkların önceli olduğu gerçeği dolayısıyla bu halkların tarihlerine dair daha fazla çaba harcanması gerekmektedir (Frank, Gills, 2003b; 58-68).

Dünya tarihçisi W.H. McNeill, Avrupa tarihini araştırmaları sonucunda, Batı toplumunun kendisi üzerindeki sözde özgünlüğü hakkındaki belirlemelere ilişkin “diğer”leri üzerinden yapılan tanımlamaların önemine değinmektedir;

Avrupa’da modern tarih, Alman, Fransız, İtalyan ve diğer bazı ulusal tarihlerin incelenmesi/öğretilmesi anlamına geliyordu; ve hâlen bu anlayış, mevcûdiyetini sürdürüyor. Diğer milletler ve halklar, bu hikâyede [insanlık/dünya tarihi hikâyesinde] yalnızca dışarıdakiler olarak resmediliyor¹². Dolayısıyla, diğer milletler ve halklar, sözkonusu edilen ulus’a saldıran düşmanlar; ya da bu ulus’u sömüren yahut bu ulus’a baskı yapan yabancılar; veya bu ulus’un gelişimine bir şekilde müdahale eden uluslar olarak gösteriliyor ve aktarılıyor (McNeill, 2008; 14-15).

Dünya tarihine evrensel bir bakış ile yaklaşabilmek bakış açısının ve de kullanılan temellerin daha geniş bir çerçeveyi içermesi ile ilgili olabilmektedir. Frank, dünya tarih yazıcılığına dair belirlemelerde asla ve asla göz ardı edilmemesi gerekenin, sermaye birikimi sürecinin incelenmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu birikimi, tüm toplulukları –yapılanmaları ne olursa olsun- en derinden etkileyen temel dinamiklerden biri olarak kabul etmektedir. Dolayısıyla dünya tarihi dünyada tek bir tarih ve sistemin olageldiği bütün ile anlaşılabilir. Bu anlamda Frank, daha ayrıntılı ve daha geniş bir çerçeve çizmektedir. Ekolojik/ekonomik/teknolojik, siyasi/askeri güç ve toplumsal/kültürel/ideolojik sacayaklarının bir birleri ile birlikte ve iç içe geçmişliğini göz önünde bulundurarak incelemeyi önermektedir (Frank, 2010; 363). Bu iç içe geçmiş ve süregelen birikim, dikey bir tarihsel inceleme yerine; birbirlerinden koparılmış tarihsel farklılıkların vurgusundan öte daimi surette birbirini etkileyen ve yatay olarak büyüyen bir evrensel tarihin incelenmesi ile anlaşılabilir (Frank, 2010; 365-369).

Frank’ın akademide tartışılan ve dünya siyasetine bakışta, dünya ekonomisini anlamlandırmada ya da dünya tarihini anlamada üzerinde durduğu önemli ayrıntılardan bir diğeri ise, Cihad’ın algılanma şekline dairdir. ‘Doğu’ algısının yaratılmasını Avrupamerkezci bir icat (Frank, Gills, 2003c; 67) olarak gören Frank, aynı biçimde ‘yeni şekli’ (anlamında vurgulanan) cihadın da Avrupamerkezci görüşün kaynağından çıkan ve yine Batı’yı diri tutmanın kaidesi/düşman yaratmanın fiiliyatı bağlamında değerlendirmektedir (Frank, 2010; 381). Aynı tartışmanın önemli isimlerinden E.W.

¹² Çevirmenin ‘resmediliyor’ kelimesi ile ilgili olarak; McNeill’in daha önceki bölümlerinde ‘illüstre etmek’ anlamında kullandığı bu kelimeyi bu kez, ‘figure’ etmek anlamında kullandığını belirtmektedir.

Said; ayrımcılığı ve bir o kadar da Avrupamerkezciliği öven bu açıklamalar dizgisini, ortak bir paylaşımın neticesi olarak dünya tarihine/mirasına dair saldırı olarak yorumlamaktadır (Said, 2007; 316-317).

Frank, belirlemeler ve tartışmaların neticesinde, dünya sistemi yaklaşımının algılanışındaki temel minvali; *Yeniden Doğu Asya Çağında Küresel Ekonomi* isimli eserinin giriş ve sonucunda vurguladığı şu cümle ile açıklamaktadır “Ben farklılık içerisinde birlik iddiasındayım” (Frank, 2010; 28).

SONUÇ

“Andre Gunder Frank’ta Dünya Sistemi” isimli bu çalışma toplam üç bölümden oluşmuştur. Üç bölüm halinde incelenmiş olmakla birlikte, *‘dünya sistemi yaklaşımı’* temel inceleme konusu olmuştur. İlk bölüm daha ziyade biyografik, kavramsal, tarihsel bir başlangıç/giriş niteliğinde incelenmiştir. Frank’ın hayatına, düşünce dünyasına ve fikirleri sonucunda kaleme aldığı eserlerine yer verilmiştir. Dünya sistemi, dünya sistemleri analizi, dünya sistemi yaklaşımı, kapitalist-modern-dünya sistemi gibi kavramlar kullanıldığında Frank’ın dışında akla gelen isimler I. Wallerstein, S. Amin ve G. Arrighi olduğundan bu isimlere de ilk bölümde yer açılmıştır. Bu isimlerin dünya sistemi üzerindeki fikirlerine ve belirlemelerine yer verilerek ortak ve farklı noktalar gösterilmiştir. Bu sayede dünya sistemi yaklaşımının hangi öncüller, tanımlamalar, fikirler ve belirlemelerden hareketle ortaya çıktığı da gösterilmiştir. Frank da dahil olmak üzere bu isimlerden bilhassa I. Wallerstein’in *‘dünya sistemi’* üzerindeki önemi açıktır. Öyle ki *‘dünya sistemi’*’ni asıl yaygınlaştıran ve öncesinde ona belirli bir içerik kazandıran da kendisi olmuştur. İlk bölümde dünya sistemi yaklaşımı’nın Frank özelindeki bakış açısı üzerinde durulmaktadır. Bu anlamda diğer iki bölüm üzerindeki açıklamaların hangi çerçevede içerisinde anlaşılması gerektiği de gösterilmektedir.

İkinci bölümde ele alınan ‘bağımlılık’ kavramı Frank’ın düşünceleri ile birlikte ele alınmıştır. Bu bölümde bağımlılığın kendisi üzerindeki bir tartışma temel amaç olmaksızın Frank’ın bu konu üzerindeki etkileri ve aynı şekilde bu konunun Frank üzerindeki etkisi gösterilmiştir. Bu bölüm içerisinde modernleşme teorilerinin açmazları üzerinde çalışan ve pek çok yazı kaleme alan isimler arasından Frank ile birlikte E. Arrighi, T.D. Santos ve S. Amin’in bu konu üzerindeki fikirlerine yer açılmıştır. Frank, az gelişmişliğe kapitalist ekonomi sisteminin neden olduğu ve yine sistemin sürekliliği adına gerekli bir sonuç olarak ortaya çıktığı görüşündedir. Dolayısıyla gelişmişlik problemi yalnız başına az gelişmişliğin tikel bir tanımı üzerinden hareketle anlaşılabilir değildir. Frank, bu noktada *‘az gelişmişliğin gelişmişliği’* açıklamasını az gelişmişliğin gelişmemişlik durumu ile aynı olmadığını göstermek adına ifade etmektedir. Kapitalist ekonomik sisteminin az gelişmişliği yarattığını ve gelişmişlik halinin bir anlamda yakalanacağına yönelik umutlarının da boş olduğunu

göstermektedir. Bu görüşe farklı noktalarda katkı sağlayan bu isimlere yine Frank'ın açıklamalarının belirgin kılınması adına yer verilmiştir.

Frank, bağımlılığın tarihsel oluşumunda ya da bu anlamda tarihsel dinamiklerin yapılanmalarına dair özelde bir ilgi göstermektedir. Ona göre bağımlılık daha ziyade, toplumsal ve politik argümanlarının yanında ekonomik temeller/güdüler üzerine oturmaktadır. Bu durumda ekonominin süreç içerisinde almış olduğu şekiller ve yönelimler de bağımlılığı açıklamada öncül bir konumdadır. Bağımlılık üzerindeki araştırmaları, özellikle Wallerstein'in dünya sistemleri analizini ortaya koymasının ardından dünya sermaye birikiminin nasıl ve ne yönde oluştuğunu göstermeye çalışmaktadır. Frank özellikle 1978 yılında kaleme aldığı *World Accumulation 1492-1789 (Dünya Sermaye birikimi 1492-1789)* kitabının ardından sermaye birikimi üzerine çalışmaktadır. Elbette ki bu yönelim bağımlılık konusu üzerindeki çalışmalarının çerçevesini de genişletmiştir. Bağımlılık (teorisi) üzerindeki çalışmalarına bu yeni perspektiften yaklaştığında bazı sınırların kaldırılması gerektiği sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Dahası sermaye birikimi bağımlılık gibi tartışmaları da içinde barındırarak çok daha geniş bir alanda inceleme olanağı sunmaktadır. Aynı şekilde bu sınırlılık yazmış olduğu eserinin tarihsel belirlemesindeki "1492" yılı için de geçerli midir? Kırılma, kopma, farklılaşma ya da ayrı bir yolun çizgisinde ilerleme vs. Frank için tüm bu ifadeler bu soruya verdiği cevaba ilişkin ortaya çıkmaktadır. İlk ve ikinci bölümde bu ifadelerin nasıl ortaya çıktığına ve Frank'ın düşünce dünyasındaki değişimlere dair inceleme yapılmış ve bir anlamda dünya sistemi yaklaşımının temelleri açıklanmaya çalışılmıştır.

Üçüncü ve son bölümde ise Frank'ın tek bir '*dünya sistemi*' dolayısıyla da '*dünya sistemi yaklaşımı*'ndan hareketle tarihsel bir perspektifin açıklanmasına yer verilmiştir. "Kesintisiz sermaye birikimi" Frank'ın analizlerinde temel minvali oluşturmaktadır. Aynı belirlemenin Wallerstein için de geçerli olması nedeniyle bir karışıklığa neden olmaması anlamında, üçüncü bölümde bu noktanın iki farklı görüş içerisinde nasıl bir anlam kazandığı gösterilmeye çalışılmıştır. *Kapitalizmin kendisi hakkındaki çalışmalarının ardından Frank, kapitalizmin daha çok ne olmadığı/olamayacağı üzerinde durmaktadır.* Bu anlamda incelemelerinin ve kaleme aldığı eserlerinin aracılığı ile bu ayrım üzerinde durulmuştur.

Son olarak Őunlar sylenabilir: Frank'ın dünya sistemi, Wallerstein'in dünya sistemi (yani dünya sistemleri analizi) ile rtŐtŐŐ kadar temel bazı noktalarda ayrıŐmaktadı. Tezin içerisinde hem Wallerstein'a hem de buradan hareketle Frank'ın görüşlerinin oluŐumundaki yönelimlere yeteri kadar yer verildiŐi düŐünülmektedir. Çalışma giriş bölümünde de belirtildiŐi üzere insani duyarlılıŐı gözeterek ele alınmıştır. İnsani toplumsal dünyanın bir sistem yani bir dünya sistemi içerisinde nasıl kavranabileceŐini Frank özelinde gsterebildiŐi ve kendinden sonraki ilgili çalışmalar için de derli toplu bir referans teşkil edebildiŐi ölçüde, kendi yazılıŐ amacını da gerçekleştirmiş olacaktır.

KAYNAKLAR

Abu-Lughod, J.L., (2003), *Tek Bir Dünya Sistemi mi Yoksa Birbirini İzleyen Sistemler mi?*, (Der.) A.G. Frank, B.K. Gills, *Dünya Sistemi: Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?* içinde, (çev) E. Soğancılar, İmge Yayınları, İstanbul, ss. 507-525.

Abu-Lughod, J.L., (2005), *Süregelen Amerikan Taşralığı ve Dünyanın Geri Kalanı*, (Ed.) I. Wallerstein, *Modern Küresel-Sistem* içinde, (çev.) M.K. Atalar, Pınar Yayınları, İstanbul, ss. 291-305.

Aksoy, A., (1975), *Emperyalizmin Kaynağı: “Eşitsiz Mübadele”*, (Der.) A. Aksoy, *Az gelişmişlik ve Emperyalizm* içinde, Gözlem Yayınları, İstanbul, ss. 157-168.

Altun, F., (2002), *Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Giriş*, Yöneliş Yayıncılık, İstanbul.

Amin, S., (1992a), *Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme*, (çev.) S. Lim, Kaynak Yayınları, İstanbul.

Amin, S., (1992b), *Gerstein’a Yanıt*, (çev.) M. Ersoy, (Der.) M. Ersoy, *Emperyalizm, Gelişme ve Bağımlılık Üzerine* içinde, V Yayınları, Ankara, ss. 117-124.

Amin S., (1994), *Bugünkü Üçüncü Dünya’da Demokrasi Sorunu*, (Der.) S. Amin, A.G. Frank, Chomsky, *Düşük Yoğunluklu Demokrasi; Yeni Dünya Düzeni ve Yeni Politik Güçler* içinde, (çev.) A. Fethi, Alan Yayıncılık, İstanbul, ss. 75-99.

Amin, S., (2000), *Entelektüel Yolculuğum*, (çev.) U. Günsür, Ütopya Yayınevi, Ankara.

Amin, S., (2003), *Modern Kapitalist Dünya-Sistemi Kavramına Karşı Eski Dünya-Sistemleri Kavramı*, (Der.) A.G. Frank, B.K. Gills, *Dünya Sistemi: Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?* içinde, (çev) E. Soğancılar, İmge Yayınları, İstanbul, ss. 457-505.

Amin, S., (2005a), “A Note on the Death of Andre Gunder Frank”, *Monthly Review*, Volume 57, Number 2, New York, <http://monthlyreview.org/commentary/a-note-on-the-death-of-andre-gunder-frank-1929-2005>, (06 Ağustos 2012).

Amin, S., (2005b), *Küreselleşmecilik mi? Yoksa Küresel-Ölçekli Apartheid mi?*, (Ed.) I. Wallerstein, *Modern Küresel-Sistem* içinde, (çev.) M.K. Atalar, Pınar Yayınları, İstanbul, ss. 13-50.

Amin S., (2007), *Avrupamerkezcilik*, (çev.) M. Sert, Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul.

- Angotti, T., (1992), *Bağımlılık Kuramının Politik Sonuçları*, (çev) M. Ersoy, (Der.) M. Ersoy, *Emperyalizm, Gelişme ve Bağımlılık Üzerine* içinde, V Yayınları, Ankara, ss. 131-145.
- Arrighi, G., (1993), *Marksizm Yüzyılı, Amerikan Yüzyılı: Dünya İşçi Hareketinin Oluşumu ve Dönüşümü*, (Der.) S. Amin, G. Arrighi, A.G. Frank, I. Wallerstein, *Büyük Kargaşa: Yeni Toplumsal Hareketlerin Krizi* içinde, (çev.) E. Akbulut, Alan Yayıncılık, İstanbul, ss. 54-101.
- Arrighi, G., (2000), *Uzun Yirminci Yüzyıl, Para, Güç ve Çağımızın Kökenleri*, (çev.) R. Boztemur, İmge Kitabevi, Ankara.
- Arrighi, G., (2005), *Hegemonya ve Sistem-Karşıtı Hareketler*, (Ed.) I. Wallerstein, *Modern Küresel-Sistem* içinde, (çev.) M.K. Atalar, Pınar Yayınları, İstanbul, ss. 121-136.
- Başkaya, F., (2001), *Az gelişmişliğin Sürekliliği*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Bekmen, A., (2012), *Marksizm; "Praksis" in Teorisi*, (Der.) H.B. Örs, *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler* içinde, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, ss. 165-252.
- Beriş, H.E., (2008), *Moderniteden Postmoderniteye*, (Ed.) M. Türköne, *Siyaset* içinde, Lotus Yayın Evi, Ankara, ss. 483-521.
- Berstein, H., (1992), *Gelişme Toplum Bilimine Karşı Az gelişmişlik Toplum Bilimi mi?*, (çev.) M. Ersoy, (Der.) M. Ersoy, *Emperyalizm, Gelişme ve Bağımlılık Üzerine* içinde, V Yayınları, Ankara, ss. 41-74.
- Boztemur, R., (2007), *Emperyalizm*, (Der.) A. Cevizci, *Felsefe Ansiklopedisi* içinde, *Cilt 5*, Ebabil Yayıncılık, İstanbul, ss. 437-442.
- Carter, A.F., (1992), *Önsöz: Samir Amin Üzerine/Ampirik Bir Not ve Değerlendirme*, S. Amin, *Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme* içinde, (çev.) S. Lim, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Cevizci, A., (1999), *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Chase-Dunn, C., (2005), *Küresel Sosyalizmin Önündeki Engel(ler) ve Küresel Sosyalizme Doğru*, (Ed.) I. Wallerstein, *Modern Küresel-Sistem* içinde, (çev.) M.K. Atalar, Pınar Yayınları, İstanbul, ss. 51-73.
- Cirhinlioğlu, Z., (1999), *Az gelişmişliğin Toplumsal Boyutu*, İmge Kitabevi, Ankara.

Demirel, İ., (2007), *Epistemolojik Açıdan Dünya Sistemleri Analizi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Demirel, İ., (2010), “Avrupamerkezcilik İdeolojisi Çerçevesinde “İki Kültür” Ayrımı, Sosyal Bilimler ve Üniversite Sorunu”, *Cumhuriyetimizin 100. Yılına Doğru Üniversite Vizyonumuz, Tebliğler, (16-17-18 Nisan 2010-Ankara)*, Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi, Ankara, ss. 88-94.

Ebenstein, W., (2005), *Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri*, (çev.) İ. Özel, Şule Yayınları, İstanbul.

Ekholm, K., J. Friedman, (2003), *Eski Dünya Sistemlerinde “Sermaye” Emperyalizmi ve Sömürü*, (Der.) A.G. Frank, B.K. Gills, *Dünya Sistemi: Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?* içinde, (çev) E. Soğancılar, İmge Yayınları, İstanbul, ss. 139-174.

Emmanuel, A., (1975), *Enternasyonalizm Kuruntuları*, (Der.) A. Aksoy, *Az gelişmişlik ve Emperyalizm* içinde, Gözlem Yayınları, İstanbul, ss. 221-228.

Ersoy, M., (1992), *Bağımlılık Okulu Eleştirisine Giriş*, (Der.) M. Ersoy, *Emperyalizm, Gelişme ve Bağımlılık Üzerine* içinde, V Yayınları, Ankara, ss. 9-21.

Florian, P., (1975), *Eşitsiz Mübadele Kuramı Bir Reformist Mitoloji*, (Der.) A. Aksoy, *Az gelişmişlik ve Emperyalizm* içinde, Gözlem Yayınları, İstanbul, ss. 201-219.

Frank, A.G., (1975), *Az gelişmişliğin Gelişmesi*, (Der.) A. Aksoy, *Az gelişmişlik ve Emperyalizm* içinde, Gözlem Yayınları, İstanbul, ss. 103-119.

Frank, A.G., (1993), *Yakın Tarihin Toplumsal Hareketleri*, (Der.) S. Amin, G. Arrighi, A.G. Frank, I. Wallerstein, *Büyük Kargaşa: Yeni Toplumsal Hareketlerin Krizi* içinde, (çev.) E. Akbulut, Alan Yayıncılık, İstanbul, ss. 149-198.

Frank, A.G., (1994), *Demokratik Olmayan Bir Piyasada Piyasa Demokrasisi*, (Der.) S. Amin, A.G. Frank, Chomsky, *Düşük Yoğunluklu Demokrasi; Yeni Dünya Düzeni ve Yeni Politik Güçler* içinde, (çev.) A. Fethi, Alan Yayıncılık, İstanbul, ss. 47-74.

Frank, A.G., (1995), *Lümpen Burjuvazi Lümpen Gelişim*, (çev.) A. Yılmaz, Gökkuşığı Basın Yayın, İstanbul.

Frank, A.G., (2003a), *İdeolojik Geçiş Tarzları; Feodalizm, Kapitalizm, Sosyalizm*, (Der.) A.G. Frank, B.K. Gills, *Dünya Sistemi: Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?* içinde, (çev) E. Soğancılar, İmge Yayınları, İstanbul, ss. 379-408.

Frank, A.G., B.K. Gills, (2003b), *5000 Yıllık Dünya Sistemi; Disiplinler Arası Bir Giriş*, (Der.) A.G. Frank, B.K. Gills, *Dünya Sistemi: Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?* içinde, (çev) E. Soğancılar, İmge Yayınları, İstanbul, ss. 41-136.

Frank, A.G., B.K. Gills, (2003c), *Andre Gunder Frank ve Barry K. Gills'in Önsözü*, (Der.) A.G. Frank, B.K. Gills, *Dünya Sistemi: Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?* içinde, (çev) E. Soğancılar, İmge Yayınları, İstanbul, ss. 23-37.

Frank, A.G., (2010), *Yeniden Doğu: Asya Çağında Küresel Ekonomi*, (çev.) K. Kurtul, İmge Kitabevi, Ankara.

Fuentez, M., A.G. Frank, (1990), "Toplumsal Hareketler Üzerine On Tez", (çev) A. Gürata, T. Bora, *Birikim: Aylık Sosyalist Kültür Dergisi*, Sayı 16, İstanbul, ss. 29-41.

Gills, B.K., A.G. Frank, (2003a), *Kümülatif Birikim*, (Der.) A.G. Frank, B.K. Gills, *Dünya Sistemi: Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?* içinde, (çev) E. Soğancılar, İmge Yayınları, İstanbul, ss. 175-233.

Gills, B.K., (2003b), *Dünya Sisteminde Hegemonik Geçişler*, (Der.) A.G. Frank, B.K. Gills, *Dünya Sistemi: Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?* içinde, (çev) E. Soğancılar, İmge Yayınları, İstanbul, ss. 235-279.

Gills, B.K., A.G. Frank, (2003c), *Dünya Sisteminde Çevrimler, Krizler ve Hegemonik Geçişler; MÖ 1770-MS 1770*, (Der.) A.G. Frank, B.K. Gills, *Dünya Sistemi: Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?* içinde, (çev) E. Soğancılar, İmge Yayınları, İstanbul, ss. 283-377.

Guha, R., (2006), *Dünya-Tarihinin Sınırında Tarih*, (çev.) E. Ünal, Metis Yayınları, İstanbul.

Gulbenkian Komisyonu, (2011), *Sosyal Bilimleri Açın Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor*, (çev.) Ş. Tekeli, Metis Yayınları, İstanbul.

Griffiths, M., S. C. Roach, M. S. Solomon, (2011), *Uluslararası İlişkilerde Temel Düşünürler ve Teoriler*, (çev) Cersan, Nobel Yayın, Ankara.

Harvey, D., (2009), "Giovanni Arrighi Obituary", <http://www.guardian.co.uk/education/2009/oct/08/giovanni-arrighi-obituary> (14 Mart 2012).

Kay, C., (2005), "Legacies; Andre Gunder Frank: From the 'Development of Underdevelopment' to the 'World System'", *Development and Change, Volume: 36, Number: 6*, Oxford, pp. 1117-1183.

Kaya, T., (2007), “Immanuel Wallerstein: Eserleri Çerçevesinde Entelektüel Gelişimi”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Dizi 3, Sayı 14, <http://www.iudergi.com/tr/index.php/sosyoloji/issue/view/1132> (08 Haziran 2012), ss. 101-118.

Keyder, Ç., (1975)., *Emperyalizm, Azgelişmişlik ve Türkiye*, Birikim Yayınları, İstanbul.

Kızılçelik S., (2004), *Bağımlılık Okulu*, (Der.) A. Cevizci, *Felsefe Ansiklopedisi* içinde, *Cilt 2*, Etik Yayınları, İstanbul, ss. 52-55.

Kızılçelik, S., (2006), *Dünya Sistemi Teorisi*, (Der.) A. Cevizci, *Felsefe Ansiklopedisi* içinde, *Cilt 4*, Babil Yayıncılık, Ankara, ss. 822-825.

Laclau, E., (1975), *Latin Amerika'da Feodalizm ve Kapitalizm*, (Der.) A. Aksoy, *Azgelişmişlik ve Emperyalizm* içinde, Gözlem Yayınları, İstanbul, ss. 121-156.

Lane, R., (2011), *Karşılaştırmalı Siyaset Sanatı*, (çev.) Z.A. Kılınç, Küre Yayınları, İstanbul.

Leys, C., (1992), *Azgelişmişlik ve Bağımlılık: Eleştirel Notlar*, (çev.) M. Ersoy, (Der.) M. Ersoy, *Emperyalizm, Gelişme ve Bağımlılık Üzerine* içinde, V Yayınları, Ankara, ss. 75-91.

Mandel, E., (1995), *Yarı-Sömürge Ülkeler ve Yarı Sanayileşmiş Egemenlik Altındaki Ülkeler*, (Ed.) E. Mandel, A.G. Frank, *Ekonomik Kriz ve Azgelişmiş Ülkeler* içinde, (çev.) N. Saraçoğlu, Yazın Yayıncılık, İstanbul, ss. 55-86.

McNeill, W.H., (2003), *William McNeill'in Önsözü*, (Der.) A.G. Frank, B.K. Gills, *Dünya Sistemi: Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?* içinde, (çev) E. Soğancılar, İmge Yayınları, İstanbul, ss. 11-22.

McNeill, W.H., (2008), *Avrupa Tarihinin Oluşumu*, (çev.) Y. Kaplan, Külliyyat Yayınları, İstanbul.

O'Brein, P.J., (1992), *Latin Amerika Bağımlılık Kuramlarına Bir Eleştiri*, (çev.) M. Ersoy, (Der.) M. Ersoy, *Emperyalizm, Gelişme ve Bağımlılık Üzerine* içinde, V Yayınları, Ankara, ss. 23-40.

Oktik, N., (2004), *Burjuvazi*, (Der.) A. Cevizci, *Felsefe Ansiklopedisi* içinde, *Cilt 2*, Etik Yayınları, İstanbul, ss. 898-901.

Okur, M.A., (2008), *Küresel Siyaset*, (Ed.) M. Türköne, *Siyaset* içinde, Lotus Yayın Evi, Ankara, ss. 667-707.

Ördek, A., (2009), “Kitap İncelemesi” *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt 64, Sayı 2*, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/997/12139.pdf> (16 Mart 2012), ss. 225-238.

Özel, M., (1995), *Immanuel Wallerstein ile “Batı, Kapitalizm ve Modern Dünya-Sistem” Üzerine, Piyasa Düşmanı Kapitalizm* içinde, İz Yayıncılık, İstanbul, ss. 217-232.

Özel, M., (2004), “SöyleşiYorum; Andre Gunder Frank”, *Anlayış Aylık Siyaset, Ekonomi, Toplum Dergisi*, Sayı 19, <http://www.anlayis.net/defaultblog.aspx?dergiid=19> (11 Ekim 2012), ss. 32-34.

Özlem, D., (2008), *Evrenselcilik Mitosu ve Sosyal Bilimler*, Toplum ve Bilim ve Defter Dergileri Ortak Çalışma Grubu, *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek* Sempozyum Bildirileri içinde, Metis Yayınları, İstanbul, ss. 53-66.

Öztürk, N., (2005), *Kalkınma Kuramlarına Eleştirel Bir Yaklaşım*, Roma Yayınları, Ankara.

Ragin, C., D. Chirot, (2002), *Immanuel Wallerstein'in Dünya Sistemi: Tarih Olarak Siyaset ve Sosyoloji*, (Ed.) T. Skocpol, *Tarihsel Sosyoloji Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler* içinde, (çev.) A. Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, ss. 276-312.

Rojas, R., (2005a), “Personal is Political Autobiography”, <http://rrojasdatabank.info/agfrank/personal.html#political> (26 Ocak 2012).

Rojas, R., (2005b), “Short Professional Biography”, <http://rrojasdatabank.info/agfrank/personal.html#short> (26 Ocak 2012).

Rojas, R., (2005c), “Books”, http://rrojasdatabank.info/agfrank/pubs_new.html#BOOKS (26 Ocak 2012).

Said, E.W., (2007), *Cehaletler Çatışması*, (çev.) M. Ceylan, (Ed) K. Bülbül, *Yerel Kimliklerden Küresel Stratejilere Küreselleşme, Kültür, Medeniyet* içinde, Orient Yayınları, Ankara, ss. 315-322.

Santos, T.D., (1975), *Bağımlılığın Yapısı*, (Der.) A. Aksoy, *Az gelişmişlik ve Emperyalizm* içinde, Gözlem Yayınları, İstanbul, ss. 37-50.

Schell, W., (2006), “Obituaries; Andre Gunder Frank”, *Hispanic American Historical Review, Volum; 86, Number; 1, North Carolina*, pp. 123-126.

Snow, C.P., (2010), *İki Kültür*, (çev.) T. Birkan, TUBİTAK Yayınları, Ankara.

Torun, İ., (2002), “Kapitalizmin Zorunlu Şartı “Protestan Ahlâk”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, <http://iibfdergi.cumhuriyet.edu.tr/archive/kapitalizmin%20zorunlu%20%C5%9Eart%C4%B1%20protestan%20ahl%C3%A2k.pdf> (11 Ocak 2013), ss. 89-98.

Vergin, N., (1975), “A.G. Frank’ın Az Gelişmişlik Modeli Üzerine Epistemolojik Bir Eleştiri Denemesi”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 35, Sayı 1-4, ss. 125-145.

Vergin N., (2008), *Siyasetin Sosyolojisi*, Altan Basım, İstanbul.

Wallerstein, I., (1993), *Sistem-Karşıtı Hareketlerin Tarihi ve İnkilemleri*, (Der.) S. Amin, G. Arrighi, A.G. Frank, I. Wallerstein, *Büyük Kargaşa: Yeni Toplumsal Hareketlerin Krizi* içinde, (çev.) E. Akbulut, Alan Yayıncılık, İstanbul, ss. 10-53.

Wallerstein, I., (1996), *Braudel’in Kapitalizm Tahlili; Herşey Tepetaklak*, F. Braudel, *Medeniyet ve Kapitalizm* içinde, (çev.) M. Özel, İz Yayıncılık, İstanbul, ss. 235-255.

Wallerstein, I., (1998), *Jeopolitik ve Jeokültür*, (çev.) M. Özel, İz Yayıncılık, İstanbul.

Wallerstein, I., (2003), *Dünya-Sistemleri Kavramına Karşı Dünya-Sistemi Kavramı*, (Der.) A.G. Frank, B.K. Gills, *Dünya Sistemi: Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?* içinde, (çev.) E. Soğancılar, İmge Yayınları, İstanbul, ss. 527-534.

Wallerstein, I., (2004), *Dünya Sistemleri Analizi Bir Giriş*, (çev.) E. Abadoğlu-N. Ersoy, Aram Yayıncılık, İstanbul.

Wallerstein, I., (2005), *Giriş; Bilimsel Anlayış ve Gerçeklik*, (Ed.) I. Wallerstein, *Modern Küresel-Sistem* içinde, (çev.) M.K. Atalar, Pınar Yayınları, İstanbul, ss. 7-9.

Wallerstein, I., (2006), *Tarihsel Kapitalizm*, (çev.) N. Alpay, Metis Yayınları, İstanbul.

Wilkinson, D., (2003), *Uygırlıklar, Çekirdekler, Dünya Ekonomileri ve Ekümenler*, (Der.) A.G. Frank, B.K. Gills, *Dünya Sistemi: Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?* içinde, (çev.) E. Soğancılar, İmge Yayınları, İstanbul, ss. 441-456.

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÖZGEÇMİŞ FORMU

Adı-Soyadı	DOĞAN SUBAŞIOĞLU	T.C. Kimlik Numarası	22318407456		
Doğum Yeri	BANDIRMA	Doğum Tarihi	18.07.1988		
Lisans Öğrenimi	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ	Yüksek Lisans Öğrenimi	BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ		
Yabancı Dil/ler	SEVİYE	Başlangıç	Orta	İyi	
1.İNGİLİZCE		X			
2.					
3.					
BİLİMSEL FAALİYETLER					
.....					
.....					
İŞ DENEYİMİ					
ÇALIŞTIĞI KURUMLAR					
.....					
.....					
STAJLAR					
.....					
.....					
PROJELER					
.....					
.....					
İLETİŞİM BİLGİLERİ					
ADRES; Gündoğan Köyü Gönen/BALIKESİR					
.....					
TELEFON :		GSM: 0(537) 291 27 21	E-Posta: dogansubasi@windowslive.com		
NOTLAR					
.....					
.....					